

LANDSKAB

NR 8 2018 99. ÅRGANG S. 217-250

Balladen om Birk – og andre frednings-problematikker • Fredning af haver og landskaber • C.Th. og fredning • Skulp-turparken i Birk • Friluftsbadet Vestbad • Rosenhaven i Hellerup Strandpark • Stien op til Saxhøllkrateret • Bogomtale • Summary

vej-eu.dk
VEJSEKTORENS EFTERUDDANNELSE

Få styr på vandet!
Stor efterspørgsel på ny klimauddannelse ...

Siden vi lancerede projektledermodulet til den nye Vej- og klimakoordinatoruddannelse i starten af 2018, har efterspørgslen været stor.

Udfordringen med klimatilpasningsprojekter er, at der er flere og samtidig mere komplicerede forhold at tage hensyn til. Der er fx flere aktører at forholde sig til, og projekterne berører op til ti forskellige lovgivningsområder.

Uddannelsen sikrer, at erfaringer fra andre projekter hurtigere indarbejdes i planlægningen og projekteringen af tilsvarende løsninger andre steder i landet, så fejl og spild af ressourcer minimeres.

Find ud af om den nye **Vej- og klimakoordinatoruddannelse** er relevant for dig eller dine medarbejdere.

Udsolgt på under en måned i 2018.

Book nu i 2019!

Tilmeld dig på vej-eu.dk/projekt

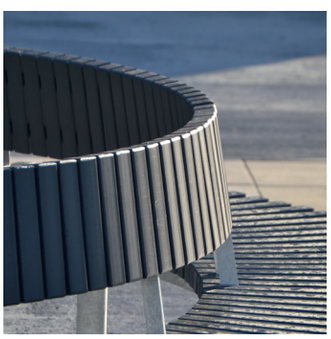
Frederiksberg Forsyning samarbejder med kommunen om omdannelse af Lindevangsparken.

VEJ-EU er en selvstændig forening dannet med det primære formål at uddanne og facilitere videndeling inden for vejsektoren for derigennem at sikre det højest mulige kompetenceniveau. Læs mere på www.vej-eu.dk.

PI-56 BENCH WITH INNER BACKSUPPORT

THE BACK SUPPORT OF THE PI CIRCLE BENCH - SAME IMPRESSION ALL THE WAY ROUND!

G9
LANDSKAB
PARK & BYRUM
WWW.G9.DK

Belysningen gør en forskel . . .

RENO ELEMENTS
LED ARMATUR OG BYRUMSINVENTAR

1 LED SMART LIGHTS vejarmatur op til 6m, og pullerter til belysning af:
Torve, pladser, stier, veje , etc.

2 Kamera overvågning, WI-FI, informations display, højtaler samt batteri lader funktion.

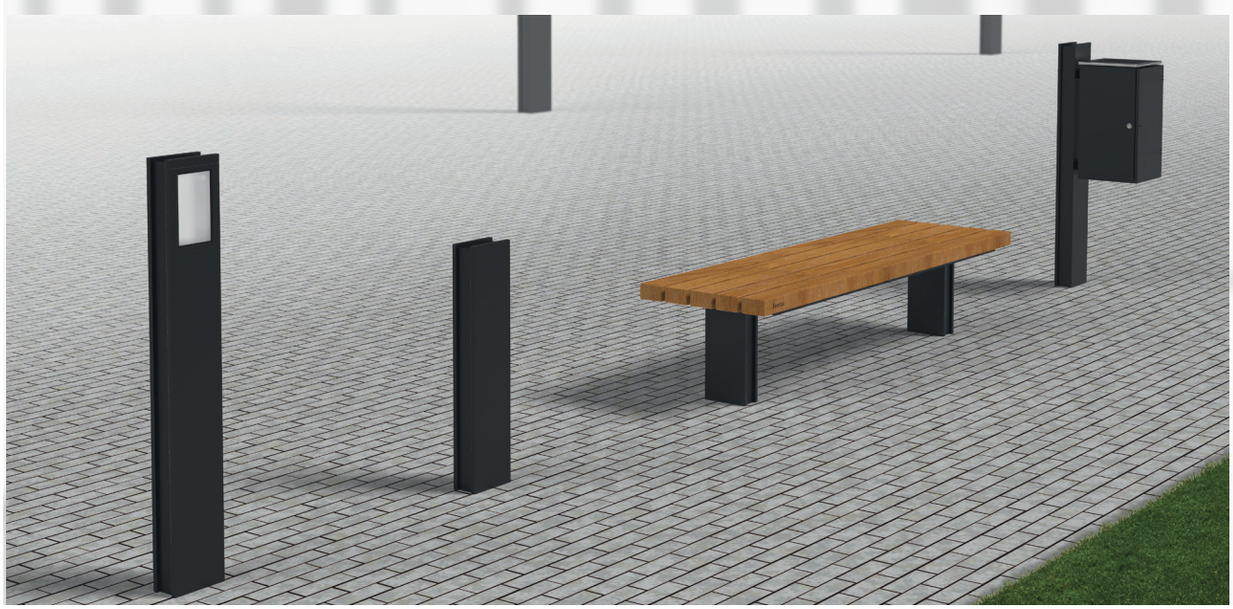
3 Leveres med 1-2-3 LED moduler fra 2320 - 8189 Lumen.
Styring: 1-10V - DALI - SmartNode.
3-4000 Kelvin.

4 I RENO serien fås desuden skraldespande, bænke og stolper.

Rekvirer det nye HESS katalog 2018 for det komplette sortiment af belysningsarmaturer samt byrumsinventar.

www.deluxdk.com

DELUX
DENMARK

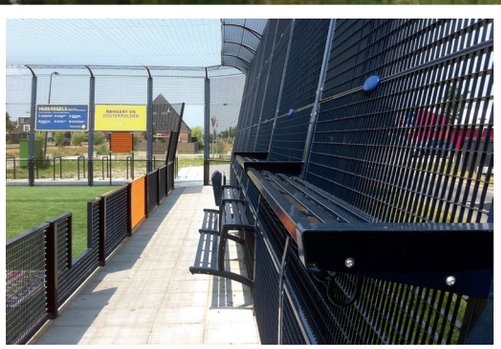
RENO ELEMENTS

.hess

OMNISTADIUM

TRESS® SPORT OG LEG | Udemiljø
Legeplads, park og udemiljø

Omnistadium Multibaner er med til at skabe ramme for fællesskab og udvikling blandt byens børn og unge. Helt uden at gå på kompromis med kvalitet og design, er Omnistadiums en suveræn løsning hvor der er tænkt over alle detaljer, for at give brugerne den allerbedste oplevelse. Her får de unge følelsen af at træde ind på et rigtigt stadion.

Støjniveauet er reduceret til et minimum, grundet de robuste materialer og dens opbygning. De modulopbyggede stålrammer giver mulighed for at skræddersy løsninger lige efter Jeres ønsker og behov. Mulighederne er mange, og udover fodbold, kan basketball, volleyball, tennis, hockey, håndbold, futsal og meget andet indgå i netop Jeres løsning.

WWW.UDEMILJØ.DK

DANSKE LANDSKABSARKITEKTER

Fotos Susanne Renée Grunkin

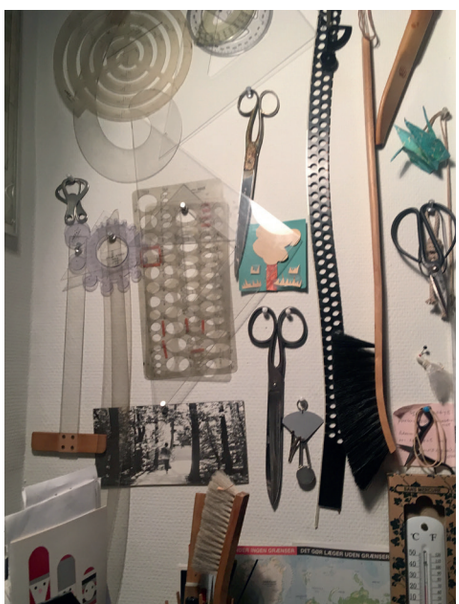

90 ÅRS FØDSELSDAG

Kære Inge Vesterholt,

Endnu en gang til lykke med din 90-års fødselsdag. "Ja, det er jo lige til at grine af!", sagde du, da jeg ringede dig op for at lykønske dig.... en uventet frisk stemme blev jeg mødt med! Vi aftalte et lille besøg, og den friske stemme gav sidenhen god mening, da jeg forpustet nåede op på øverste etage i en fornem ejendom i København K. Her lukkede du op med et livligt smil og viste mig ind i din skønne lejlighed fyldt med atmosfære – og de mange fødselsdagsbuketter, heriblandt buketten fra DL, som var blevet bragt i forvejen.

På rundturen i lejligheden så vi også tegnebordene, for du og din mand Jørgen Vesterholt har også haft tegnestue en del af årene her, og vi kiggede på opslagstavlen, hvor kurvelinealerne hang. Det var dem, I brugte til motorvejsprojekterne – landskabsarbejderne

ved Halskov, Sprogø og Knudshoved i tilknytning til anlæg af Storebæltsforbindelsen. Men også andre projekter fortalte du om som Galgebakken og landskabet omkring Odense Universitet, som tog mange år, kunne jeg forstå. Efter besøget var det også en fornøjelse at dykke ned i kapitlet "Inge og Jørgen Vesterholdt – perfektion og minimering", som findes i DANMARKS HAVEKUNST III skrevet af Annemarie Lund.

BROEN ER OPPPE! NORDISK MØDE 2018 I REYKJAVIK

Med denne overskrift vil mange af os normalt tænke, at det handler om Knippelsbro, der leder over til Christianshavn, og som ind i mellem må hejses op for at give plads til de sejlende gennem Københavns Havn. Men i dette tilfælde handler det om en træbro i et naturområde centralt i hovedstaden Reykjavik på Island. Formænd og præsidenter for de nordiske landskabsarkitektforeninger var sammen med sekretariatsledere, internationale delegater samt vores redaktør samlet til Nordisk Møde 2018. Vores vært var formanden for FÍLA, Frida Björg Edvardsdottir.

Midt i heldagsmødet skulle vi nyde en frokost i arkitekten Alvar Altos elegante Nordens Hus, og vi fik en gåtur gennem byen, der også ledte os ad en trampesti gennem et smukt naturområde med små søer med broer og enge, der samtidig fungerede som fuglereservat. Det var et stemningsfyldt ankomstlandskab til Altos hus. Det viste sig, at vi var heldige, for af respekt for yngleperioden tager kommunen broerne op i maj måned og sætter dem først op igen i efteråret. I mellemtiden må borgerne gå udenom. For i Reykjavik er er byen ikke kun for mennesker, den er også for dyr.

Vi fik en stor naturoplevelse midt i en kompakt dag med en lang dagsorden. Vi drøftede bl.a. IFLA World Congress 18.-20. september 2019 i Oslo. Her vil der blive mulighed for at bidrage til kongressen i en fælles nordisk session på 90 minutter under de fire hovedtemaer; sustainable urban transformation, green mobility, participation healthy and beautiful cities. Det bliver en unik mulighed for at vise verdens lande, hvad vi i de nordiske lande kan. Der er også mulighed for, at vi fra Danmark kan arrangere en Post Congress Tour for de kongresgæster, der efterfølgende gerne vil lægge vejen forbi f.eks. Danmark.

BY- OG LANDSKABSARKITEKTUR MED LANG LEVETID – HØSTDEBAT 2018

Da landskabsarkitekt Marie Thing på DL's Høstdebat sammenlignede det at skabe landskabsarkitektur med at løse en sudoku, var det nok et billede, som mange kollegaer og fagfæller kunne nikke genkendende til. Ud af mange ting handler det også om at kombinere teknik med æstetik, at sætte en proces i gang med planterne, at skabe rum uden en nøgle og intet mindre end at planlægge i nutiden for fremtiden.

Moderator Hanne Bat Finke introducerede opdraget for aftenens fire oplægsholdere: hvordan kan vi alligevel skabe god landskabsarkitektur med lang levetid, når vi i dag er styret af at skulle bygge for meget, for billigt og for hurtigt? Og kan vi landskabsarkitekter alligevel – og på trods – gå anderledes, bæredygtigt og innovativt til opgaverne?

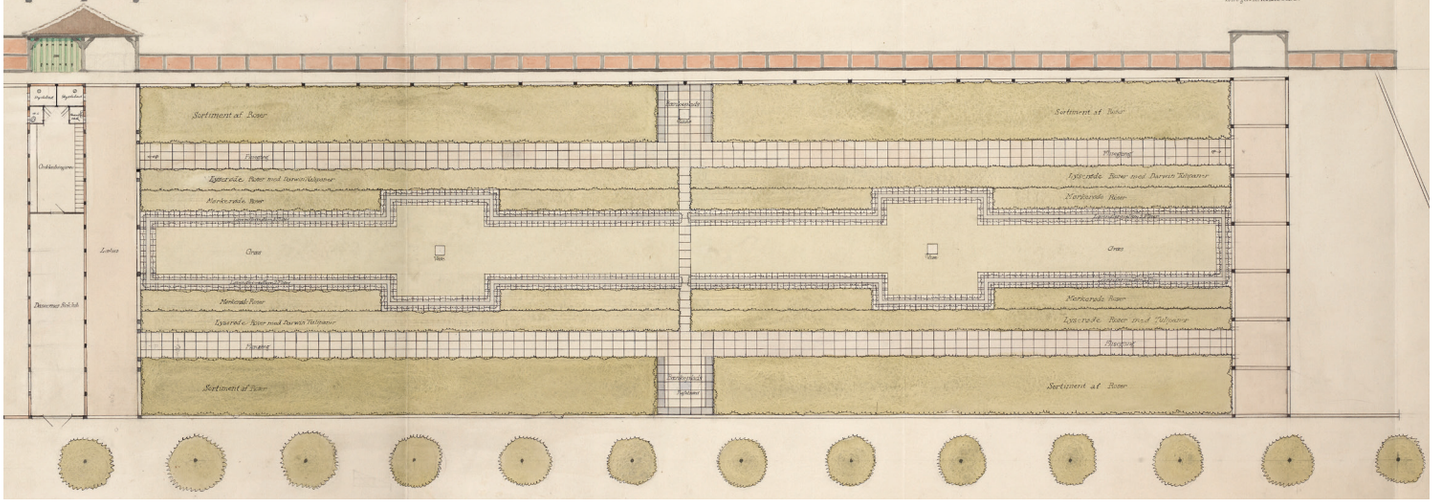
Henrik Oxvig, cand.mag. og mag.art., forskningsleder ved Kunstakademiets Arkitektskole, havde et bud på et svar. Han talte for at arbejde både kunstnerisk og videnskabeligt med arkitekturen, hvor kunsten er 'nøglen' og videnskab er 'redskabet'. En del af svaret fra Martin Odgaard, ph.d., adjunkt ved Arkitektskolen Aarhus, lød på, at man i stedet for 'designerøkologi', hvor man fastholder et naturudtryk, snarere burde fokusere på processen. Måske også turde miste kontrollen. Naturen er måske ikke nødvendigvis smuk at se på, men skøn at leve med...

Hans Henrik Henriksen, rådmand (A), By- og Landskabsforvaltningen, Aalborg Kommune bidrog med et andet væsentligt perspektiv, der handler om borgerne. De er eksperterne i den bydel, de bor i. At lytte til borgerne giver ganske enkelt svar på, hvad byen har behov for. Og Aalborg oplever en god udvikling, hvor aktive borgere er en løftestang til at få projekterne realiseret. På en kommentar fra salen om fordele ved at arbejde med økosystemtjenester, så Hans Henrik også et potentiale i, at se økosystemtjenester inddraget i en investeringsplan.

Susanne Renée Grunkin, formand for DL

RETTELSE: AFGANGSPROJEKT SALTHOLM

Afgangsprojektet om Saltholm, vist med tegninger og fotos på s. A75 i LANDSKAB 7-2018, er udført i samarbejde af landskabsarkitektstuderende Ludvig Bratt og Calum Mitchell.

Rosenhaven i Hellerup Strandpark. Plan 1917, G.N. Brandt og Edvard Thomsen

LANDSKAB 8 2018

Ansv. redaktør
Annemarie Lund, landskabsarkitekt MDL
Akademisk Arkitektforening,
Åbenrå 34
1124 København K
Telefon +45 26 21 06 33
landskab@landskabsarkitekter.dk

Redaktionsudvalg
Jacob Fischer (fmd.), Steen Bisgaard, Tine Gils, Ulrik Kuggas,
Liv Oustrup, Lulu Salto Stephensen, Anne Dahl Refshauge (suppleant).
Nordisk repræsentation: Jussi Luomanen, Finland; Ulla R. Pedersen, Island;
Ingebjørg Finnebråten og Anne Tibballs, Norge; Sabina Richter, Sverige

Korrektur
Tilde Tvedt

Oversættelse
Pete Avondoglio

Annoncer
DG Media as, Havneholmen 33, DK-1561 København V
Casper Sindet Jacobsen. Telefon: +45 33 70 76 38, +45 29 25 04 07
casper.j@dgmedia.dk
Lars Schau Nielsen. Telefon +45 33 70 76 65, +45 26 27 54 75
lars.n@dgmedia.dk
www.dgmedia.dk

Abonnementspriser 2018
I Danmark 1.052,50 kr. inkl. moms og forsendelse.
Norden, Grønland og Europa 1.117,50 kr. inkl. moms og forsendelse.
Norge er undtaget moms, denne fratrækkes.
Øvrige udland 1.050,00 kr. inkl. forsendelse.
Løssalg 141,25 kr. inkl. moms, ekskl. porto.
Landskab udkommer 8 gange om året

Abonnement
Receptionen, Akademisk Arkitektforening
Telefon: +45 30 85 90 00
reception@arkitektforeningen.dk

Udgiver
LANDSKAB udgives af Danske Landskabsarkitekter, DL,
Peter Bangs Vej 30, DK-2000 Frederiksberg. Telefon +45 33 32 23 54
www.landskabsarkitekter.dk
i samarbejde med Akademisk Arkitektforening

Reproduktion og tryk
Stibo Graphic A/S, Saturnvej 65, 8700 Horsens
Medlem af Danske Specialmedier
ISSN 0023-8066 (papirform)
ISSN 2596-5603 (online)

Forside
De geometrsiek haver i Herning. Foto Christina Capetillo

217 **Balladen om Birk – og andre fredningsproblematikker**
Annemarie Lund

218 **Fredning af haver og landskaber**
Liv Oustrup

224 **C.Th. og fredning**
Liv Oustrup

226 **Skulpturparken i Birk**
Steen Høyer

230 **Friluftsbadet Vestbad**
Jacob Fischer

236 **Rosenhaven i Hellerup Strandpark**
Jane Schul

240 **Stien op til Saxhóllkrateret**
Thrainn Hauksson

244 **Bogomtale**
Lone van Deurs om Hele samfundets eje. Bygningsfredning i 100 år
Lone van Deurs om Fredet. Bygningsfredning i Danmark 1918-2018.
Ulla Rolfsigne Pedersen om At anlægge en ganske lille lysthave, islandsk havehistorie – landskabsarkitektur til nytte og glæde

250 **Summary**
Pete Avondoglio

Notestof A90, A92, A98

Søerne i København. Foto Søren Kuhn

Agnete Muusfeldt skabte i 1960'erne et smukt område omkring Kildeskovshallen. Fotos Agnete Muusfeldt 1975, AL 1996

UDTALELSE OM ÆNDRINGER AF SANKT JØRGENS SØ I FORBINDELSE MED SKYBRUDSSIKRING

Til Københavns Kommune, Teknik- og Miljøudvalget, borgmesteren og Frederiksberg Kommune, Vej, Park og Miljø

Akademiraadet ønsker med denne udtalelse at forholde sig særdeles kritisk til de fremlagte scenarier for anvendelse af Sankt Jørgens Sø som en del af Københavns og Frederiksbergs skybrudssikring.

Skybrudssikring af de tætte byområder i København og på Frederiksberg er en stor udfordring i disse år, og alle 'ledige' arealer står for skud. I mange tilfælde sikrer klimasikringsmidlerne en opgradering af mindre grønne områder og vejstrækninger; men vi ser også en bekymrende tendens til, at velfungerende større grønne og blå rekreative arealer bringes i spil, hvor der ikke umiddelbart er en hverken rekreativ eller landskabsarkitektonisk gevinst forbundet med en omdannelse. Ligesom med placeringen af andre 'tekniske anlæg' i vores byområder bør man tænke sig meget godt om, inden man ukritisk inddrager velfungerende offentlige rum til f.eks. regnvandshåndtering.

Således også – og måske især – når det drejer sig om et så ikonisk sted som Søerne i København.

Søerne udgør en ikonisk landskabsstruktur i København, deres historie går tilbage til 1500-tallet, hvor de indgik i Københavns forsvarsværker og vandforsyning. De har igennem byens mangeårige vokseværk ligget tilbage som en 'landskabelig modstand' i den tætte by, hvor de nu tjener som en rekreativ pause, hvor man ser himlen og de omgivende træer og bygningers spejlinger. Som en stor flod spænder de på tværs og binder Østerbro sammen med Vesterbro på tværs af Nørrebro, indre by og Frederiksberg. Det er således et af de helt essentielle elementer i Københavns kulturhistoriske struktur, man her er inde at røre ved.

De tre foreslåede scenarier for omdannelse af Sankt Jørgens Sø til skybrudsbassin er alle problematiske i forhold til Søernes ovennævnte kvaliteter som en sammenhængende struktur på tværs af byen.

Både scenarie 1 og 2 opererer med såvel at sænke vandstanden som at flytte Svineryggen og gøre Sankt Jørgens Sø smallere end de andre søer og således bryde kontinuiteten i Søernes samlede forløb. Scenarie 3 sænker vandspejlet i den eksisterende sø – dette vil, udover at gå ud over søens naturtilstand, fjerne søens spejlende overflade fra kontakten med byen. Dette er netop et helt særligt træk ved Søerne, deres høje vandstand, der giver en helt umiddelbar arkitektonisk forbindelse imellem by og vandspejl, imellem kultur og natur.

Rambøll skriver et sted, at de 3 scenarier giver mulighed for 'at skabe vand- og landskabsarkitektur i verdensklasse'. Dette ér Søerne allerede, man kan derimod frygte, at de igennem de foreslåede ændringer ikke mere vil være det.

Akademiraadet vil opfordre København og Frederiksberg kommuner til aktivt at undersøge alternative muligheder, før man begynder at ændre på det unikke landskabelige og byarkitektoniske træk, Søerne udgør i København.

Med venlig hilsen Akademiraadet
Milena Bonifacini, formand
Charlottenborg den 31. oktober 2018

FORSLAG TIL UDVIDET FREDNING AF OMGIVELSERNE VED KILDESKOVSHALLEN I GENTOFTE

Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur har indsendt forslag til udvidelse af fredningen af Kildeskovshallen, så hele det omgivende grønne anlæg fredes. Slots- og Kulturstyrelsen modtog fredningsforslaget den 8. november 2018.

Svømme- og idrætshallen Kildeskovshallen i Gentofte blev fredet i 2000 med udendørs soppebassin, tilhørende trapper og mure samt 'solplænen' med omkransende mur syd for hallen. Kildeskovshallen blev opført 1966-72 af Karen og Ebbe Clemmensen med Agnete Muusfeldt som landskabsarkitekt. Fredningen i 2000 begrundes bl.a. med, at 'hallen besidder de fremragende arkitektoniske værdier, der kan begrunde en fredning af en bygning under 50 år. Kildeskovshallen placerer sig som et af efterkrigstidens arkitektonisk absolut mest markante og forfinede idrætsanlæg, hvor især de tre svømmehaller og cafeteriabygningen, tillige med den foranliggende solplæne med afgrænsende mur på fornem vis lader bygning og omgivende skov mødes.'

I fredningsforslaget beskrives anlæggets landskabsarkitektoniske værdi således: 'Anlæggets landskabelige værdier ligger især i opretholdelsen af de høje skovtræer, som oprindelig var inspiration til de første bygninger. Den tætte sammenhæng og samspil mellem bygningernes arkitektur og omgivelser er anlæggets helt særegne udtryk. Netop fordi træerne omslutter hallernes transparente vægge og spiller så tæt sammen med bygningernes arkitektoniske udtryk og grundidé, er det væsentligt at bevare omgivelserne så intakte som muligt. En fjernelse af træerne ville automatisk mindske bygningsanlæggets værdier, ligesom en ændring af hallernes udtryk ville medføre en svækkelse af områdets kvaliteters.

Det velgennemtænkte valg af de nye buske og træer, der omhyggeligt blev tilføjet den eksisterende skovplantning, fremhæver områdets lys- og skyggevirkninger. De gamle høje og løvfældende træer med det lysegrønne løv og de nye stedsegrønne og mørke taksbuske har skabt nogle helt særlige, kontrastfyldte virkninger i området.

Chausséstensbelægningerne på alle stier og store dele af veje og parkeringsarealer signalerer kvalitet og holdbarhed. De velbyggede kampestensgærder med skovplantninger skaber både en entydig afgrænsning og en sammenhæng med områdets beplantning i øvrigt.'

De bærende fredningsværdier opsummeres således: 'Anlæggets bærende fredningsværdier er et resultat af det velgennemtænkte landskabsprojekt, som omslutter de fredede bygninger og skaber sammenhæng mellem ydre og indre. Bygninger og landskab udgør en ganske særlig helhed med udgangspunkt i den eksisterende natur på grunden i 1966. En natur som er bevaret og udviklet til i dag, og som repræsenterer en arkitektonisk kvalitet og sjælden forståelse for stedets egenart.

De bærende fredningsværdier i omgivelserne ligger i de høje, frodige skovplantninger og de enkeltstående høje træer, de stedsegrønne taks, de chausséstensbelagte pladser og stier, de markante kampestensgærder og den høje mur mod vest samt det lave skilt mod Adolphsvej.'

Inf.: Kirsten Lund-Andersen, fmd. for Have- og Landskabsudvalget under Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur, tel. 30 54 45 52 www.byogland.dk

BALLADEN OM BIRK – OG ANDRE FREDNINGSPROBLEMATIKKER

Annemarie Lund

I 1917 blev den første naturfredningslov vedtaget og i 1918 den første bygningsfredningslov. Hvis man får at vide, at en dansk have, park, landskab eller anden landskabsarkitektur er fredet, så er det som regel efter en af disse love. Søerne i København og voldparkerne med Ørstedsparken, Botanisk Have og Østre Anlæg er fredet efter Naturfredningsloven. Bygningsfredningsloven kunne i mange år udelukkende bruges, når der var tilhørende fredede bygninger. Det blev så omgivelsesfredninger. Eksempler er skulpturparken i Birk og solplænen ved Kildeskovshallen i Gentofte – ikke hele haveanlægget (der dog ligger i fredsskov). Fra 2010 har man efter Bygningsfredningloven kunnet frede selvstændige landskabsarkitektoniske værker, et eksempel herpå er De geometriske haver i Herning.

Men selv om fredning lyder fredeligt, er det ikke uden problemer. For landskabsarkitektur er dynamisk, og uden en udviklings- eller driftsplan går det ikke. Flere omgivelsesfredninger har da også efterfølgende fået en sådan, det gælder bl.a. Sven Hansens anlæg ved seminariet i Holbæk og C.Th.'s landskab omkring Atelierhusene ved Utterslev Mose.

Skulpturparken i Birk blev i 1995 fredet som en del af Angli V-fredningen, der omfatter bygningen, den indre gård, poppellunden og parkeringspladsen, men uden beskrivelse af, hvad man især fandt bevaringsværdigt ved omgivelserne. I 2016 blev der igangsat en renovering, fordi svellevæggen var ved at falde sammen. Slots- og Kulturstyrelsen blev ikke kontaktet før efter udførelsen, dvs. den procedure, der er for ændringer, ikke blev overholdt. Og der skal indhentes tilladelse.

Steen Høyer, har som konsulent for Midtjysk Skole- og Kulturfond, der er bygherre, tegnet renoveringsforslaget. I sin artikel fremlægger han sit syn på sagen. Han skriver, at hans forslag bevarer og styrker de bærende værdier og samtidig muliggør ændringer i relation til nye vilkår. Han mener, at skulpturparkens cirkulære skovlysning er den egentlige hovedaktør. Steen Høyer fremfører, at "projektet er et renoveringsforslag, hvor det arkitektoniske ekstrakt bliver styrket, men hvor historien ikke er afgørende." Og han har vurderet, at "de bærende fredningsværdier, der primært skal styrkes, det er kontrasten mellem skovlysningen og den præcise kant med aha-grav. Dybest set ville det samlede anlæg være bedst med det tomme rum."

Her hopper logikken af. Man kan mene, hvad man vil om Sørensen projekt, men man bliver nødt til at respektere, at når noget er fredet efter loven, skal man agere efter de regler. Altså både søge om tilladelse og få det, inden man starter. Renoveringsforslaget har erstattet svellevæg med den lidt lavere stålkant, fjernet aha-graven, ændret terrænet, flyttet stien, anlagt nye ramper og trapper og ønsker at reducere antallet af hækrum fra 36 til 24. Kulturministeren har efterfølgende afgjort, at cortenstålkanten kan få lov at blive. Her som i flere andre sager, synes fredningssystemet at blive undermineret.

At jeg så som privatperson synes, at den store lysning nu fremstår ganske smuk, er ikke relevant.

I artiklen om Vestbad, indviet 1958, beskrives en respekterende tilgang til fredning, nemlig rekonstruktionen af friluftsbadet med tilhørende udearealer. Vestbad blev fredet 2014 og beskrives af Jacob Fischer som "ét samlet og meget overbevisende værk af høj arkitektonisk kvalitet med Sørensens sædvanlige insisteren på en poetisk fortælling."

Et andet badeanlæg, Kildeskovshallen i Gentofte Kommune, har en omgivelsesfredning, men nu ønsker kommunen at udbygge for anden gang. For at bevare helheden mellem svømmehallerne og Agnete Muusfeldt smukke anlæg har Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur indsendt forslag om, at hele det omgivende grønne anlæg fredes. Man skulle også tro, at den vandlidende grund i sig selv er et argument imod yderligere bebyggelse.

Rosenhaven i Hellerup Strandpark, etableret 1912 til 1918, er helt nødvendigt, som der redegøres for i artiklen, beplantningsmæssigt fornyet i 2018. Hellerup Strandpark blev fredet i 2015 som selvstændigt landskabsarkitektonisk værk, men beslutningen blev anket til kulturministeren, som omstødte denne fredning 'grundet fejl i sagsbehandlingen'. Gentofte Kommune mente i øvrigt, at kommunen selv kunne passe godt nok på parken. Man kan dog være urolig for, hvad et planlagt klimasikringsprojekt her vil betyde. Men måske kan det blive løftestang for, at den oprindelige, smukke forsænkning i staudehavens midterplæne genetableres. Her samler der sig vand ved skybrud.

Fredning af haver og landskaber er langt fra uproblematisk, heller ikke når de lovmæssige spilleregler respekteres. Fredning af haver og landskaber kræver efterfølgende særlig omhu i form af udviklings- eller driftsplaner, faglige tilsyn og opfølgende indsatser. *AL*

FREDNING AF HAVER OG LANDSKABER

Liv Oustrup

Kongens Have. Dronefoto fra SLKS, 2018 *Kongens Have. Drone photo from SLKS, 2018*

Indledning

Prøv et tankeeksperiment med mig: Du står ved et fantastisk anlæg, der har vist sit værd. Du ved, hvem der har tegnet det, hvem der anvender det, og du ved, at dette er et dejligt sted. Du ønsker at bevare det for eftertiden, så det hverken udstykkes, ændres eller fjernes, og du vil gerne beskrive rammer for drift og vedligehold, så anlæggets kvaliteter bevares. Hvad skal du gøre?

En fredning beskrives som den ultimative beskyttelse af bygninger, flora, fauna, naturområder eller skov. Haver, anlæg og landskaber kan fredes efter Naturbeskyttelsesloven (indtil 1992 benævnt Naturfredningsloven), eller Bygningsfredningsloven.

Derudover findes der muligheder for at sikre elementer, anlæg eller naturområder gennem andre lovkomplekser, herunder Skovloven, Museumsloven (fortidsminder, jord- og stendiger) eller Planloven (udmøntning af zonelovgivningen, eller kommune- og lokalplansystemet). Der findes bestemmelser, der kan lignes med fredninger i Naturbeskyttelsesloven (f.eks. § 3-beskyttelsen, beskyttelseslinjerne udlagt om skove og naturområder eller beskyttelsen af kysterne), ligesom EU-lovgivningen vedr. Natura 2000 og habitatområder også kan beskrives som en slags fredning.

Men er fredning den ultimative beskyttelse, som vi tænker, at det er?

Fredning efter Naturbeskyttelsesloven

Naturfredningsloven blev vedtaget i 1917, altså året før Bygningsfredningsloven. Loven er siden ændret flere gange og hedder i dag Naturbeskyttelsesloven, men bestemmelserne om fredninger er fastholdt (lovens kap. 6). Fredningskendelser efter Naturbeskyttelsesloven har oftest til formål samtidig at sikre naturen og offentlighedens adgang. Der kan være forbud mod udstykning, byggeri, terrænændringer, master, reklamer og andet, der ændrer områdets fremtoning. Siden 1917 er 4.000 områder eller ca. 5% af landet fredet efter denne lov.

En fredning efter Naturbeskyttelsesloven tinglyses på den ejendom, som den vedtages for, og der kan ydes erstatning til den grundejer, der med kendelsen får rådighedsindskrænkninger på sin ejendom.

Erstatningen udmåles efter indskrænkningerne, og der er udbetalt mange mio. gennem årene. Af samme årsag har staten gennem tiden erhvervet en del af de områder, der derefter er fredet.

Fredningssager kan rejses af Naturstyrelsen, den stedlige kommune eller Danmarks Naturfredningsforening. Der kan dispenseres fra naturfredninger. Det er den stedlige kommune, der vurderer, om en ønsket ændring kræver dispensation, hvorefter sagen indbringes for det stedlige fredningsnævn eller i sidste ende Miljø- og Fødevareklagenævnet.

Østre Anlæg, København, anlagt 1872-78 af landskabsgartner Ove Høegh Hansen, er fredet efter Naturfredningsloven. Foto Keld Helmer-Petersen 1967

Østre Anlæg, Copenhagen, established 1872-78 by landscape gardner Ove Høegh Hansen, is listed in accordance with the Nature conservation law. Photo Keld Helmer-Petersen 1967

Eksempel

Naturfredninger siges at være den bedste sikring af et område mod udstykning og bebyggelse, og samtidig sikres offentlighedens adgang til et område. Det er en af grundene til, at Københavns Kommune har valgt at få fredet alle sine parker efter Naturbeskyttelsesloven , et tiltag, der efter sigende også er på vej i Aalborg.

Og det er korrekt, at der kun i få tilfælde er bidt af områder, som er naturfredet – i modsætning til f.eks. § 3-områder eller beskyttelseslinjerne, hvor kommuner kan finde mulighed for at bygge særlige attraktive boliger mod dispensation. Naturfredninger kan ophæves med en anlægslov, som tilfældet med Ørestadsloven, hvor et område blev fredet den ene dag og udlagt til ny by den næste (24. juni 1992), men det hører til sjældenhederne.

Eksempel

Fredningskendelsernes ordlyd er forskellige, men generelt er områdets kvaliteter ikke beskrevet og bestemmelserne relativt åbne. Der er krav om plejeplaner for nye fredninger, men hvis området er privatejet, kan kommunen vælge, om de vil gennemføre plejetiltag. Hvis de vil gennemføre pleje, skal det ske på baggrund af en plejeplan, der skal offentliggøres. Imidlertid er de høringsberettigede Danmarks Naturfredningsforening, Dansk Ornitologisk forening og Friluftsrådet, og de interesser, som prioriteres, er absolut offentlighedens adgang, men oftere biller og sommerfugle end det æstetisk smukke. Et eksempel på dette er Østre Anlæg i København, der er fredet som en del af den gamle fæstningsring, men hvor plejeplanen sigter mod at gøre parken til et optimalt sted for fugle. Se *www.fredninger.dk/fredning/oestre-anlaeg-og-oerstedparken*

Eksempel

En række af statens slotshaver er fredet efter Naturbeskyttelsesloven, herunder Rosenborg Slotshave (Kgs. Have), Bernstorff Slotshave, Frederiksborg Slotshave og Frederiksberg Have og Søndermarken.

I Søndermarken blev gennemført projekt Liv & Lys fra 2011 til 2015, hvor der blev omlagt stier, etableret nyt motions- og aktivitetsmuligheder, genskabt bygværker og naturområder. Intet af dette stred mod fredningskendelsen.

Nu er der et ønske om at etablere en klatrebane i haven, og denne sag har Danmarks Naturfredningsforening og andre høringsberettigede valgt at påklage til Miljø- og Fødevareklagenævnet, da klatrebanen skal fungere med en forpagter, og der ikke bliver adgang til banen uden betaling. Det er således kendelsens bestemmelse om offentlighedens adgang, som anvendes som grundlag for en klagesag, mens anlæggets formål som historisk have ikke er nævnt som en del af klagen. *Se http://cph-tv.dk/kunst/klatrebane-i-sondermarken.html*

C.Th. Sørensen, kolonihaverne i Nærum, 1948. Foto C.Th. Sørensen, 1972
C.Th. Sørensen, allotment gardens in Nærum, 1948. Photo C.Th. Sørensen, 1972

Bygningsfredningsloven

Den første bygningsfredningslov blev vedtaget 12. marts 1918. I 1966 blev loven udvidet med en bestemmelse om, at de umiddelbare omgivelser til en fredet bygning kan medtages, hvis de udgør en del af en samlet, beskyttelsesværdig helhed (lovens § 3 stk 2), også kendt som omgivelsesfredning. Siden 2010 har det været muligt at frede *selvstændige landskabsarkitektoniske værker* efter Bygningsfredningsloven, hvilket betyder, at haver og anlæg kan fredes, selv om de ikke ligger i tilknytning til en bygning.

Alle kan foreslå fredninger af bygninger, omgivelser til bygninger eller selvstændige landskabsarkitektoniske værker. Slots- og Kulturstyrelsen er myndighed. Som med naturfredninger tinglyses en bygningsfredning, men i modsætning til naturfredningerne udbetales ikke erstatning for de rådighedsindskrænkninger, som følger med. Man kan få vejledning, økonomisk støtte til vedligehold og fritagelse fra kommunal ejendomsskat. Der kan naturligvis dispenseres fra en bygningsfredning, og her er Slots- og Kulturstyrelsen også myndighed. Særlige vanskelige eller principielle sager forelægges Det Særlige Bygningssyn, der er ministerens særlige rådgivere vedrørende bygningsfredning.

I modsætning til naturfredningerne vil der sjældent være et krav om offentlighedens adgang til arealer, der er fredet efter Bygningsfredningsloven. Både omgivelsesfredninger og selvstændige landskabsarkitektoniske værker kan derfor være fredede, uden at andre end deres ejere kan opleve dem.

Omgivelsesfredningerne

Der er omkring 300 omgivelsesfredninger, hvor størsteparten er gårdspladser, mens der er færre haver, større parkanlæg eller enkelttræer. Omgivelsesfredningerne kan være beskrevet som en del af den samlede kendelse, se f.eks. fredningsbeskrivelsen for Bregentved på fbb.dk, men sjældent er omgivelserne andet end nævnt, selv om de indgår i fredningsregisteret for fredede bygninger. Her er bygningerne bevaringsstatus beskrevet og bedømt efter miljømæssig, kulturhistorisk og arkitektonisk værdi, der summeres i en beskrivelse af de bærende fredningsværdier. Omgivelserne kan indgå i den miljømæssige beskrivelse, eller de nævnes blot som 'med gårdsplads'.

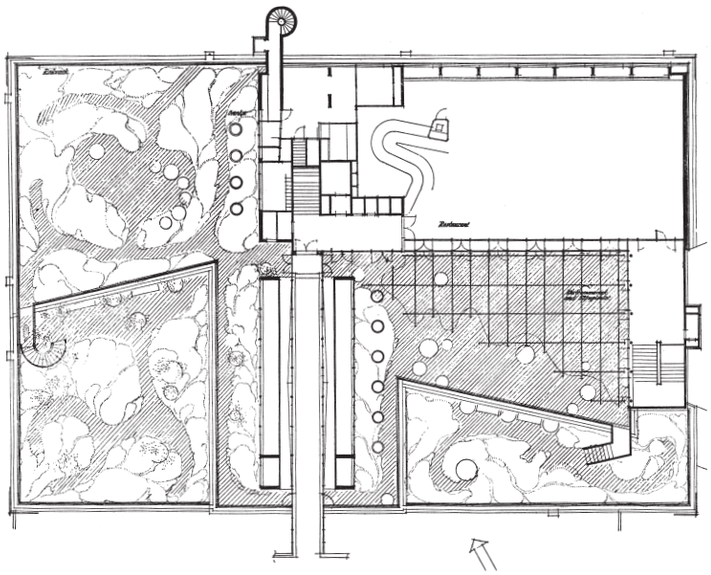
Det er naturligvis muligt at få dispensation fra en omgivelsesfredning. Det kræver en henvendelse til Slots- og Kulturstyrelsen, som vil træffe afgørelse efter de gældende regler eller fremlægge sagen for Det Særlige Bygningssyn, hvis afgørelsen synes særlig svær eller principiel. Jeg savner imidlertid et klart grønt fokus på omgivelsesfredningerne, som godt nok er beskyttede, men som må være meget svære at argumentere for, når der ikke findes beskrivelser.

En trærække fornyer ikke sig selv, og det har betydning for oplevelsen af en bygning, om der plantes lind eller paradisæbler, om træerne udskiftes løbende eller plantes efter en større fældningsindsats, eller om en belægning repareres med andre sten end de oprindelige.

Imidlertid vil det være svært for styrelsen at argumentere for omgivelsesfredningerne, hvis en ejer ønsker markante ændringer, for næsten hvad som helst kan indeholdes i flere af de kortfattede beskrivelser, der findes i dag.

Eksempel, omgivelsesfredning med plejeplan

I 1991 blev C.Th. Sørensens *De ovale haver* ved Nærum fredet. Fredningsomfanget er kolonihavens grund, og bygninger er fredet med omgivelser, der nævnes som 'have, træer og anlæg', altså meget kortfattet. I 2009 har Kirsten Lund-Andersen udarbejdet en manual for udvikling og vedligeholdelse af haverne,

G.N. Brandt, Radiohusets taghaver, 1941.
Plan gengivet efter Havekunst, 1941. Foto Keld.Helmer-Petersen 2001
G.N. Brandt, Radiohusets roof gardens, 1941.
Plan reproduced from Havekunst, 1941. Photo Keld Helmer-Petersen 2001

Nederst. Edvard Glæsel, Bispebjerg Hospital, 1907-15.
Foto Liv Oustrup, 2017
Bottom. Edvard Glæsel, Bispebjerg Hospital, 1907-15.
Photo Liv Oustrup, 2017

og denne er nu en del af fredningen. Derfor findes en grundig gennemgang af kvaliteterne ved anlægget, retningslinjer for pleje og vedligehold samt en masse argumenter, hvis der skulle blive behov for at argumentere for fastholdelse af fredningen.

Eksempel, omgivelsesfredning uden retningslinjer

I 1994 blev Fasangården i Frederiksberg Have fredet. Det er en bygning, der tydeligt adskiller sig fra resten af haven, og som aldrig har indgået i den romantiske landskabshave. Fasangården renoveres i disse år, og det er ønsket at omlægge haven, så den i stil passer til huset (1826/klassicisme). Haven er fredet som omgivelse til huset, men den eneste tekst, som fredningen indeholder, er stikordene 'Omgivelse: belægning, fortov. Anlæg, Natur – Træer'. Det er således ikke beskrevet, hvorfor omgivelserne er fredet med bygningen, hvad haven eller gårdrummet bør indeholde for at opretholde denne beskyttelse, og hvordan de skal plejes eller vedligeholdes.

Det kedelige eksempel: Radiohuset

Flere fredninger med omgivelser beskriver ikke omgivelserne. Radiohuset er et godt eksempel. Der findes en meget grundig beskrivelse af radiohusets kvaliteter, men der nævnes ikke mange ord om G.N. Brandts taghave, selv om den er omfattet af kendelsen.

Det gode eksempel: Bispebjerg Hospital

Den ældste del af Bispebjerg hospital er tegnet af Martin Nyrop med Edvard Glæsel som landskabsarkitekt, og denne del er fredet med omgivelser. I beskrivelsen er de bærende bevaringsværdier for bebyggelsesplanen, haveanlæg og vejforløb beskrevet, så de bærende værdier kan fastholdes.

G.N. Brandt, Parterrehaven i Tivoli, København, 1943. Renoveret 2006 af Schul Landskabsarkitekter. Foto Schul Landskabsarkitekter
G.N. Brandt, Parterre garden in Tivoli, Copenhagen, 1943. Renovated in 2006 by Schul Landskabsarkitekter. Photo Schul Landskabsarkitekter

Selvstændige landskabsarkitektoniske værker

Mens vi i dag har mere end 9.000 fredede bygninger, er der kun ganske få fredede selvstændige landskabsarkitektoniske værker:

Pladsen øst for Vor Frue Kirke, Kalundborg. Vitus Bering Parken med skulpturer, Horsens. De geometriske haver, Herning. Parterrehaven i Tivoli og senest Frederiksberg Allé.

De selvstændige landskabsarkitektoniske værker er i register for Fredede og Bevaringsværdige Bygninger (FBB) beskrevet ligesom bygningsværker, altså med miljømæssig, kulturhistorisk og arkitektonisk værdi, der opsummeres i en beskrivelse af de bærende fredningsværdier. For de få værker, der er fredet efter denne bestemmelse, findes en helt unik og grundig gennemgang, som gør det klart, hvorfor værket er fredet, og dermed synes det også klart, hvad værket beskyttes mod.

Eksempel: De geometriske haver ved Herning

Fredningsbeskrivelsen af anlægget rummer både beskrivelse af ide, historie, omgivelser, form, funktion, materialer, rumlighed og komposition. For dem, der enten vil forstå anlægget, vil bearbejde det, forynge avnbøgehækkene eller noget helt andet, er kendelsen et skatkammer af argumenter for anlæggets bevarelse.

Det gode eksempel

Frederiksberg Allé er den senest vedtagne fredning efter bestemmelsen om et selvstændigt landskabsarkitektonisk værk, og kendelsen indeholder ord som: konkav længdeprofil, 'leder blikket', to dobbelte rækker kandelaberklippede lindetræer, indrammede promenader, korresponderende belægninger, lange bænke, drikkefontæner, gaslygter – og der er referencer til Versailles og Champs-Élysées i Paris. Det giver da noget at arbejde med for dem, der skal tage stilling til dispensationer, videreudvikling, udskiftning af træer eller ændringer – ligesom argumenterne imod ændringer også kan findes her. *Se www.kulturarv.dk/fbb/sagvis.pub?sag=124574182*

Slotshaver og herregårdshaver

Som nævnt er slotshaverne fredet efter Naturbeskyttelsesloven. Jeg mener, at slotshaverne er at betragte som selvstændige landskabsarkitektoniske værker, da det ofte er netop dét, de er: helstøbte kompositioner. Selv om der findes slotte og andre bygninger i haverne, kan man argumentere for, at haverne er grundlaget for bygningernes placering og i hvert fald den oplevelse, der er iscenesat med havens indretning. Jeg mener også, at havernes udformning som værker er så gyldig, at det kan begrunde fredning som selvstændige landskabsarkitektoniske værker, selv om slottene forsvandt. Truslen mod slotshaverne er overanvendelse og omskabelse, som vi

C.Th. Sørensen, De geometriske haver, tegnet 1954, etableret 1983. Foto Christina Capetillo, 2012
C.Th. Sørensen, The geometric gardens, designed in 1954, established 1983. Photo Christina Capetillo, 2012

i vores tid synes målrettede mod at forme alt til vores umiddelbare behov. Med en beskyttelse som kompositioner mener jeg, at slotshaverne reelt ville være bedre beskyttede end i dag, hvor fokus er på rekreative muligheder og mindre på historisk bevaring.

Flere herregårdshaver er omgivelsesfredet, hvor der ikke er mange ord reserveret til beskrivelse af anlæggenes kvaliteter, mens bygningerne ofte er beskrevet yderst grundigt (et tilfældigt opslag på FBB, se eks beskrivelserne af Scheelenborg/Kerteminde, Sæbygård/Frederikshavn, Store Restrup/Aalborg, Stenalt/Djurs m.fl.). Truslen mod herregårdshaverne ligger i forglemmelse og mangel på midler til at fastholde anlæggene, så de gror ud af form. Flere af herregårdshaverne er patch work af mange historiske lag, og dermed savnes fortællingen om det samlede 'værk'.

Hvis man ønsker at bevare og fastholde disse anlæg, bør man måske udarbejde en grundigere fredningsbeskrivelse af anlægget og lade den supplere beskrivelsen af herregården og andre bygningsværker.

Lokalplaner, bevarende og almindelige

Det sidste værktøj, som skal nævnes, lokalplanlægning, som hverken er tænkt som eller udviklet til et redskab til fredning. Imidlertid er det muligt at opstille ret specifikke krav til både anvendelse og visuelle udtryk af et område, og derfor bør lokalplaner, herunder bevarende lokalplaner, overvejes som værktøj til sikring af et anlæg. I bevarende lokalplaner kan bestemmes, at bebyggelse ikke må nedrives, ombygges eller på anden måde ændres, mens det for udearealer især kan være bestemmelser om bevaring af beplantning, som kan indskrives.

Eksempel

Gentofte Kommune har vedtaget en lokalplan for Bernstorff Slotshave uanset, at området er statsejet og fredet efter Naturbeskyttelsesloven. Dermed har Gentofte Kommune yderligere opstillet rådighedsindskrænkninger på ejendommen, hvilket konkret er forbud mod hegn i den nationalromantiske landskabshave. Med lokalplanen er rådighedsindskrænkningerne indført erstatningsfrit, og kommunalbestyrelsen er nu høringsberettiget vedrørende ændringer på ejendommen.

Afslutning

Tilbage til det dejlige sted, som du ønsker at bevare. Hvis du ønsker at frede det, så har du altså flere muligheder. Men hvis du ønsker, at en fredningskendelse, der kan målrettes en beskrivelse af netop dét, der gør dit sted særligt, om det er materialebeskrivelse, stedets ånd eller funktion, så bør du arbejde for at få en fredning igennem via Bygningsfredningsloven som et selvstændigt landskabsarkitektonisk værk.

Liv Oustrup, ph.d., landskabsarkitekt MDL

C.TH. OG FREDNING

Liv Oustrup

Skulpturparken i Birk, plan fra Havekunst 7-1969 og fotos ca. 1995 og 2018. Fotos AL
Sculpture park in Birk, plan from Havekunst 7-1969 and photos ca. 1995 and 2018. Photos AL

Listen over fredede selvstændige landskabsarkitektoniske værker er ikke lang, og C.Th. Sørensen står bag tre af dem: Pladsen ved Vor Frue Kirke i Kalundborg, Vitus Bering Parken i Horsens og De Geometriske Haver i Herning. Flere af C.Th.'s anlæg er desuden fredede som omgivelser til bygværker [1].

Anlæggene er fredede, fordi de netop er havekunst. Det er værker, der rummer værdi, og som vi ønsker bevaret. Der er ingen tvivl om, at C.Th.'s særlige tilgang til vores fag er én af de store sten, vi andre står på. Men værkerne er mere end det: De er *fælles identitet*, og de er *fælleseje* for alle danskere.

C.Th. Sørensen skrev ikke ofte om sine egne værker, men i 50. årgang af tidsskriftet LANDSKAP 7-1969, skrev han om Angli V. Inspireret af bygherren Aage Damgaard var programmet ligetil: om den seneste fabrik (nr. V) skulle skabes plads til græssende dyr og skulpturer. C.Th. skabte det, vi senere kender som *Skulpturparken*: I en lund af egetræer blev etableret et cirkelslag med et spænd på 180 meter. Yderst et hævet, 15 meter bredt plateau med taktfaste rum, indbyrdes adskilt af tjørnehække, hvori skulpturerne skulle stå. Forsænket i midten en stor, åben plads, 150 meter diameter, indrammet af en palisadevæg af sveller med en ha-ha-grav foran. Mod vest en simpel åbning med bro over, så dyrene kunne komme ind og ud fra pladsen i midten. Alt andet end lunden og 'rammen' med skulpturer blev afgræsset af kvæg og får.

I 1995 blev skulpturparken fredet som en del af Angli V-fredningen sammen med bygningen, den indre gård, poppellunden og parkeringspladsen. Der findes ikke en beskrivelse af, hvorfor netop skulpturparken hører med, eller hvad der er bevaringsværdigt ved form og funktion af arealet. Men når man ser på den samlede plan og læser C.Th.s beskrivelse, så er der ingen tvivl om, at dette er et samlet værk; bygning med omgivelser, udsmykningen og de enkelte skulpturer er tænkt – og hører – sammen.

I 2016 blev igangsat en renovering af skulpturparken. Fredningsmyndighederne blev ikke kontaktet før efter udførelse, og der blev ikke igangsat en diskussion af anlæggets værdi. Det blev besluttet at udskifte rådne sveller med corten-stål, fjerne ha-ha-graven, fjerne hække og skabe færre og større rum til skulpturer. Samtidig blev etableret ramper og trapper, så 'gulvet' kan få funktion, for der græsser ikke længere dyr ved Angli V.

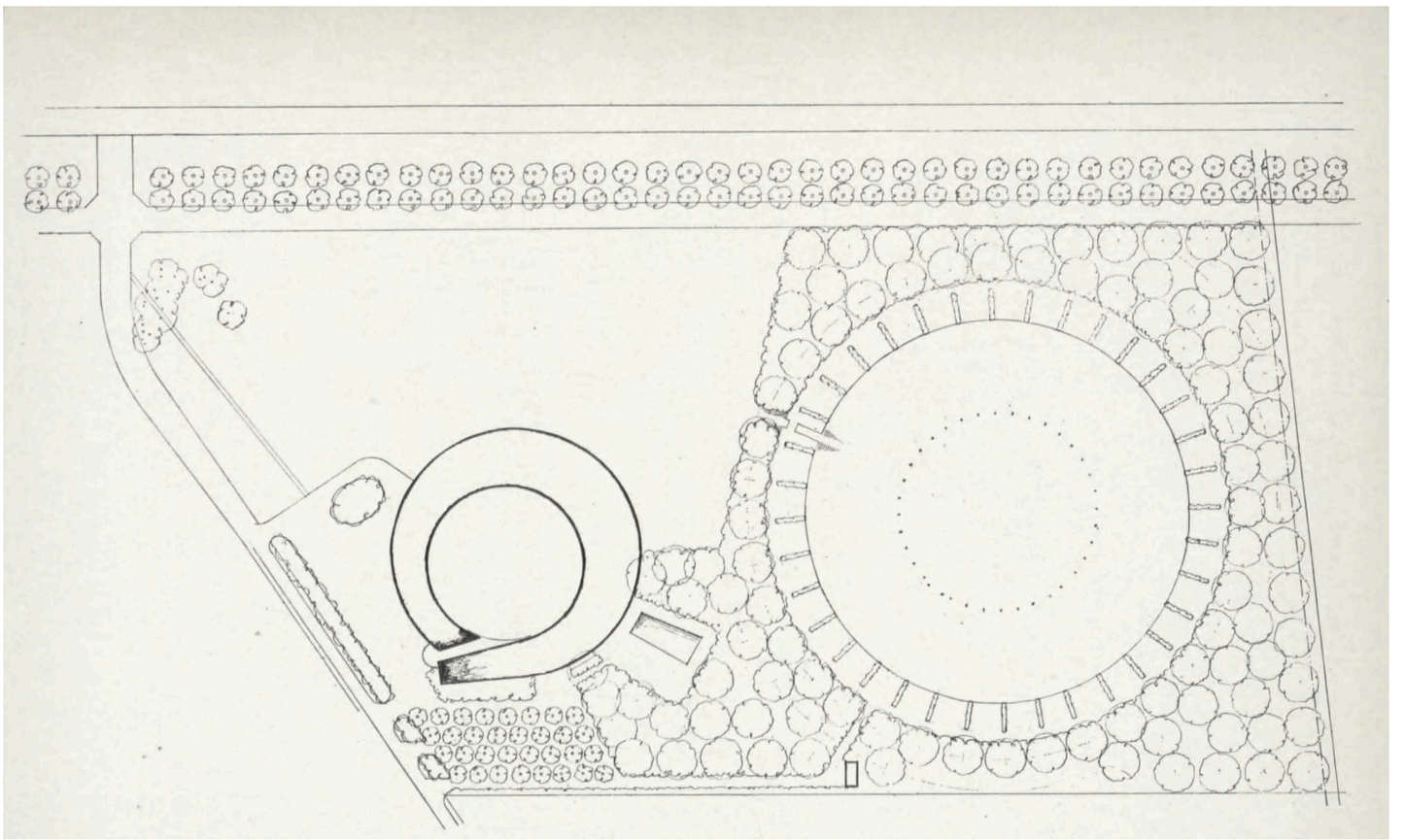
Liv Oustrup, ph.d., landskabsarkitekt MDL

Note

1. På www.kulturarv.dk/fbb kommer 43 sager frem, når man søger på C.Th. Sørensen, herunder Bellevue Strandbad, Bernstorffsvej 27 i Gentofte, Clausholm m.fl.

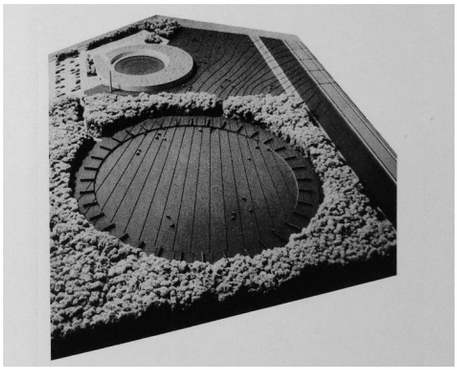

SKULPTURPARKEN I BIRK

– renoveringsforslag

Steen Høyer

Th. Model fra 1964 af skulpturparken. Der er 3 meters fald mod nord, lysningens diameter er 180 meter
Right. Model from 1964 of the sculpture park. There is a three-meter slope down toward north, the clearing diameter is 180 meters
1. Angli V – Den runde Fabrik, 2. Skulpturparken 1. Angli V – The round factory, 2. Sculpture park

Problematik

Skulpturparken i Birk er fredet som omgivelsesfredning til Angligården, dvs. poppellund, parkeringsplads og skulpturpark. Fredningen er fra 1995, 16 år efter C.Th.Sørensens død.

Diskussionen om renoveringsforslaget handler grundlæggende om modsætningen mellem det at rekonstruere og fastholde et anlæg originalt – i modsætning til at bevare og styrke de bærende værdier samt give mulighed for ændringer i relation til nye vilkår. Det er en balancegang, der er aktuel i stort set samtlige fredede museumsbyggerier, fordi museumsdrift kræver en vis aktualitet og fornyelse.

Eksisterende forhold og generelle problemstillinger

For godt 50 år siden kom jeg til Birk for første gang og blev overvældet af den runde Angli V fabrik med dens indre gårdudsmykning af Carl Henning Petersen – støttet af sølvpopler udenfor. Det var et betagende værk, hvor stedets kvalitet handler om en rumlig symbiose, og ikke om de enkelte elementers udtryk. Men der var ingen tvivl om, at modernismens frie og tomme rum her havde fået et storslået udtryk.

C.Th. Sørensens skitse til den runde Angli V- bygning er noget af det første i udviklingen af stedet. Men det er svært at placere en rund bygning på bar mark, hvorefter tanken om en skov som støtte til bygningsanlægget er nærliggende. Et anlæg, der støtter sig til en lund eller en skov er en klassisk, kulturlandskabelig løsning. I midten af egeskoven skaber C.Th. en stor, cirkulær lysning, der kan ses som en negation af den cirkulære bygning. Ser man Carl-Henning Pedersen og Else Alfelts Museum som et positivt aftryk af Angligårdens indre, så opstår der et klart spil af cirkulære rumligheder, hvor den store skovlysning bliver den egentlige hovedaktør, og hvor samspillet mellem figurerne er den største kvalitet.

Skulpturparkens rum er grandiost og uundværligt i den samlede komposition, og den præciseredes af en kant på en meters højde. En præcis cirkel, der kontrasteres af det store bløde egeskovbryn. Kanten med aha-grav indenfor har rent praktisk fungeret som indhegning for græssende kvæg, der ligesom ved Oxfords King's College skaber forankring i landskabet og henviser til de helt grundlæggende vilkår i tilværelsen.

Den meterhøje kant blev sat af gamle jernbanesveller fra Herningbanen. En billig, men lidt kantet og giftig løsning.

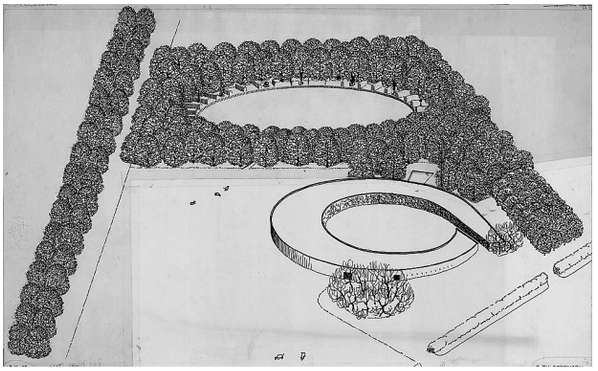
Kontrasten mellem det store, cirkulære bånd på den skrånende flade og de bløde skovbryn, det er anlæggets afgørende styrke og værdi. Denne kontrast og modsætning er uden tvivl anlæggets grundlæggende og helt afgørende kvalitet. Lysningen ligger på stor skrånende flade, og den stiger 4 meter mod syd.

I 2016 blev det muligt efter små 50 år at renovere det forfaldne anlæg i anledning af arrangementer i forbindelse med Aarhus kulturby og Kunstmuseets Hearts arrangementer.

Råd og sætninger har svækket kontrasten mellem skovbryn og kant med aha-grav, og svellekonstruktionen var allerede kraftigt svækket efter en snes år, da jeg fotograferede stedet i forbindelse med udgivelsen af bogen *C.Th. Sørensen – en havekunstner* i 1993.

Skoven og den store lysning med den kontrastfulde kant er mesterlig, men idéen med at etablere 36 ens rum af hække på en 500 meter lang strækning, det er bestemt ikke et af C.Th. Sørensens bedste forslag. Få besøgende har

Tv. Ældre skulpturrelief
Th. Illustration fra 1969. Tegning Sonja Poll
Left. older sculpture relief
Right. Illustration from 1969. Drawing Sonja Poll

lyst til at vandre turen rundt, og få kunstnere har lyst til at stå på række og geled.

Opsummering

De bærende fredningsværdier, der primært skal styrkes, det er kontrasten mellem skovlysningen og den præcise kant med aha-grav. Dybest set ville det samlede anlæg være bedst med det tomme rum, ikke mindst fordi en nyere, sydfor liggende elliptisk lysning rummer *De geometriske haver*. Man skal ikke fylde alting op – der er brug for frirum.

Mit forslag erstatter sveller med stål, og hækrummene reduceres fra 36 til 24 – for at opnå fleksibilitet, variation og dynamik.

Renoveringsforslaget

Udgangspunktet for en renovering af skulpturgården var en renovering af kanten ved ahagraven, en renovering af skulpturerne, der tilhører museet, og en aktivering af lysningen i forbindelse med midlertidige udstillingsarrangementer. Det sidste forhold var en konsekvens af det stivnede udstillingskoncept og ønsket om at bringe skulpturparken i spil sammen med selve Kunstmuseet Heart, Cronhammers *Elia*, Carl-Henning Petersen Museet, *De Geometriske Haver* og Angligården som Birks fem store skulpturelle elementer. Fem monumentale værker i en radikal, modernistisk bydannelse, der ligger åbent omkring Birk Centerallé, som er den store samlende aksialitet. En bymæssig komposition uden sidestykke og i en international liga i det 20. århundrede.

Det var enkelt at erstatte svellerne med cortenstål, fordi kontrasten og præcisionen mellem kanten og det bløde skovbryn blev forstærket – både i stoflighed og i geometri. Genbrugstanken i anvendelsen af giftige sveller er direkte uønsket i dag, og tanken om en look-alike løsning med træstolper forekommer påtaget og mindre præcis. Alene det forhold, at de lodrette sveller krævede en vandret overligger gjorde den tidlige konstruktion visuel svag med sine mange små knæk.

Et 470 meter langt, skråtstillet, rustrødt 'tøndebånd' blev løsningen til en styrkelse af skulpturgårdens bærende rumlige og arkitektoniske værdi som modernismens ikon. Mere skal der ikke til – resten er detaljer – vigtige detaljer, men detaljer.

De 36 båse, der helt geometrisk og regulært inddeler cirkelslaget i afsnit på hver 10 grader, er reduceret i antal af flere årsager.

En variation i rumforløbet vil mindske tvangstanken om, at der skal opstilles 36 ligeværdige skulpturer – hvilket simpelt hen ikke kan lade sig gøre. En bås kan heller ikke være tom, fordi så 'mangler der en skulptur'. 36 skulpturer har aldrig kunnet være lige gode, og opstillingen på ligeværdig række har aldrig været en god strategi heller. Enhver billedkunstner vil kæmpe mod den binding. En radikal løsning ville være at reducere antallet af skulpturer til ganske få af høj kvalitet.

Under alle omstændigheder vil en reduktion af antallet af båse sikre en større fleksibilitet i udstillingssammenhæng og sikre en større variation i oplevelsesforløbet rundt i lysningen. Et forløb der med sine 500 meter virker monoton. Ingen anden skulpturpark, eller park i øvrigt, har med held bundet sit stiforløb så stramt – én sti, 500 meter – ét forløb. Selv ikke barokken havde så store ambitioner.

Afslutning

Variation og fleksibilitet har været kodeordene i en udstillingsstrategi, der samtidig har forsøgt at styrke den bærende og afgørende fredningsværdi i forholdet mellem båndet, skoven og himlen.

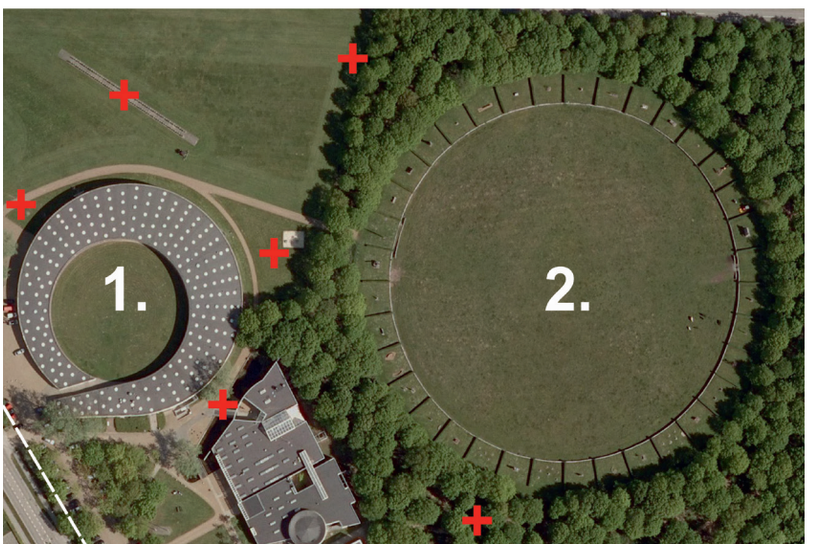
Desuden har det været afgørende at aktivere skulpturparken i en samtid, hvor den store arena kan bruges til midlertidige udstillingsarrangementer. Da dette vil ske i kortere perioder, vil afgræsning stadig være en mulighed i hovedparten af året.

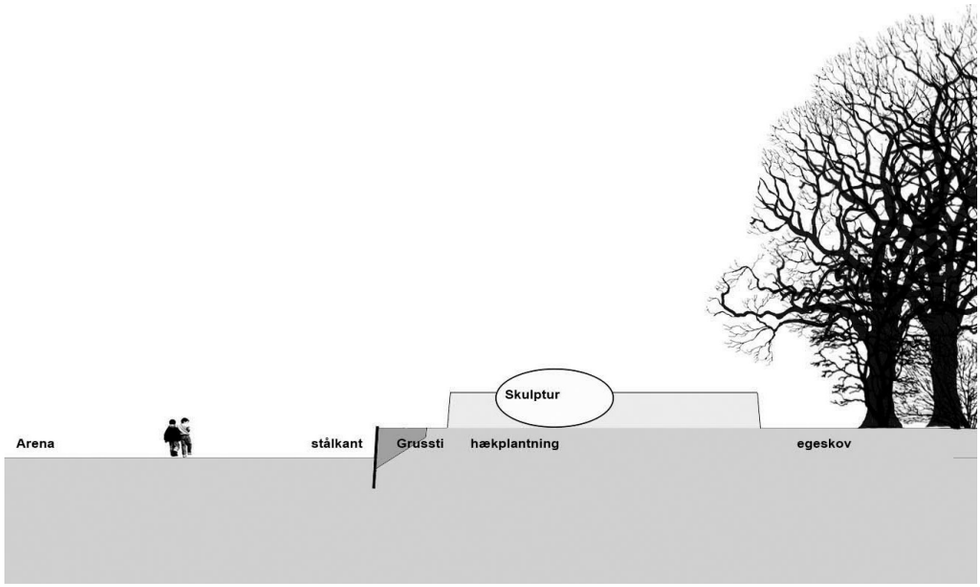
Hvis en arena skal være brugbar, skal den også være tilgængelig for store og små. Derfor er der både ramper og trapper i stålringen for at sikre adgangen. Man kunne frygte at disse konstruktioner ville bryde sammenhængen, men det skyldes, at vi ikke er vant til at tænke i en stor skala. Set i forhold til ringens størrelse på 150 meter i diameter virker afbrydelserne små og uden anden betydning end, at det bringer stålringen ud af billedkunstsfæren og ind i det arkitektoniske rum, der er karakteriseret som brugskunst. Størrelsen på skulpturparken kan sammenlignes med det cirkulære rum i Pildamsparken i Malmø, hvor træerne er udvoksede.

Græsning i parken
Grazing in the park

1. Angli V, 2. Skulpturparken. Nyere skulpturer uden for parken er angivet med rødt
1. Angli V, 2. Sculpture park. Newer sculptures outside the park are marked in red

Tv. Snit gennem stålkant, hække og skovbryn
Nederst. Dynamisk inddeling af hækkerum – fra 36 til 24 båse
Left. Section through steel edging, hedges and forest fringe
Below. Dynamic division of hedge spaces – from 36 to 24 bays

Skulpturparken i Birk, Herning, omgivelsesfredet 1995
Realiseret: 1963-69 efter projekt af havearkitekt C.Th. Sørensen
Renoveret 1992-95 af Sven Ingvar-Andersson, bl.a. færist og fætrappe samt terræn i skulpturbåse
Renoveringsforslag 2016 af Steen Høyer, æstetisk konsulent for Midtjysk Skole- og Kulturfond
Slots- og Kulturstyrelsen gav i 2017 afslag på fondens ansøgning om udskiftning til cortenstålring, flytning af sti og ændring af hække
Kulturministeren har 2018 godkendt cortenstålsring, men ikke flytning af sti og ændring af hække

Projektet til restaurering af skulpturparken er ikke et rekonstruktionsforslag. Projektet er et renoveringsforslag, hvor det arkitektoniske ekstrakt bliver styrket, men hvor historien ikke er afgørende. Denne tankegang er sjælden fredningens foretrukne, men renoveringen er nødvendig for ikke at ende med en historisk pastiche, som det ses i så megen velment park- og havekunst.

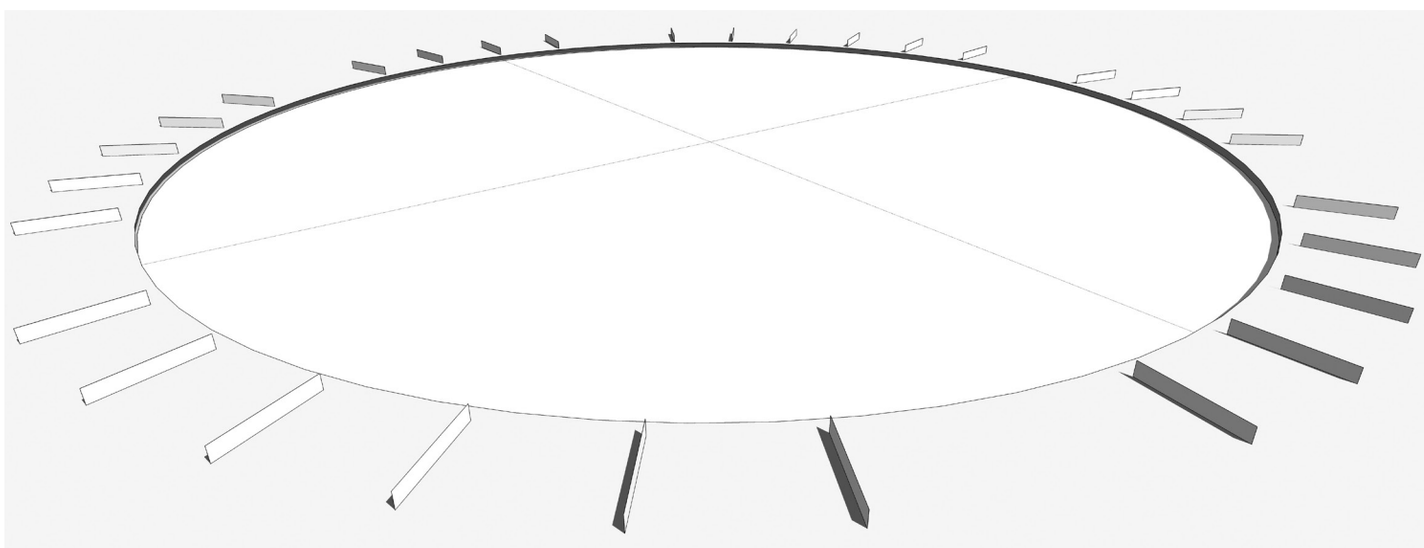
Hvis man desuden ser lidt frem i tiden – så ville man sikkert ikke restaurere alle de nuværende skulpturer i skulpturparken. Ser man på de seneste 40-50 års kunstudvikling, er der tilmed sket en ændring i de skulpturer der er kommet til Birkområdet – fra *Allotment* af Anthony Gormley til *Elia* af Ingvar Cronhammar og *Jorden er flad* af Bjørn Nørgaard, m.fl. Land art, proces - og naturinspireret og stedsspecifik billedkunst er dominerende i en tid, hvor miljøproblematikken hersker. Skulpturparkens kunstopfattelse er grundlæggende underlig, fordi hele Angli-Birk-projektet går ud på at integrere kunsten i hverdagens arbejdsmiljø, i modsætning til at indramme og isolere kunst som objekter.

I begyndelsen var tanken at samle skulpturerne i det store cirkulære rum. Omkring 40 års praksis har vist, at udviklingen går en anden vej. Derfor kunne en konsekvens være, at skulpturparken langsomt blev tømt for skulpturobjekter – og kun fremstod i sin absolut rene grundform med det cirkulære skovbryn accentueret af kantens tøndebånd som en gigantisk glorie. Det ville være en storladen gestus over for stedet og dens skabere. Et tomrum og et fristed i en verden af mangfoldighed og variation.

Enkelte events kunne man stadig forestille sig – f.eks. kunne der gå lidt kvæg, som der gjorde i begyndelsen, og som der stadig gør ved King's College i Oxford, for ikke at vores baggrund skal blive glemt.

Situationen bliver så at sige vendt på hovedet, men stedets klarhed er styrket og står tydeligt frem. Løsningen ville være i C.Th.Sørensens ånd – Sørensen så klart og udogmatisk på mulighederne – det var hans styrke og karakteristika.

Den hæder fortjener Sørensen.
Steen Høyer

Forslag til rapsevent *Proposal for a rape event*

Opstilling af stålrampe *Erection of steel ramps*

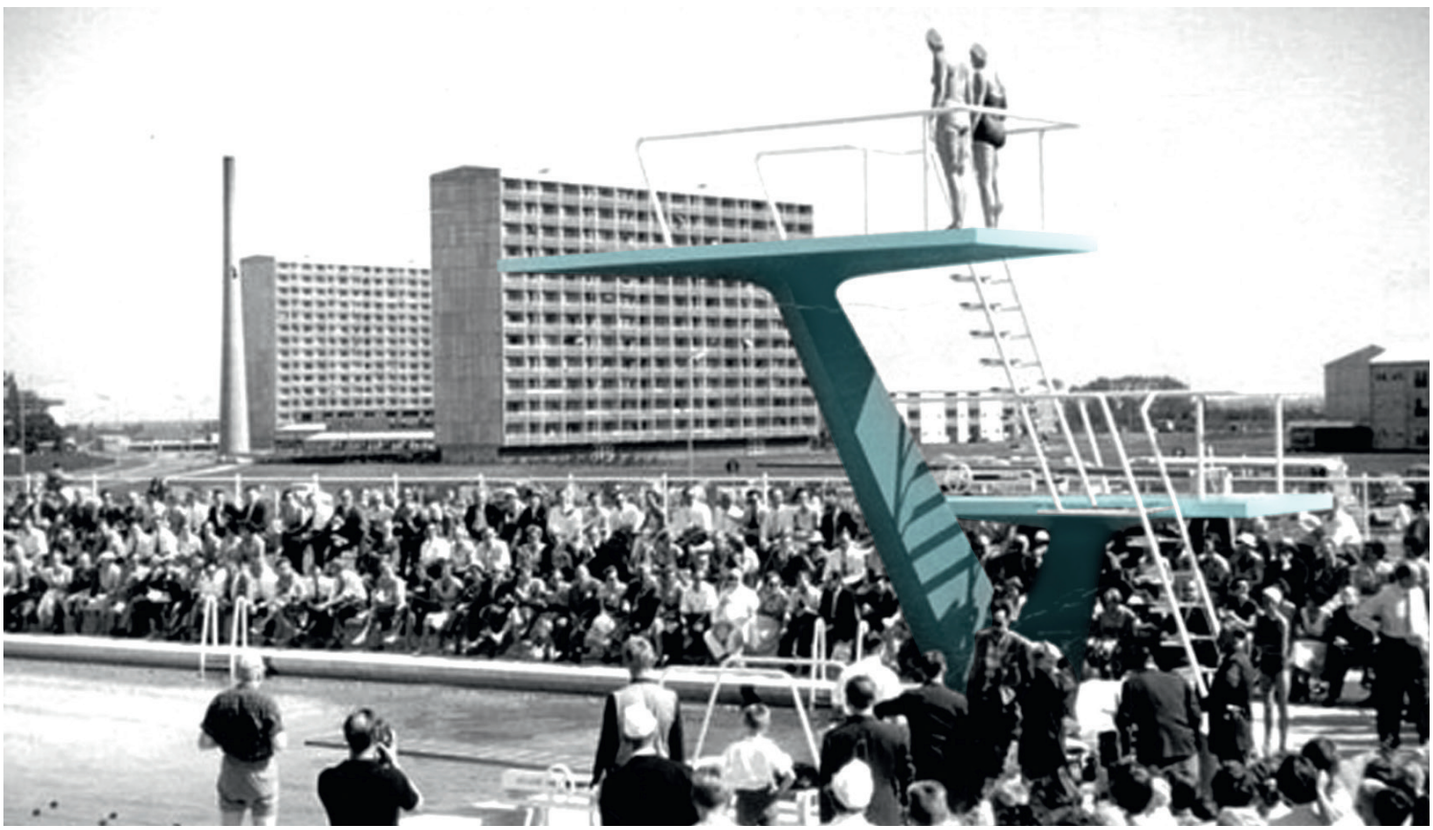

FRILUFTSBADET VESTBAD

Et landskabeligt detektivarbejde – genskabelse af friluftsbadet Vestbad

Jacob Fischer

Vestbad, Rødovre, omgivelsesfredet 2014
Realiseret: 1957-58 efter projekt af havearkitekterne C.Th. Sørensen og Arne Levin samt stadsarkitekt Børge T. Lorentzen
Renoveret 2014-19 af GHB Landskabsarkitekter
Arkitekt for bygningsdelen: Wohlert Arkitekter
Ingeniør: Niras
Anlægsgartner: Malmos A/S

Svømmestævner og opvisning var på Vestbad et stort tilløbsstykke. Arkivfoto ca. 1960
Swimming competitions and shows were a great public attraction at Vestbad. Archive photo ca. 1960

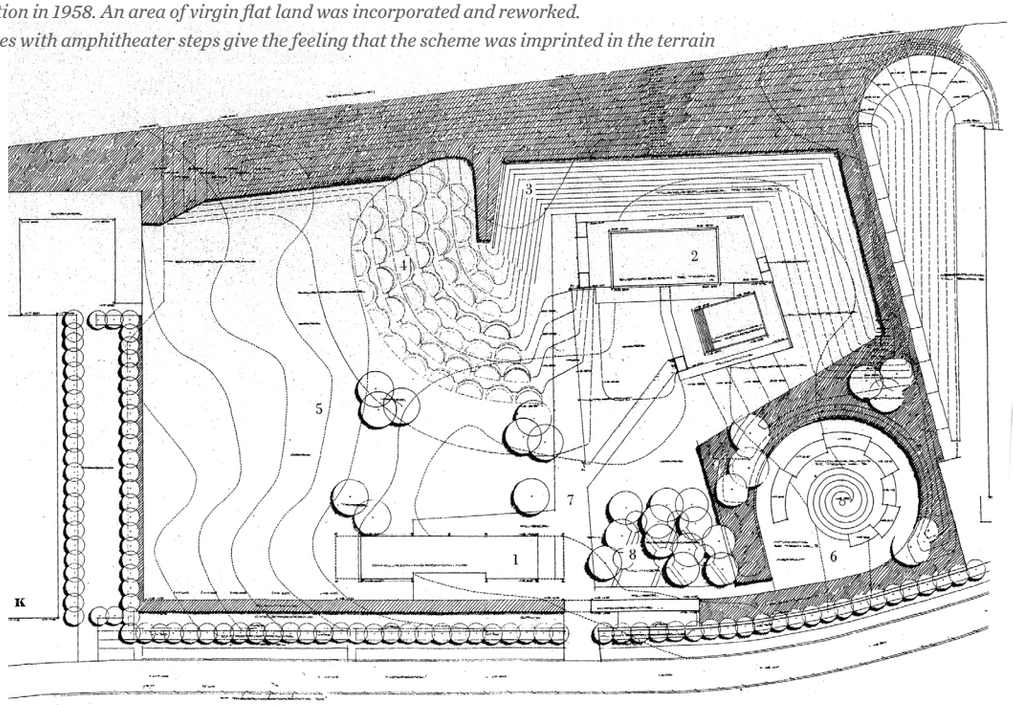
Danmark er et vandland – intet andet land har en så relativ lang kant mod havet. Ikke uden grund er Danmark blevet en søfartsnation og ligeledes et land med en unik badekultur. Vestbad på grænsen mellem Rødovre og Brøndby kommuner har ikke strandkanten liggende lige for fødderne. Derfor var der i de to kommuner et stort ønske om et friluftsbad til borgerne. En attraktiv og lokal mulighed for at nyde vand, solbade og lege under åben himmel og i trygge rammer.

Det var den visionære og socialt orienterede professor og landskabsarkitekt C.Th. Sørensen, som fik opgaven med at tegne parken og helhedsplanen for området. Badeanlægget med de to bassiner blev tegnet af Rødovre Kommunes legendariske stadsarkitekt Børge T. Lorentzen. Begge herrer har bidraget til et unikt fritidslandskab i øjenhøjde med såvel bylandskabet som den sociale virkelighed. Den turkisblå vandfarve, der pryder den smukke og karakteristiske V-formede vippekonstruktion ved friluftsbadets største og højstbeliggende bassin, er blevet et ikon for hele fritidslandskabet. Det indgår i Vestbads logo som et stærkt visuelt og sanseligt symbol for den fysiske aktivitets mulighed for at fremme sundhed, kulturel identitet og social integration.

Friluftsbadet blev indviet i 1958 under stor festivitas. Det var ikke blot et kærkomment tilbud til borgere og gæster i Rødovre og Brøndby kommuner i en tid, hvor disse udviklede sig fra landkommuner til moderne forstæder, men opfyldelsen af en klassisk velfærdsvision og står den dag i dag som symbol for idealet om en sund sjæl i et sundt legeme. Badet er enestående i sin udformning og har opnået kultlignende status blandt brugerne. Da shahen af Iran gæstede Danmark i 1959 var Vestbad blandt de steder daværende udenrigsminister Jens Otto Krag valgte at vise kongen som eksemplarisk for vores værdier her til lands. Det var, og er, et stykke kultur- og arkitekturhistorie, der er værd at vise frem og værne om.

I 1970 fik friluftsbadet selskab af en svømmehal og en træningshal, som siden hen er udvidet med bl.a. en afdeling til wellness og faciliteter, der tilgodeser særlige grupper som handicappede, gravide og spædbørn. Igennem årene har selve badet med de to udendørs bassiner ikke undergået nogen form for renovering ud over almindelig vedligeholdelse, og det er derfor helt intakt om end noget nedslidt og medtaget. Derimod har det omgivende landskab ændret sig med udskiftning af belægningssten på adgangsvejen og udskiftning af belægning på arealerne omkring bassinerne, endda to gange. Træer er fældet, bevoksninger er sprunget i skov, og de cirkulære teglstensbelagte terrasser og en del inventar er ryddet.

Luftfoto af Vestbad umiddelbart efter færdiggørelsen i 1958. Et stykke jomfruligt fladt land var indtaget og bearbejdet. Konturen af solgryderne og terrasseringen med amfitrapperne giver fornemmelsen af, at anlægget er præget ned i terrænet
Aerial photo of Vestbad immediately after completion in 1958. An area of virgin flat land was incorporated and reworked. The contours of the sunbathing hollows and terraces with amphitheater steps give the feeling that the scheme was imprinted in the terrain

Situationsplan fra Havekunst 1958. Ca. 1:1500. Nord opad
Site plan from Havekunst 1958. Ca. 1:1500. North up

En sund sjæl i et sundt legeme var tidens trend
A healthy soul in a healthy body was a trend of the time

I 2014 blev GHB Landskabsarkitekter bedt om at komme med et forslag til revitalisering af de eksisterende udearealer samt en aktivering af zonen langs svømmehallens store glasfacade. Samtidig blev der, på initiativ fra Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur, indsendt en ansøgning til Kulturstyrelsen om fredning af anlægget. Fredningen blev realiseret, og med den som løftestang blev der åbnet en mulighed for at søge om fondsstøtte.

I et samarbejde mellem de to ejere Rødovre og Brøndby kommuner og de to rådgivere Wohlert Arkitekter og GHB Landskabsarkitekter blev der i 2016 udarbejdet et ansøgningsmateriale til A.P. Møller Fonden. Fonden blev søgt om midler til en rekonstruktion af dels græsskrænten gryder, samtlige belægninger samt tribunearealets amfitrin i græs, dels arealet omkring vandlegepladsen Hønen. Derudover blev der søgt om støtte til istandsættelse af bassinerne, så de fremover kan fremstå i deres oprindelige udformning, men med et nyt og tidssvarende vandbehandlingsanlæg.

Ansøgningen blev positivt modtaget, og de nødvendige midler blev således tilvejebragt. Med fondsstøtten fulgte også kravet om en fuldstændig rekonstruktion af det nu fredede anlæg.

Så kunne detektivarbejdet begynde. Som en del af den historie, som GHB Landskabsarkitekter bygger på gennem fire generationer af indehavere, er vores tegnestue begunstiget af at have store dele af C.Th. Sørensens arkivmateriale på vores hylder. Den store gule mappe med sagsnummeret 314 blev trukket frem, og de mange tegninger blev gransket. Der var ikke bare et, men adskillige forslag til anlægget, for også dengang var skitseringsprocessen en slynget vej mellem arkitektens visioner, brugernes ønsker og det kommunale embedsværks hensyn til en administrativ og politisk virkelighed. Hvad der var blevet realiseret, var ikke entydigt, og der manglede 'som udført'-tegninger. En tegningstype, der nok ikke var slået helt igennem på det tidspunkt. Når der er uoverensstemmelse mellem de senest daterede tegninger og det anlæg, vi ser resterne af i dag, kan det være udtryk for, at ikke alt det udbudte blev realiseret. I 1957 var der også sparerunder, hvilket har det med at

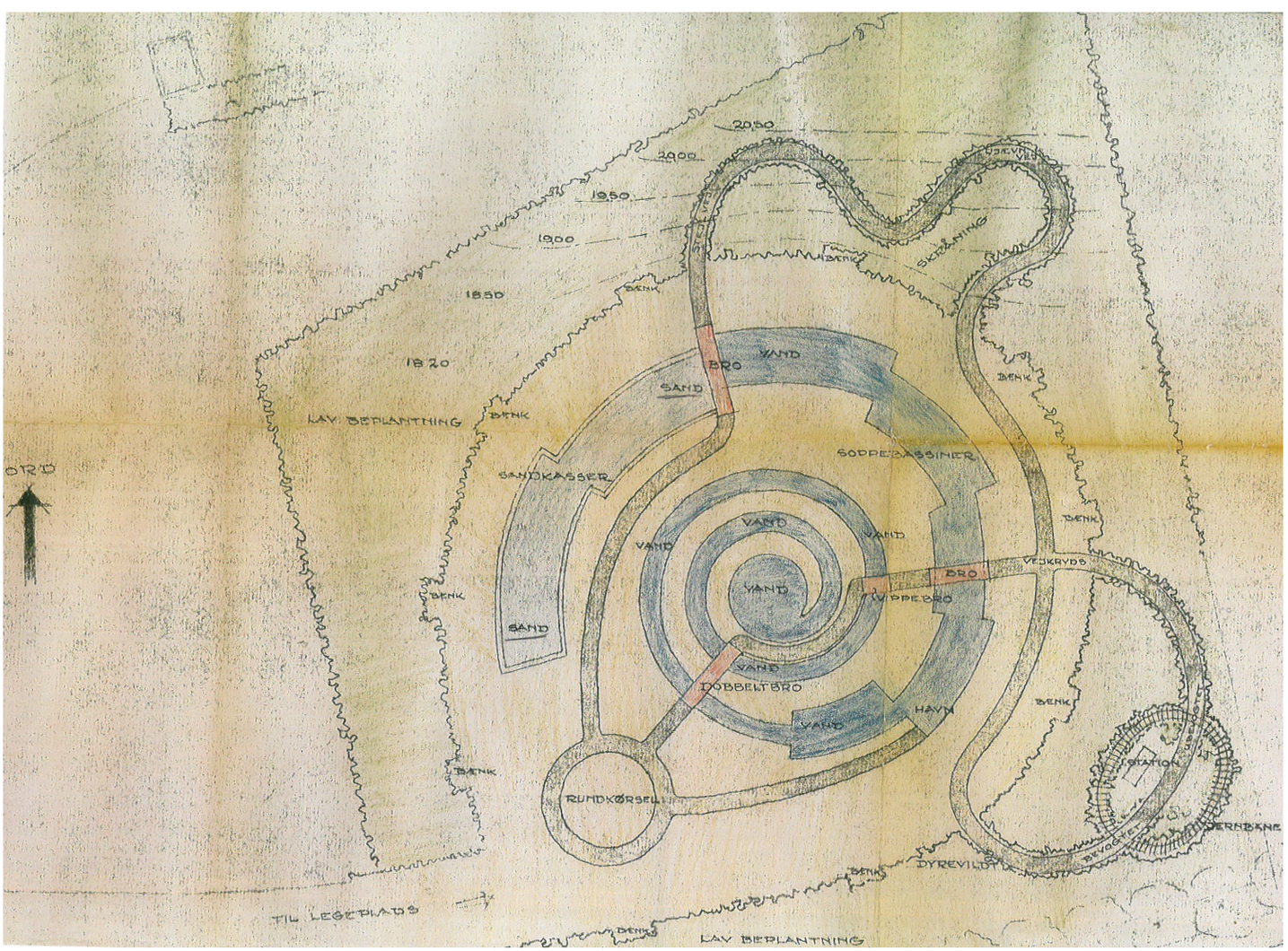

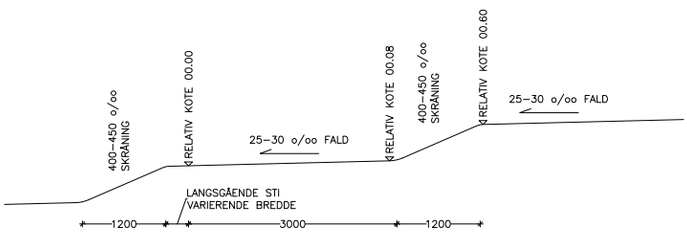
Støttemuren af betonsten og krybende planter genopbygges med nye sten
Retaining wall of concrete blocks and creeping plants was rebuilt with new blocks

Den ikoniske vandskulptur af I.P. Junggreen Have har givet navn til vandlegepladsen, der bærer navnet Hønen, trods det tydeligvis er en hane

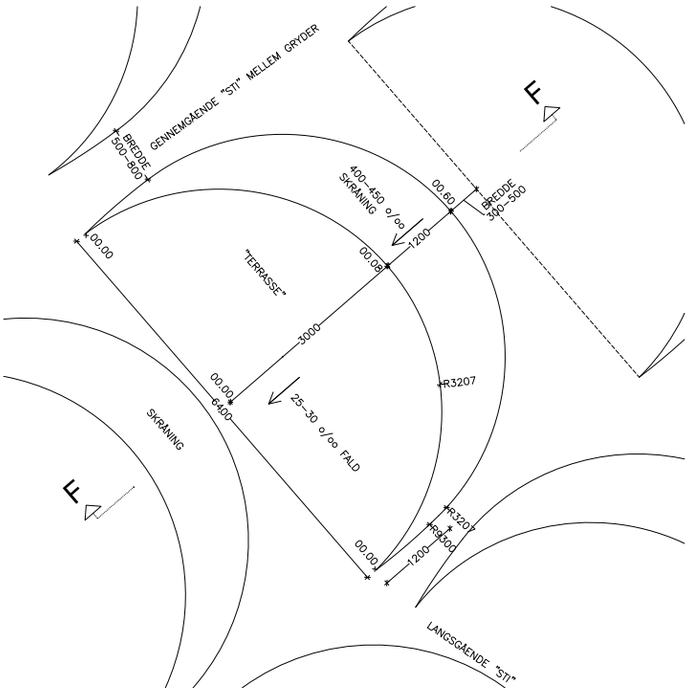
The iconic water sculpture by I.P. Junggreen Have gave the name to the water playground, which is called The Hen, despite it clearly being a rooster

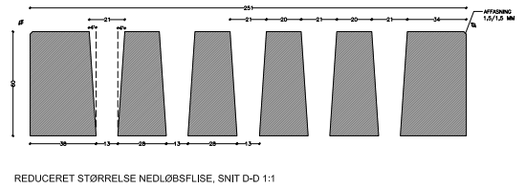

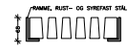

Solgryde, snit og plan *Sunbathing hollow, section and plan*

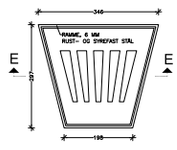

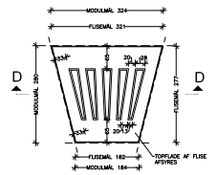
REDUCERET STØRRELSE NEDLØBSFLISE, SNIT D-D 1:1

REDUCERET STØRRELSE
NEDLØBSFLISE I RIST, SNIT E-E 1:5

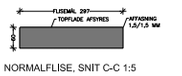
REDUCERET STØRRELSE
NEDLØBSFLISE I RIST, PLAN 1:5

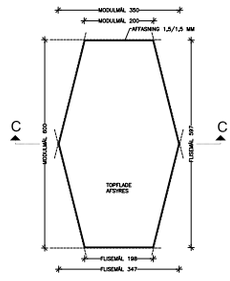
REDUCERET STØRRELSE
NEDLØBSFLISE, PLAN 1:5

RIST OG FLISE PLACERET OVER
BRØND VED PUNKTAFVANDING,
PLAN 1:5

NORMALFLISE, SNIT C-C 1:5

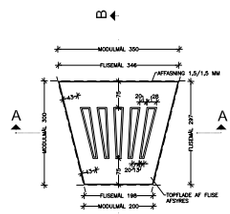

NORMALFLISE, PLAN 1:5

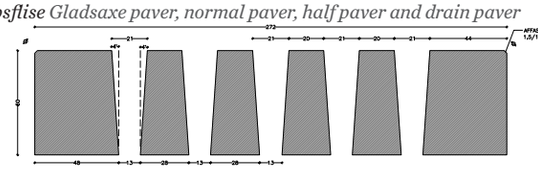
Gladsaxeflisen, normalflise, halvflise og nedløbsflise *Gladsaxe paver, normal paver, half paver and drain paver*

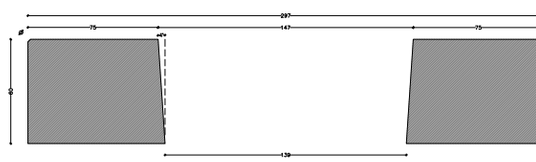
NEDLØBSFLISER - LINJEAFVANDING, PLAN 1:10

NEDLØBSFLISE, PLAN 1:5

NEDLØBSFLISE, SNIT A-A 1:1

NEDLØBSFLISE, SNIT B-B 1:1

gå ud over det vigtigste, men også mest overflødige; landskabet.

Vi måtte i de tilgængelige arkiver for at finde fotodokumentation og etablere kontakt til lokalhistoriske foreninger for at finde artikler bragt i aviser og tidsskrifter. Og derudover interviewe ældre borgere, der mente at kunne huske anlægget, som det var dengang. Snakke med den altid imødekommende Sonja Poll, som er C.Th. Sørensens datter og tidligere medarbejder. Få fat i den for længst pensionerede og noget hørehæmmede, men dedikerede værkfører fra Brandt Beton, der producerede både betonfliser, sten til støttemuren og til de lodretstillede teaterfliser på græstribunen. På nettet for at finde gamle luftfotos.

En sammenstykning af vores indsamlede data viste, at det var to luftfotos fra tiden umiddelbart efter indvielsen, der indeholdt den bedste dokumentation for, hvad der rent faktisk blev realiseret af det projekterede anlæg. Det, der i første omgang snød os, var, at væsentlige ændringer blev udført kun nogle få år efter ibrugtagningen. Rydning af træer og terrasser og udskiftning af trapezformede betonfliser til kvadratiske (fordi de oprindelige fliser var af en ringe betonkvalitet, der ikke kunne holde til det aggressive miljø ved kanten af det salt- og klorblandede badevand) var nogle af de væsentligste ændringer, som ikke fremgik af de senest daterede planer, og som ingen kunne huske noget om, fordi de blev foretaget så hurtigt efter, det originale anlæg stod færdigt.

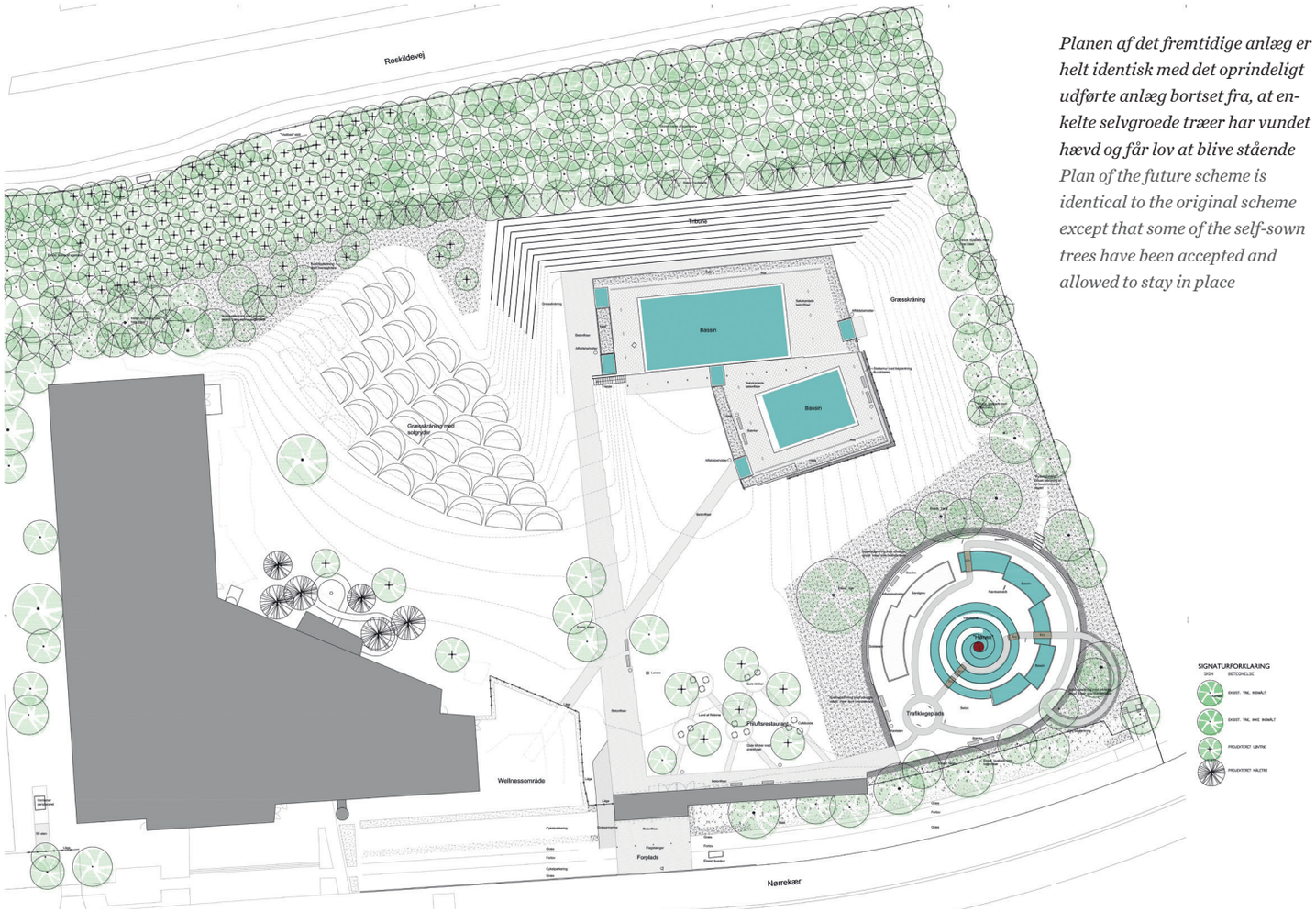
Denne viden er vigtig, for en rekonstruktion skal tages seriøst og bogstaveligt. Vestbad er et værk – ét samlet og meget overbevisende værk af høj arkitektonisk kvalitet med Sørensens sædvanlige insisteren på en poetisk fortælling. En fortælling, hvor landskabets terræn lader sig forme af funktionen, og bygningsdelene indgår i en samstemmende symbiose. Vi har fået mulighed for at forbedre kvaliteten af betonfliserne ved brug af en vådstøbt udgave, der er robust over for det aggressive miljø. Den får sandblæst overfladen for at gøre den skridsikker. Og den får fritlagt tilslagsmaterialet ligesom i de oprindelige fliser. Der er blevet udført nye støbeforme til produktionen, da de oprindelige betonfliser og betonsten til støttemuren ikke længere er i handlen.

Den oprindelige lampe, som der kun var én af i hele anlægget, kunne vi på et foto fra en artikel i Billed-Bladet identificere som et Søndergaardsarmatur. Også den er udgået af

Tv. De rektangulære betonsten med afrundet kanter og pil-højde, der blev anvendt på servicevejen, blev udskiftet med SF-sten. De er nu sat i produktion, så de kan komme tilbage i anlægget
Th. Et nydeligt eksemplar af Søndergaardsarmaturet, fundet i Den Blå Avis, bliver nu istandsat
Right. An attractive example of the Søndergaard lighting fixture, found in an ad in Den Blå Avis, is being renovated
Left. The rectangular concrete stone with rounded edges and curved surface that was employed on the service road was replaced with SF-pavers. These are now being mass-produced so they can return to the scheme

Planen af det fremtidige anlæg er helt identisk med det oprindeligt udførte anlæg bortset fra, at enkelte selvgroede træer har vundet hævd og får lov at blive stående
Plan of the future scheme is identical to the original scheme except that some of the self-sown trees have been accepted and allowed to stay in place

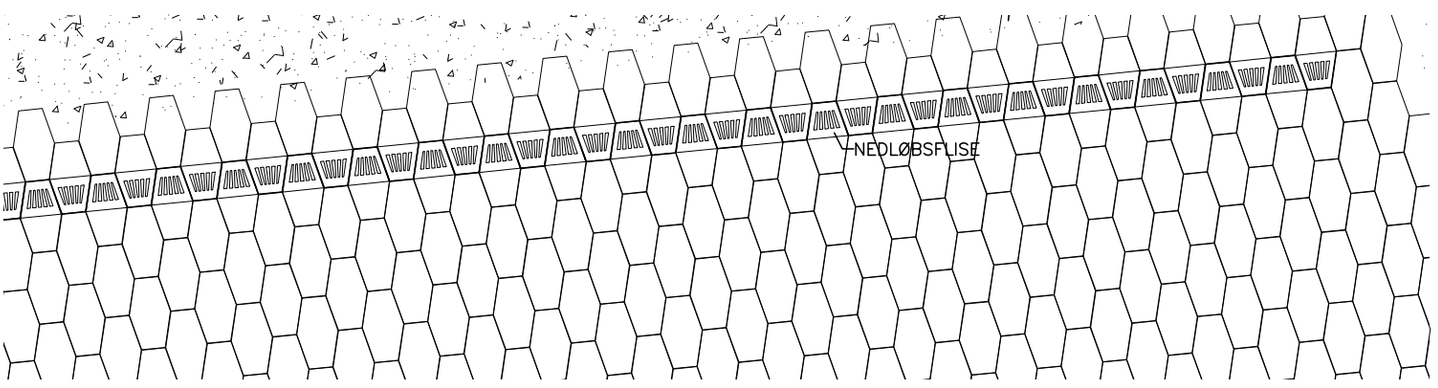
produktion, men vi fandt den i Den Blå Avis. To stk. for 1.000 kroner. De bedste dele herfra samles til det ene armatur, som vi skal genopsætte.

Den cirkulære vandlegeplads, der også indeholder en pædagogisk trafiklegeplads, har i sin midte en skulptur af en hane, som pudsigt nok kaldes Hønen. Den er udført af C.Th. Sørensens kollega, landskabsarkitekten I.P. Junggreen Have. Hønen kunne oprindeligt sprøjte med vand til stor morskab for børnene, men har i mange år været lukket ned pga. utætte vandrør. Nu bliver den istandsat af Junggreen Haves søn, Torkild Have. Han har i sin fars værksted tilfældigvis fundet en kasse med resterne af de mosaikstifter, som hanen er beklædt med, men hvoraf en del er faldet af. De bliver nu limet på igen, og den gamle afpillede hane bliver genfødt som en ny ung og viril hane, der kan gale med vand. Fundamentet for vandlegepladsen er en stor betonplade, der viste sig at være i så dårlig stand, at den skal totalfornyes. Kanalerne med de gamle broer bliver genskabt, og vejskiltene i miniatureformat bliver reproduceret, skønt tavlernes budskab er noget bedaget og henviser til for længst udgåede trafikregler.

Teaterfliserne, som her er af en særlig udgave beregnet til lige forløb, hvor stenene ikke kan støtte hinanden som i et konkavt forløb, var udstyret med fer og not. De var af overraskende god kvalitet, og en betonanalyse viste, at det gav mening at genanvende dem i en ny opsætning. Ved at tage to fliser ud for enden af hver række får vi nok til at erstatte de få ødelagte fliser, der er i rækkerne. Solgryderne var også intakte, omend noget sammensunkne efter 60 års brutal græsklipning med alt for store maskiner. De er nu, som noget af det første i anlægget, rekonstrueret af noget så sjældent som en anlægsgartner med en håndskovl som redskab.

I 2019 indvies Vestbad som et rekonstrueret anlæg med en diskret opgradering til vore dages standarder for vandbehandling, sikkerhed og udeliv. Vi har nu sikret, at anlægget i yderligere 60 år vil kunne indfri borgernes behov for fri leg, motion og badeliv. Shahen af Iran får vi ikke at se, men måske der dukker en dansk statsminister op til indvielsen. Der kommer helt sikkert en masse glade mennesker med hang til vand.
Jacob Fischer, landskabsarkitekt MAA, MDL

Flisebelægning omkring bassin
Paving around the pool

ROSENHAVEN I HELLERUP STRANDPARK

Jane Schul

Rosenhaven i Hellerup Strandpark, Hellerup
Realiseret: 1912-18 efter projekt af havearkitekt G.N. Brandt og arkitekt Edvard Thomsen
Renoveret 2016-18 af Schul landskabsarkitekter
Entreprenør: Gentofte Kommune

Om Rosenhaven

Hellerup Strandpark er som værk placeret i den tidlige del af G.N. Brandts virke som landskabsarkitekt. Den er skabt i perioden fra 1912 til 1918. Staudehaven som den første og rosenhaven som den sidste. De er anlagt i den periode, hvor Brandt ligeledes var meget bogproduktiv og skrev bøger om samme emner – både stauder og roser (1914-15). Han havde før da tilbragt tid i bl.a. England og Tyskland i begyndelsen af århundredet og her stiftet bekendtskab med de nye holdninger til såvel planteanvendelse som havearkitektur. Han skriver selv som slutreplik til indledningen i bogen *Roser*, at *"I en nys udkommen engelsk Bog om Roser siger Forf. at det kun er et Tidsspørgsmaal, saa vil baade Slyng- og Busketroser bære store, duftende, formfuldendte Blomster i rige Klynger og bære dem længe. Denne Rosendyrkningens "arcadian stage" mener han er nært forestående."* Og så er det – underforstået – selvfølgelig den slags roser, man skal vise publikum. Altså det bedste af det nye.

Rosenhaven blev anlagt i 1917-18 – i samarbejde med arkitekten Edvard Thomsen. Hensigten med rosenhaven (såvel som staudehaven) var altså at vise byens borgere, hvad der var smukt, sundt og velfungerende inden for disse plantekategorier.

Det samme formål beskrives af kommunen i dag i de brochurer, der er tilbydes publikum i strandparkens to blomsterhaver – forslag til sammensætning af tidens bedste prydplanter inden for begge plantekategorier.

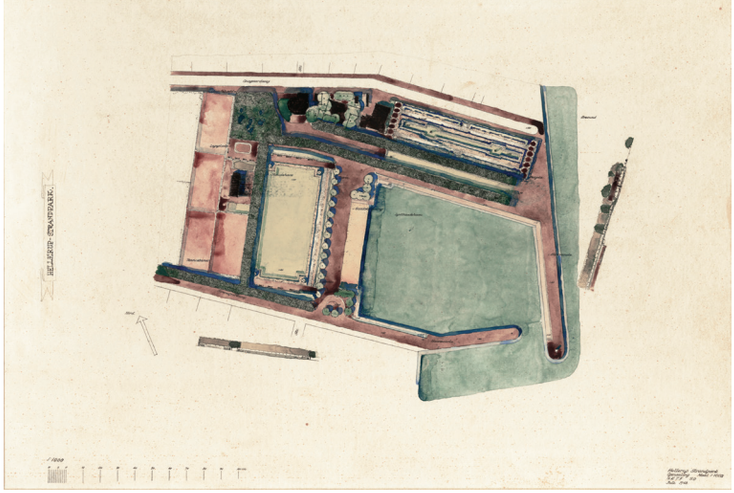
Havens grundplan var præget af den nye, engelske Arts & Crafts-stil, som egnede sig meget fint til den lille skala, der er tale om i Hellerup Strandpark.

Stilen var opstået dels som et opgør med den forkrympede victorianske landskabshave, hvor store parkers 'naturligt' slyngede stier blev sat ned i størrelse for at passe til de mange nyanlagte villahaver, dels som opgør mod den viktorianske tids mani for eksotiske og kulørte udplantningsplanter. I stedet tog stilen udgangspunkt i den midelalderlige haves små, indhegnede haver og mindre plejekrævende stauder fra lignende klimaforhold.

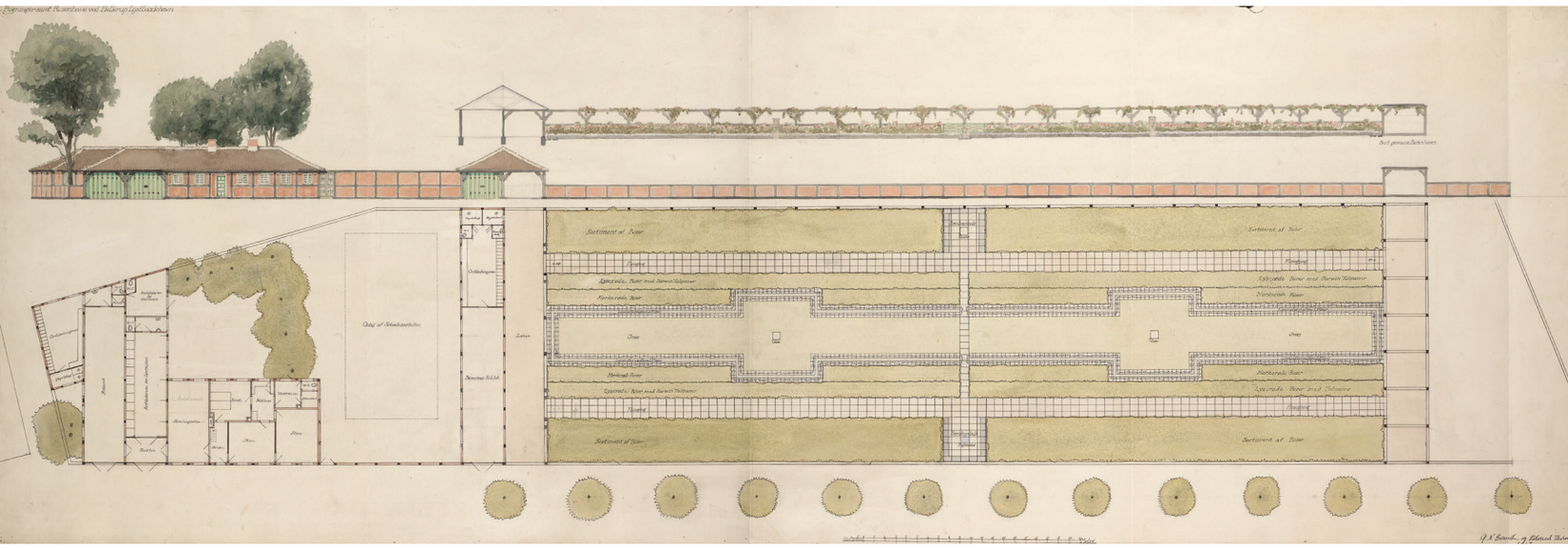
Planerne

Designet i begge blomsterhaver er i det store hele bevaret med deres præg af klassiske, geometriske former, som skal tjene til at fremhæve bedenes planterigdom. Inden for de enkelte bede har beplantningsplanerne og planteindholdet til gengæld skiftet karakter adskillige gange i løbet af de ca.100 år, der er gået siden anlæggelsen.

Brandt og Thomsens plan fra 1918 viser en langsgående opdeling af de inderste, smalle

Hellerup Strandpark, akvarel af Aksel Andersen, 1948
Hellerup Strandpark, water color by Aksel Andersen, 1948

G.N. Brandt og arkitekt Edvard Thomsen, plan 1917 til rosenhaven i Hellerup Strandpark
Modstående side og tv. Rosenhaven i Hellerup Strandpark. Fotos G.N. Brandt, 1925
G.N. Brandt and architect Edvard Thomsen, plan 1917 for the rose garden at Hellerup Strandpark
Opposite page and left. The Rose Garden at Hellerup Strandpark. Photos G.N. Brandt, 1925

bede i henholdsvis lyserøde og røde roser – sammen med Darwintulipaner. De to bænkepladser har oprindelig været udstyret med tre bænke og ikke kun to.

Den tidligst daterede egentlige beplantningsplan (1950) rummer ikke nogen farvemæssig styring af roserne. Allerede på det tidspunkt er de smalle bede blevet ændrede til en stribe gule og en stribe røde.

Pergolaen beskrives som bevokset med 'enkelte Klatreroseroser'. Det fremgår dog tydeligt af billedmaterialet, at pergolaen har været endog meget frodigt beplantet. Ikke bare med roser, men også med andre klatreplanter, bl.a. klatrevildvin, Parthenocissus tricuspidata og tobakspibeplante, Aristolochia macrophylla. Der er ligeledes dokumentation for, at sandstensvaserne har været tilplantede i 1943, sandsynligvis med klematis.

En gennemgang af de historiske planteplaner fra henholdsvis 1950 og 1955 viser, at der har været tale om anvendelse af et meget stort antal forskellige sorter. Fortegnelsen over roser fra 1950 viser således 152 forskellige arter og sorter, hvoraf flertallet kun optræder én enkelt gang. Heraf har 20 sorter ikke kunnet lade sig identificere, hverken i litteraturen eller på nettet. Der er en overvægt af datidens mest moderne roser, de storblomstrede, også kaldet thehybrider. Her er i alt 94 sorter, mens der af de øvrige rosentyper har kunnet identificeres følgende typer: R. floribunda/polyantha 21, R. rugosa 20, botaniske rosenarter 12, R. bourboniana 7, R. foetida 6, R. rubiginosa 6, R. noisettiana 5, R. wichuraiana 3, R. alba 3, R. pernettiana 2, R. centifolia muscosa 2 og R. centifolia 1. Udvalget er altså langt overvejende såkaldte moderne roser, mens der kun optræder et begrænset udvalg af historiske.

Allerede fem år senere – i 1955 – er antallet reduceret til under det halve – 62 forskellige roser. Det fremgår også, at der tidligere har været tale om en langt større bredde i udvalget af arter og sorter. Planen fra 2005 viser en yderligere reduktion, nu til kun 41 forskellige. Til gengæld optræder der her en bevist farveholdning, hvad der ikke har kunnet påvises i nogle af de ældre planer. Heraf er 17 floribundaroser, 5 moderne buskroser (der i vækst minder om floribunda), 10 thehybrider, 3 engelske roser, 2 R. centifolia muscosa og 1 R. alba. Man kan således konkludere, at der igennem årene er sket en ganske stor ændring med hensyn til den måde, man har valgt at vise roserne på. Der er altså ikke tale om en beplantningsstrategisk kontinuitet igennem havens lange historie.

Hver tid har valgt at vise, hvad der har været 'moderne' på det tidspunkt. Derfor står

Rosa pimpinellifolia 'Aicha'

Rosa chinensis 'Viridiflora'

Rosa 'Golden Celebration'

Helleborus x orientalis

Helleborus x orientalis

Helleborus x orientalis 'Album'

vi i dag også over for at skulle vælge holdning til den kommende beplantnings karakter, altså: hvad skal haven kunne i dag?

I dag går brugen af roser i højere grad mod dels de lidt mere harmonisk udseende rosentyper som buketroser og buskroser, dels mod duftende roser som de engangsblomstrende historiske og de såkaldte 'engelske roser', der oftest er flergangsblomstrende, men 'historiske' af udseende. Det vil derfor være nærliggende at vise et større udvalg af disse typer, der også lettere lader sig integrere i en mere moderne, blandet beplantning – ikke udelukkende bestående af roser. Med et engelsk udtryk: *mixed border*. Privathaver med rene rosenbede er ikke længere almindeligt forekommende, al den stund de færreste af nutidens haver rummer samme antal m^2 som haverne for 100 år siden.

Baggrund for rosenhavens renovering

Med rosens meget lange forædlings- og kulturhistorie er det ikke mærkeligt, at ikke alle sorter er lige sunde eller lige langtidsholdbare. Yderligere har hele den botaniske rosenfamilie – altså ikke kun de egentlige roser, men også træer som f.eks. æble, tjørn, røn – den ubehagelige og upraktiske egenskab ved sig, at de efterlader et fænomen kaldet 'jordtrætheid' i jorden, der hvor de dyrkes. Det betyder, at man ikke kan plante roser efter roser, æbler efter æbler eller røn efter røn.

Sædvanligvis beholder almindelige roser ikke deres sundhed mere end 7-10 år. Det vil sige, at man normalt med mindst 9 års mellemrum (ifølge RHS, The Royal Horticultural Society) skal indregne en mere eller mindre total udskiftning af jorden og af rosenbestanden. Denne udskiftning passer samtidig fint med, at der gives mulighed for en ajourføring af plantesortimentet i haven.

Man regner med, at der normalt vil kunne gå mindst 20 år, før jordtrætheden forsvinder af sig selv. Det vil derfor være nødvendigt at foretage en jordbehandling af en eller anden art. Dyrkning af tagetes er muligt, men ikke tilstrækkelig sikkert afprøvet til, at det har været et realistisk alternativ i så stor en skala. Kemisk sterilisation af jorden er ikke længere muligt af miljømæssige årsager. Alternativet er en jordudskiftning i helst 70-80 cm's dybde – roser har meget dybtgående rødder – eller dampning af jorden til 70 grader. Intet af det er gratis, særligt bæredygtigt eller anbefalelsesværdigt af hensyn til jordens mikrobielle liv. Ikke desto mindre er det nødvendigt.

Det er ikke nogen ny viden. Den er flere hundrede år gammel, men alligevel er der ikke investeret tilstrækkelig viden i fænomenet til, at årsagen er klar. På universitetet i Göttingen deler man årsagerne op i de biologiske og de giftmæssige, men det er ikke lykkedes at sætte fingeren på én præcis forklaring. Måske det - som det ofte er tilfældet – ikke er enten/eller, men både/og. En behandling med mykorrhiza lader til at kunne understøtte en nyplantning, så den bliver mere livskraftig. Hvilket passer fint med den mere kendte viden om, at det hjælper på etableringen af bøge- og avnbøgehække, hvis plantehullerne tilføres jord fra etablerede, sunde beplantninger af samme slags.

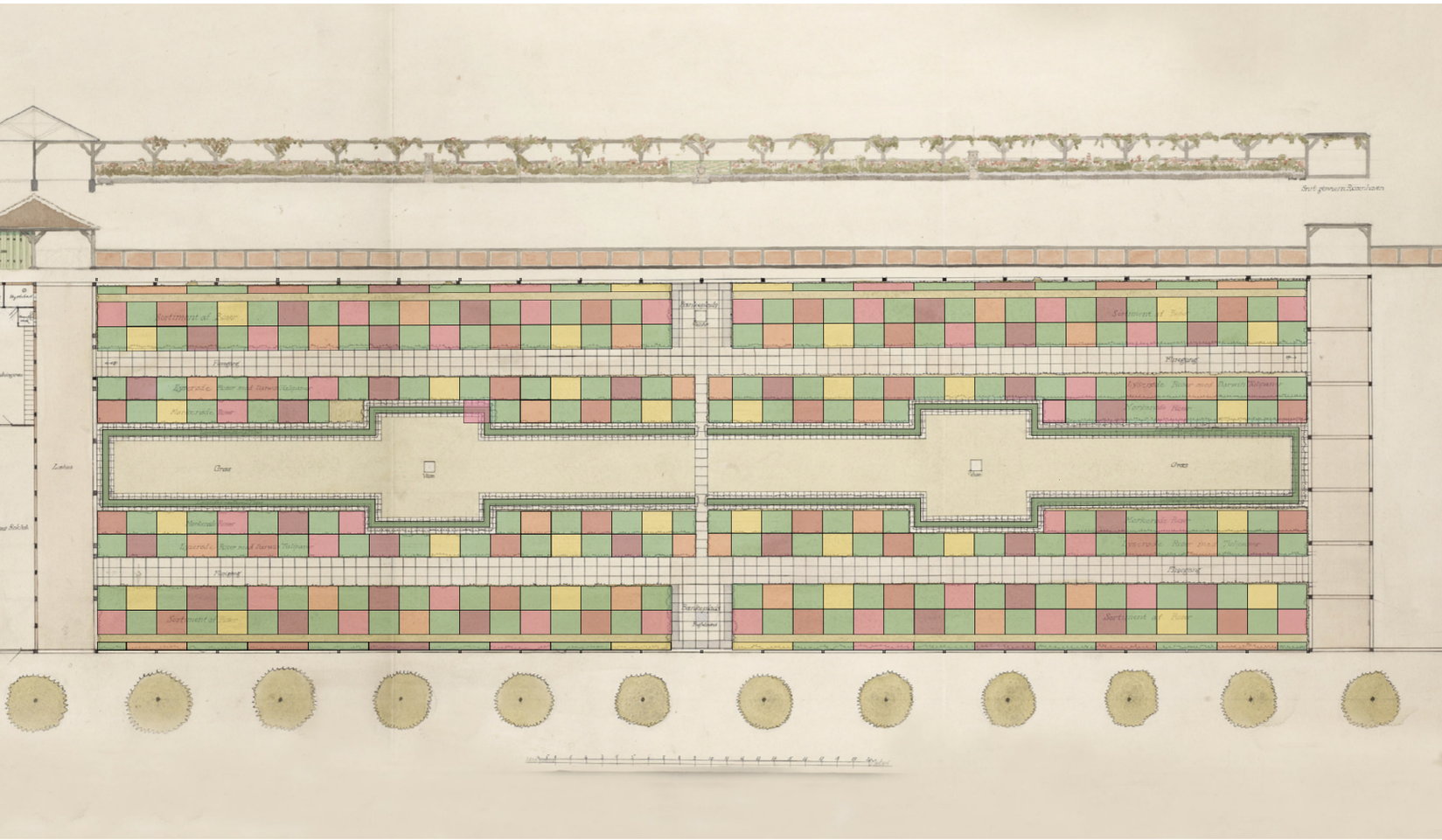
Der gøres der også opmærksom på i 1915, hvor det i bogen *Roser* (under redaktion af G.N. Brandt) nævnes, at *"Man regner i Almindelighed, at man, for altid at have smukke Rosengrupper, maa forny Planterne i sine Grupper og Bede i det mindste hvert syvende Aar; De smukkeste Grupper har man, naar man omlægger sine Rosenbede hvert 3dje eller 4de Aar"*.

Derefter vil mange planter være så inficerede med diverse svampesygdomme, at helhedsresultatet ikke længere er værd at se på.

Da gentagen sprøjtning heller ikke er ønskværdig, er det ekstra vigtigt at vælge planter med den optimale sundhed, idet det ikke kun er blomsten, men også plantens generelle udseende, der giver præger helhedsindtrykket i rosenhaven.

Forslaget

Med forslaget har vi langtidssikret planternes sundhed, driftsøkonomien og rosenhavens æstetiske fremtoning samt herigennem sikret et generelt løft af parkoplevelsen i Hellerup Strandpark. Teoretisk kunne man tænke

Plan af Schul Landskabsarkitekter over rosenhaven visende nye plantefelter 2018 *Plan by Schul Landscape architects the rose garden showing new beds 2018*

sig to mulige modeller for en fornyelse af rosenhaven i Hellerup Strandpark:

I stedet for at kalkulere med en totaludskiftning af roser og jord med 7-10 års mellem rum har vi indført en 'sædskifteplan', hvor halvdelen af arealet er tilplantet med andet end roser, og hvor planterne så kan bytte plads med de nødvendige mellemrum.

Økonomien i den første model vil selvsagt være ganske omfattende og de miljømæssige ulemper betydelige. Indførelsen af 'sædskifteplanen' er en klassisk metode, som vil medføre en ændring af den oprindelige beplantningsplan for haven, men ikke en ændring af selve havens oprindelige geometri. Planen er fuld reversibel, i fin samklang med G.N. Brandts meget jordnære tilgang til beplantning og bør derfor heller ikke være i konflikt med eventuelle fredningstanker.

Havens geometri

Som nævnt findes der meget fine og klare oprindelige tegninger af havens overordnede geometri. Mønstret i beplantningsplanen har derimod – ligesom plantesortimentet – skiftet gennem tiderne. Fra små felter til store og tilbage igen. Fra regelmæssige til uregelmæssige.

Vi foreslog et nyt princip, der sikrer en forbedret sundhed og driftsøkonomi.

Princippet er at underopdele plantefelterne, så halvdelen af arealet dækkes af andre planter end roser; her juleroser (eller, hvis det skal være rigtigt: påskeklokker). Derved opnår man dels en sæsonforlængelse – svarende til den, de oprindelige tulipaner gav – og dels muligheden for at lade de to plantefelter bytte plads med de 7-10 års mellemrum, hvor man alligevel gerne vil/er nødt til at udskifte roserne. Hvor der før var f.eks. stauder, kan der nu blive plantet roser og omvendt. Der sker ikke nogen reduktion i antallet af roser – tværtimod. De lange, ensartede bede med The Fairy-roser bliver nu inddraget i selve rosensortimentet.

Derved vil man kunne undgå fremover at skulle udskifte al jorden, rosenhaven vil opnå et mere nutidigt og bæredygtigt præg på en måde, der er fuldt ud reversibel. Man vil også med dette plantevalg kunne øge sæsonen for havens attraktioner, ud over den egentlige rosensæson. Roserne foreslås yderligere underplantet med Waldsteinea ternata, guldjordbær, der vil kunne medvirke til, at haven fremtræder helt i G.N. Brandts ånd, som beskrevet i hans bog *Stauder*, 1918:

"...at den lader den nøgne Jord se alt for meget mellem Planterne. Mulden kan være smuk, naar den er nyvendt, men naar den først er klasket af Regn og hvidnet af Sol, er den alt andet end tiltalende, og man foretrækker da ogsaa nu i almindelighed at følge Naturens Eksempel og altid lade Vegetationen dække Mulden;"

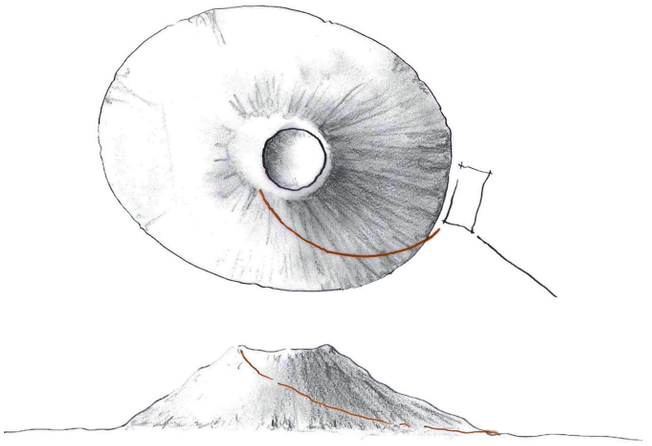
Sædskiftemodellen er tidligere benyttet af Schul Landskabsarkitekter i 2008 i nyetablering af en rosenhave i Göteborg, Trädgårdsforeningens park, med gode resultater.
Jane Schul, landskabsarkitekt MDL

Litteratur: Lars Åke Gustavsson, Rosor för nordiska trädgårdar. Natur & Kultur, 2008

Landsforeningen for Bygnings- og Landskabskultur indstillede i 2014 Hellerup Strandpark til fredning. Slots- og Kulturstyrelsen besluttede i 2015 at frede Hellerup Strandpark som selvstændigt landskabsarkitektonisk værk begrundet i de arkitektoniske og kulturhistoriske værdier. Beslutningen blev anket til kulturministeren i december 2015. Grundet fejl i sagsbehandlingen omstødte Kulturministeriet fredningen i juli 2016. I skrivende stund er det uvist, om fredningssagen genoptages.
Haverummene står i meget fin stand efter renoveringerne i 2012 og 2018. Hellerup Strandpark er et stort rekreativt aktiv for Gentofte Kommune.
Se https://slks.dk/bygningsfredning/styrelsens-fredningsarbejde/nye-fredninger-ophaevelser-mv/hellerup-strandpark-gentofte-kommune/

STIEN OP TIL SAXHÓLLKRATERET

Thrainn Hauksson

Saxhóllkrateret ligger i Snæfellsnes Nationalpark, der er et område på Snæfellsnes-halvøen vest for Borgarfjörður i det vestlige Island. Snæfellsnes er blevet kaldt 'Island i miniformat' på grund af det meget varierede landskab – herunder gletscheren Snæfellsjökull – og den store diversitet i områdets dyreliv. Nationalparken ligger ca. 200 kilometers fra Reykjavik og er et yndet mål for dagsture.

Den nye trappesti fører op til og delvis rundt om krateret. Stien er bygget oven over en gammel og slidt vandresti, der var blevet temmelig usikker at gå på pga. af de mange vandrere. Målet er at give en maksimal og positiv oplevelse, der tilskynder til ærbødighed over for naturen, samtidig med at man respektfuldt kan se nogle af Islands naturvidundere.

Udgangspunkt

Stien op til Saxhóllkrateret er blevet til på et kritisk tidspunkt for Islands natur, idet den islandske miljøstyrelse og naturbeskyttelsesforeninger i disse år forsøger at forene hensynet til den islandske natur med den stærkt stigende turisme, som er en grundpille for områdets økonomi.

Siden 2010 er antallet af besøgende i Island mere end firedoblet (488.600 i 2010; 2.195.271 i 2017). Antallet af besøgende, der specifikt rejser til Snæfellsnes Nationalpark, er øget med 90.000 fra 2016 til 2017.

Vandring og hiking er en af hovedårsagerne til skader og slid på naturen her pga. selvtrådte stier gennem områder uden markerede stiforløb. Islands største tiltrækningskraft som turistmål ligger i øens naturfænomener, og de er som oftest kun tilgængelige til fods. Så den største udfordring i den forbindelse er at skabe en infrastruktur, som dæmmer op for færdsel uden for de afmærkede stier.

I 2014 blev Landslag af det islandske miljøagentur engageret til at udarbejde et projekt, som kunne forhindre yderligere skader omkring Saxhóllkrateret, der er en oval, 45 meter høj lavakegle.

Krateret ligger få hundrede meter fra landevejen, det er nemt at bestige og har smukke udsigter, og der var allerede før udpegningen til nationalpark etableret en lille parkeringsplads til brug for stenbruddets lastbiler. Alt dette gør, at antallet af vandrere er usædvanlig stort her.

Turen op til toppen af krateret følger en sti, der er hulet ind i lavaen af det stadig stigende antal vandrere. De havde stort set skabt én enkelt rampelignende rute op til toppen.

I 2014 var stien begyndt at blive nedbrudt og dermed usikker at færdes på for de besøgende. Derfor opstod der parallelle, divergerende forløb, idet vandrerne trådte nye stier langs med de eroderede rester af den gamle sti.

Landslags stiprojekt for, hvordan yderligere skader kunne undgås i det sårbare landskab, skal samtidig forbedre stedets potentiale som turistattraktion. Landslags trappesti op til Saxhóllkrateret forener med et meget enkelt greb naturbeskyttelsesidealer og det

varierede friluftsliv, som er kendetegnende for turistbesøg i Island.

Siden etableringen af trappeforløbet i 2016 er stien blevet en sikker og behagelig mulighed for lettere vandreture op til den uforlignelige udsigt til Snæfellsjökull, der er en 700.000 år gammel vulkan med gletcher på toppen. Den 1.500 meter høje gletcher kan ses op til 125 kilometer væk og fra Reykjavik henover bugten.

Forandringer

Fra toppen af Saxhóll er der panoramaudsigt over nationalparkens lavamarker og Atlanterhavet samt et spektakulært udsyn til selve Snæfellsjökull. En sikker sti til toppen var som nævnt vigtig både turistmæssigt og miljømæssigt. Saxhóllkrateret er et vigtigt besøgsmål for nærområdet, men fravælges ofte af turister, da det ikke er en af Islands hovedattraktioner. I Island satser man på at tilrette turistveje og turistmål, så der bruges længere tid undervejs mellem besøgsmålene, og turismens uheldige påvirkninger f.eks. i form af store vejudvidelser og dermed ødelagt natur minimeres.

Etableringen af trappestien gør det tydeligt for de besøgende, at man kan komme op til vulkanen, og projektet holder forhåbentlig turisterne væk fra andre sårbare områder i nationalparken eller andre sårbare steder i Island. Trappestien er et signal om respektfuld turisme samtidig med, at besøgende kan få en god oplevelse.

Man forudser, at Snæfellsjökulls iskappe vil forsvinde inden for de næste 200 år. Udsigten til Snæfellsjökull understreger og tydeliggør truslen om klimaforandringer. Med andre ord, så skaber trappestien til Saxhóllkrateret et sted, hvor de besøgende kan se en af verdens svindende iskapper – uden at skade den. Det er planen at opsætte information om den svindende iskappe.

Krateret ved Snæfellsjökull er også udgangspunktet for Jules Vernes rejse til jordens indre – altså et helt særligt sted, som sætter gang i fantasien.

Kernen i projektet har været at give en fornemmelse af noget sublimt. Bare en kort stund på toppen af krateret giver en transcendental oplevelse. Den vandrende får kontakt med den omgivende islandske natur.

Udformning

Trappestien har en minimal indvirkning på lavamarken og kratersiden. I projektets skitsefase registrerede Landslag, at de selvtrådte stier op ad kratersiden gennemsnitligt havde en hældning på 1:3,5, hvilket er alt for stejlt for sikker opstigning. Landslags forslag blev en trappesti konstrueret af stål og med omtrent samme placering som den gamle sti. Stiens totale længde er 160 meter og antallet af trin næsten 400. Hvert element er 3 meter langt og 1,5 meter bredt, så man også kan gå ved siden af hinanden og op- og nedadstigende kan passere hinanden. Trinene er i hver side fastgjort til lodretstående stålplader, der indbyrdes er sat sammen for at skabe en kontinuerlig kædelignede struktur hele vejen op over bjergsiden. Under konstruktionsarbejdet gravedes ud omkring den eksisterende sti, og terrænet blev gjort jævnere. Herudover blev landskabet ikke rørt.

Trinene letter turen op til toppen af krateret og giver en sikker og behagelig opstigningsoplevelse. De enkelte trin i 3 meters-modulet tager højde for terrænets lokale hældninger, der varierer fra 1:2,5 til 1:4. Desuden er der et rasteområde ca. halvvejs oppe. Hver modul er fastgjort i terrænet uden støbning og kan let fjernes igen uden skade på lavamarken. Trappestien er udført i kun ét materiale og med en enkel konstruktion, der samtidig tackler problemerne ift. erosion.

Som forudset fik det sorte stål hurtigt en rustfarvet overflade svarende til den rustrøde lava, og trappestien falder godt sammen med de vulkanske klippers farver og den stedlige bjergvegetation.

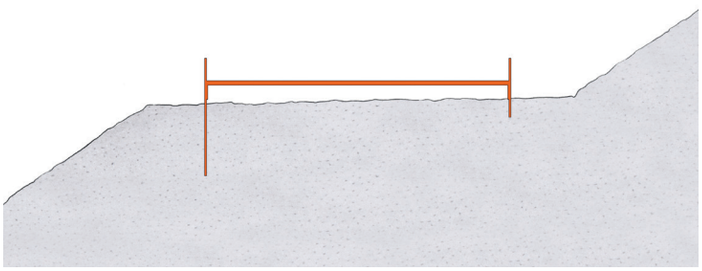
Trappestien kan ses som en del af krateret, såvel farvemæssigt som det svungne forløb rundt om kegleformationen. Når man går op ad trappen, virker den pga. trinenes svage stigning næsten uendelig, og når man står på toppen, åbenbares den storslåede udsigt som en overraskelse. På en måde kan trappestien ses som en skulptur, der beskytter naturen samtidig med, at den sikrer den gående og øger stedets oplevelsesværdi.

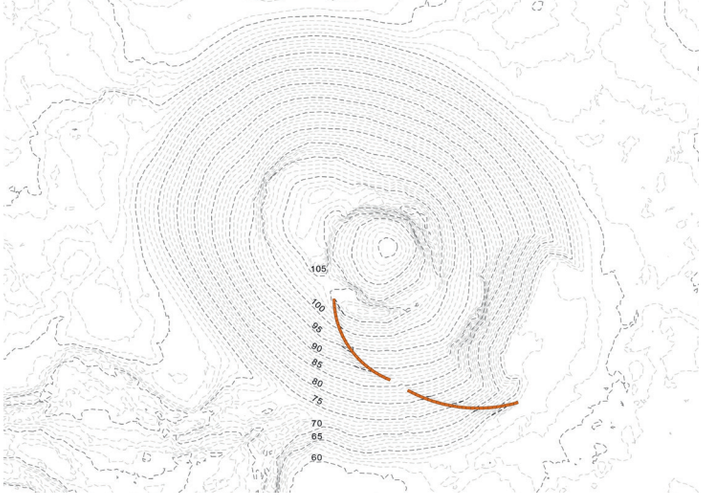
Resultat

Trapperne har gjort, at opstigningen til toppen er blevet betydeligt sikrere og med færre uheld som følge af fald og skred. Nationalparkens ansatte fortæller også, at næsten alle nu bliver på stien i stedet for at lave nye trådte stier, og at dette er til stor gavn for det sårbare landskab. Området heles, selv med det stærkt øgede antal vandrere.

Thrainn Hauksson, landskabsarkitekt FILA

Saxhóllkrateret, Snæfellsnes Nationalpark, Island
Anlagt: 2014-16
Bygherre: Umhverfisstofnun (Environment Agency of Iceland)
Landskabsarkitekt: Landslag ehf. v.Þráinn Hauksson og Jón Rafnar Benjamínsson
Entreprenør: Kvistfell
Fotos: Landslag
Tildelt Rosa Barba International Landscape Award 2018

BOGOMTALE

Hele samfundets eje – Bygningsfredning i 100 år

Allan Tønnesen, Claus M. Smidt , Ulla Kjær (red.): Hele samfundets eje. Bygningsfredning i 100 år. Med bidrag af Allan Tønnesen Bonnie R. Mürsch, Claus M. Smidt, Hanne Christensen, Jens Hendeliowitz, Kirsten Lund-Andersen, Mikael K. Fogde, Torben Lindegaard Jensen og Ulla Kjær. Syddansk Universitetsforlag 2018. 364 s., 238 kr. fra www.universitypress.dk. ISBN 978 87 408 3136 8

Foreningen til gamle Bygningers Bevaring blev stiftet 23. maj 1907 med det formål at værne, vække interesse og udbrede kendskabet til gamle bygninger. Denne forening var i høj grad den drivende kraft bag Lov om bygningsfredning, som 11 år senere den 12. marts 1918 blev endeligt vedtaget. En betydningsfuld lov, et væsentligt skridt, som nu 100 år senere bliver markeret ved udsendelse af en slags jubilæumsbog.

"Der må sættes en Grænse for den private Ejendomsret, fordi disse gamle Bygninger ikke i almindelig Forstand er Enkeltmandseje. De er hele Samfundets eje, og Samfundet har Ret og Pligt til at værne om dem. Men med Retten følger her som på andre Områder Pligten". Sådan udtrykte godsejer Fr. Sporon-Fiedler sig under førstebehandlingen af fredningsloven i 1916. Fyndig og klar tale af en højrepolitiker, som ellers hyldede den private ejendomsret. Hans ord er nu genbrugt i bogens tankevækkende titel.

Mange gode kræfter er lagt i bogen, og mange indsigtsfulde skribenter gør os klogere på fredningers værdier og vanskeligheder. Claus M. Smidt skriver om betydningsfulde bygningers skæbne inden Bygningsfredningsloven. Det er et kapitel fuldt af eksempler på, hvordan hver tid har sine forestillinger om rigtigt og forkert, og hvordan også fagkundskaben rummede store modsætninger. Et af eksemplerne er Bjernede rundkirke, hvor Storck ændrede det bispehuelignende tag til en rotunde, så formen fra Hvideslægtens oprindelige bygning igen kom til sin ret. Måske var formen blevet mere oprindelig, men kritikken rejste sig. En af kritikerne var P.V. Jensen Klint, som udtalte om Bispehuen, at den havde "et så velsignet urgammelt Præg" og var "ak! hvor forandret, moderniseret tilbage i en korrekt videnskabelig Form".

Så følger en gennemgang af forskellige faser i fredningsarbejdet, Det Særlige Bygningssyn, de første fredninger og senere fredninger bliver grundigt belyst gennem tekst og fotos.

De glemte haver er overskriften på Kirsten Lund-Andersens kapitel om fredningsforhold i forbindelse med omgivelserne. En nøgtern opremsning af de gennem tiden gældende fredningslove og en i årstalsorden fra 1918 til 1999 remse af fredninger, der handler om friarealer knyttet til bygninger. Tilsyneladende en noget ufuldstændig liste, men en dokumentation af, at i 1980'erne og 1990'erne var der stor opmærksomhed og vilje til at frede omgivelser angivelig på grund af en engageret kontorchef. Bygningsfredningsloven og Naturfredningsloven (fra 1992 benævnt Naturbeskyttelsesloven), de to forskellige fredningsveje, nævnes, og kapitlet afsluttes med en bemærkning om, at der i alle tilfælde er brug for vejledning og opfølgning på den fremtidige pleje og bevaring.

De kongelige haver er noget særligt, så de har fået et selvstændigt, dog meget kort, kapitel skrevet af Jens Hendeliowitz. En redegørelse af historien fra 1849, da staten overtog ansvaret for de kongelige haver med det formål at iværksætte initiativer til øget sundhed, oplysning og uddannelse for landets borgere og så til i dag, hvor tre ikke-fagligt uddannede chefer varetager havernes ve og vel. "Derfor er havernes beskyttelse i faretruende opløsning", skriver forfatteren og peger på Firenze-Charteret fra 1982 som bedste vejledning til at forstå begrebet havehistoriske kulturværdier.

De næste kapitler dykker ned i den praktiske håndtering af fredninger – fra den første kortlægning til fredningsgennemgang og risiko for affredning.

Bogen afsluttes med Bonnie Mürschs gennemgang af lovgrundlaget fra 1918-loven med bare 18 paragraffer til det nugældende lovkompleks på 35 paragraffer opdelt i 11 kapitler.

Bogen rummer et væld af oplysninger kombineret med mange fotos. En slags logbog som nøgternt beskriver mange forskellige facetter i den vanskelige disciplin fredning. Et lille kig ind i fremtiden kunne have været en fin afslutning eller måske prologen for næste jubilæumsbog.

Lone van Deurs, landskabsarkitekt MDL

Huset på Bakkekammen 40 i Holbæk blev tegnet af arkitekterne Ivar Bentsen og Marius Pedersen for grosserer Julius Mortensen, som opkøbte en større del af et nyt byudviklingsområde i den østlige del af Holbæk.I 1914 tilkaldtes Københavns senere stadsgartner, havearkitekten Valdemar Fabricius Hansen for at tegne en plan til haven. Huset er symmetrisk, og en hovedakse går fra husets midte gennem haven til centrum i havens runde lysthus. På hver side af hovedaksen er der rektangulære blomsterbede afgrænset af buksbomhække, og grusstier forbinder den aksefaste og symmetriske have med den landskabelige have mod øst og vest. Bygningsfredningen fra 1993 blev i 2016 udvidet med haven og to porte.
Foto Kirsten Lund-Andersen, 2012
House on 40 Bakkekammen in Holbæk was designed by architects Ivar Bentsen and Marius Pedersen for merchant Julius Mortensen, who bought up a large portion of a new urban development area in the eastern part of Holbæk. In 1914, Copenhagen's subsequent municipal gardener, landscape architect Valdemar Fabricius Hansen was commissioned to design a plan for the garden. The house is symmetrical, and a main axis runs from the center of the house through the garden to the middle and the garden's round greenhouse. On each side of the main axis there are rectangular box-edged flowerbeds, and gravel paths connect the axial and symmetric garden with the more scenic gardens toward east and west. The building preservation status was extended to include the garden and two gateways. Photo Kirsten Lund-Andersen, 2012

Grønnegården, Bredgade 68 i København. Anlægget er tegnet af havearkitekt G.N. Brandt i 1923-24. Bygningerne blev fredet i 1918, mens det samlede haveanlæg med lindetræer, brolagte stier, græstæppe, skulpturer og lygtestandere blev fredet i 2007 som omgivelsesfredning. Foto Allan Tønnesen, 2007
Grønnegården, Bredgade 68 in Copenhagen. The scheme was designed by garden architect G.N. Brandt in 1923-24. The buildings were listed in 1918, but the entire garden scheme with linden trees, paved paths, lawns, sculpture and lamp poles wasn't listed until 2007 by a surroundings listing.
Photo Allan Tønnesen, 2007

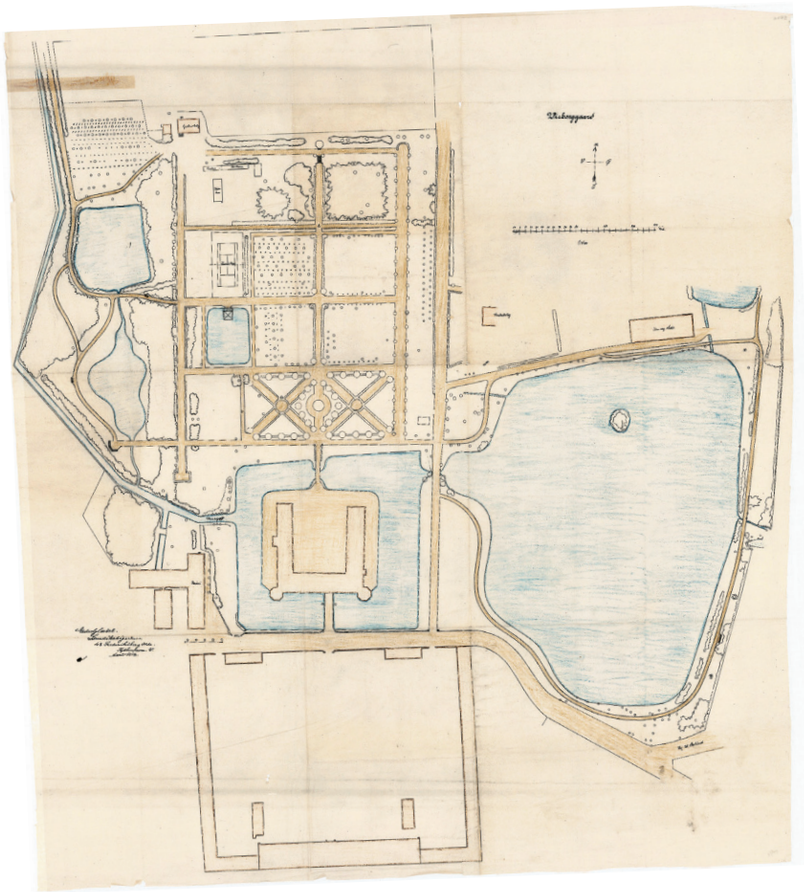

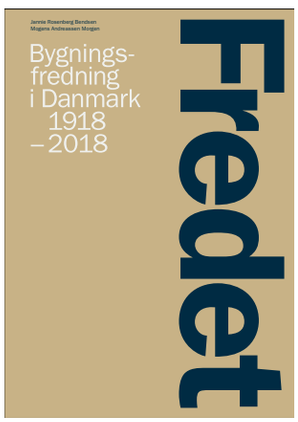

Som noget særligt blev Christinero ved Christiansfeld fredet i 1982. Det er en romantisk have med springvand, søer, hytte og et gravmonument for Christina Fredericia von Holstein. De få bygninger, der er, er meget små, så lovens bestemmelse om at frede omgivelser til bygninger blev fortolket bredt. Foto Kolding Stadsarkiv

A special feature was the listing of Christinero at Christiansfeld in 1982. It is a romantic garden with a fountain, ponds, cottage and a sepulchral monument Christina Fredericia von Holstein. The few buildings there are very small, so regulative legislation for listing the surroundings was broadly interpreted. Photo Kolding municipal archives

Fredet

Jannie Rosenberg Bendsen og Mogens Andreassen Morgen: Fredet. Bygningsfredning i Danmark 1918-2018. Nye fotos af Jens Lindhe. Strandberg Publishing, 2018. 368 s., 300 kr. ISBN 978 87 936 0429 2

To fagfolk, cand.mag., ph.d. Jannie Rosenberg Bendsen og cand.arch. Mogens Andreassen Morgen, begge med en fortid i Slots- og Kulturstyrelsen, har benyttet 100 års-jubilæet til at udgive en fortælling om fredningens historie. Bogen er resultatet af et forskningsprojekt, som blev gennemført på Arkitektskolen Aarhus i 2017-18 for at undersøge og samle viden om dansk bygningsfredning. Og viden er der blevet samlet.

Bogens volumen, i alt 368 sider, kan virke overvældende, nærmest svimlende, men man opdager hurtigt, at den er opbygget på en logisk og let tilgængelig måde. Det hurtige overblik over bygningsfredningens 100-årige historie fås ved at læse første og sidste kapitel. De øvrige kapitler gennemgår systematisk udviklingen fra optakten til den første fredningslov og fører derefter læseren videre fra periode til periode for i kapitel 8 at slutte med de seneste revisioner fra 2010-18.

Om illustrationerne

Forfatterne har været lang omkring i arkiver, aviser, fotosamlinger og bøger og har fundet interessant og oplysende argumentation for deres præsentation af tidsepokerne.

De mange illustrationer med gode oplysende billedtekster kan nærmest fungere som en bog for sig. At kigge billeder er som at bladre i et gammelt familiealbum, hvor mange af billederne virker bekendte og straks bringer genkendelse og lyst til fordybelse. Specielt de gamle sort/hvide fotos fortæller tydeligt om historiens kulturspor og er værdifulde, da de fortæller deres egen selvstændige historie.

Herligt at se et foto fra Dragør fra 1943 uden stokroser. Middelalderborgen Spøttrup præsenteres ved hjælp af et foto fra 1943, hvor den stadig stod som en stor grov og slidt bygningsklump med mødding, ænder og høns og storkerede på skorstenen. Fotoet sætter mange tanker i gang omkring hele den stadig aktuelle fredningsdebat om fredning af kulturmiljøer. Forfatterne drister sig til at mene, at Danmark stadig er noget fodslæbende i forhold til andre lande, som meget mere bevidst fokuserer på helheder.

Selvstændige haveanlæg

I den ellers udmærkede og omfattende ordforklaring kan man søge længe efter ord, der knytter sig til friarealerne/haverne. Det eneste lidt friluftsagtige ord er 'voliere' som forklares som et fuglebur, der er stort nok til, at småfugle kan flyve rundt i det.

Blandt bogens mange eksempler finder man også kun ganske få, der beskriver selvstændige haveanlæg, ganske enkelt fordi der ikke er mange af slagsen, hvilket igen kan forklares med, at lovgrundlaget og måske også viljen til at frede noget delvist flygtigt forekommer for problematisk. Man kunne indtil 2010 som udgangspunkt ikke frede haveanlæg, uden de havde tilknytning til en fredet bygning. Dog er der enkelte eksempler fra tidlige fredninger.

Mosaisk Begravelsesplads i København, der er anlagt 1694 på Nørre Fælled og dengang uden for byen, fortæller et stykke indvandringshistorie, og på trods af manglende lovgrundlag blev den vurderet som så betydningsfuld, at den allerede i 1983 blev fredet, 16 år efter at den med sine 5.500 grave blev nedlagt som fremtidig begravelsesplads.

Ellers blev det de ovale haver, C.Th. Sørensens kolonihaveanlæg i Nærum fra 1948, der banede vejen for ændringer af Bygningsfredningsloven. De blev fredet i 1991som et stykke værdifuldt landskabsarkitektur, hvor individualiteten underlægger sig helheden.

Fredningen i 2011 af pladsen ved Vor Frue Kirke i Kalundborg, også et arbejde af C.Th. Sørensen, blev efter forfatternes opfattelse udvalgt, da Sørensen var kendt og anerkendt

Tv. I 1987 udkom en betænkning om bevaring af danske herregårde. Efterfølgende skulle Planstyrelsen undersøge, om det var nødvendigt med fredningsudvidelser. Det resulterede i et større arbejde for at få fredet udvalgte herregårdshaver, men det lykkedes det kun at få fredet haverne ved Visborggård og Liselund. Haven ved Visborggård er formentlig anlagt som en renæssancehave. Den blev genskabt af landskabsarkitekt Edvard Glæsel først i 1900-tallet. Plan Langå Stadsarkiv
Th. Blågårds Plads blev fredet i 1998 – omfattende den forsænkede plads med trapper, brystværn, skulpturer og talerstol samt den omgivende grusgang med lindetræer og pissoiret. Ivar Bentsen og Kai Nielsen, 1913-15. Foto Københavns Stadsarkiv
Left. In 1987 a recommendation was published concerning the preservation of Danish manors. Subsequently, the National Agency for Physical Planning was to investigate if listing expansions were necessary. This resulted in a great deal of work in order to list selected manor gardens, but in the end they only succeeded in listing the gardens at Visborggård and Liselund. The garden at Visborggård was presumably established as a Renaissance garden. It was recreated by landscape architect Edvard Glæsel in the beginning of the 1900's. Plan Langå Municipal Archives
Right. Blågårds Plads was listed in 1998 – and included the recessed square with steps, walls, sculpture and the rostrum as well as the surrounding gravel path with linden trees and the pissoir. Ivar Bentsen and Kai Nielsen, 1913-15. Copenhagen Municipal Archives

i samtlige, også i udenlandske, faglige kredse. Han blev en slags spydspids for det videre fredningsarbejde, og siden er da også flere anlæg blevet fredet. Man 'tog fra toppen' skrives der. G.N. Brandts springvandsterrasser i Tivoli, Sørensens Vitus Bering Parken i Horsens og De Geometriske Haver i Herning blev de næste fredede haveanlæg.

Kulturmiljøer

Allerede i 1916 beklagede G.N. Brandt, at der rent lovgivningsmæssigt var et skel mellem natur- og bygningsfredning. Bygning og omgivelser udgjorde ofte samlede æstetiske helheder, og det var alene administrative barrierer, der forhindrede, at ude og inde blev tænkt som to sider af samme fælles sag.

Eksemplet Blågårds Plads, som i 1998 blev fredet, da Bjørn Nørgaard var formand for Det særlige Bygningssyn, ligger i dag uden forståelig kobling med pladsens facader, måske igen et eksempel på, hvordan enkeltpersoner kan være dynamoer i en sag.

Det vurderes, at nogle af vanskelighederne ved at kunne gennemføre fredning af samlede kulturmiljøer skyldes, at de ligger i spændingsfeltet mellem forskellige interesser, statens, kommunens og den private ejendomsret.

Bogen er et væsentligt og meget læseværdigt bidrag til belysning af udvikling af ideer bag fredningstanken og forståelse for det værktøj, der er gjort brug af igennem de 100 år, der har været fredningslove. Man får forståelse for, hvilke, af og til helt modsatrettede interesser, der ofte brydes i forbindelse med lovgivnings- og udvælgelsesbeslutninger. Det fremføres bl.a., at politiske spare- og miljøovervejelser i 1997 blev et nyt bevaringsargument, idet det var miljørigtigt at bevare fremfor at bruge resurser på nybyggeri. Samtidig gøres der opmærksom på, hvordan fredningen helt fra starten og frem til i dag i nogen grad har været afhængig af indflydelsesrige enkeltpersoners faglighed og pondus.

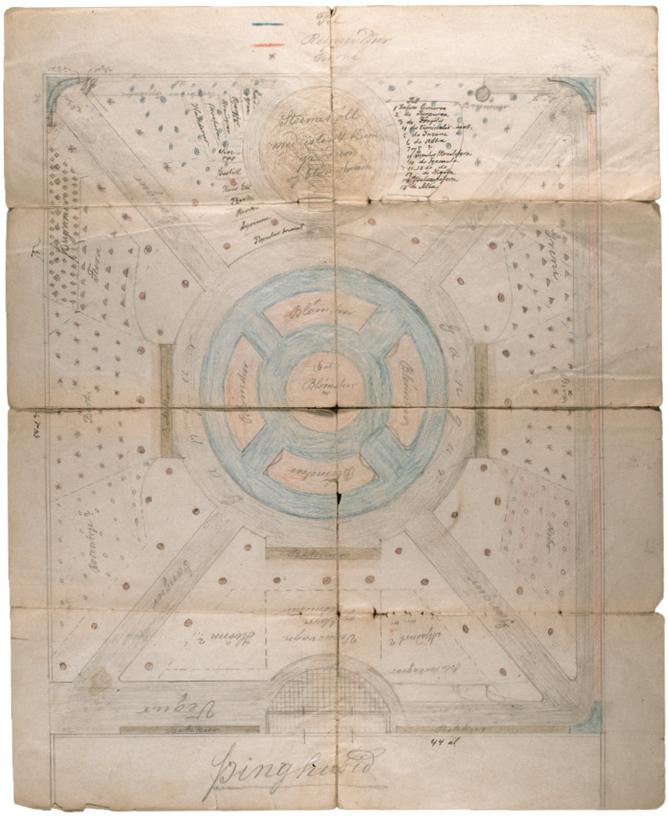
Der lægges et fint historisk snit, som fortæller om skiftende tiders vægtning af, hvad der er værdifuldt, og hvem der har ansvaret for at passe på det.

En på alle måder læseværdig og meget oplysende bog, som indgår som et godt og brugbart opslagsværk, der samtidig kan skabe en større bevidsthed om hele fredningstanken og måske specielt for landskabsarkitekter om begrebet kulturmiljøer.

Lone van Deurs, landskabsarkitekt MDL

I 1919 blev der også fredet voldanlæg, bl.a. Fredericia fæstning. Fredningen blev udvidet i 1979. Plan Nationalmuseets
In 1919 ramparts were also listed, including Fredericia Fortress. The listing was expanded in 1979. Plan Nationalmuseet

Althingsmedlem Tryggvi Gunnarssons tegning af Althingsanlægget, den lille forlystelses have. Han fik til opgave at lede anlæggelsen af haven. Den dag, der blev truffet beslutning om at anlægge haven, afholdtes et seminar om havebrug, og Althingets medlemmer (udelukkende mænd) var alle ivrige for at give gode råd om anlæggsesarbejdet. Haveplanen og denne debat kan ses i Nationalarkivet

Tryggvi Gunnarsson vander i Althingshaven i sommeren 1908, hvor Reykjavik første gang fik en vandledning ind til byen. Bag Tryggvi står en seljerøn (Sorbus intermedia). Havebænkene var specialfremstillede og buede ligesom den cirkulære græsplæne. Foto Magnus Ólafsson

The Althing parliament member Tryggvi Gunnarsson's drawing of the Althing scheme, the small pleasure garden. He was commissioned to supervise the establishment of the garden. The same day it was decided to establish the garden a seminar was held on horticulture, and the Althing's members (solely men) were all eager to give advice concerning the project. The plan of the garden and this debate can be found in the National Archives

Tryggvi Gunnarsson wandering in the Althing garden in the summer 1908, when Reykjavik got its first water main into the city. Behind Tryggvi there is a column rowan tree (Sorbus intermedia). The garden benches were especially produced and curved to match the circular lawns. Photo Magnus Ólafsson

At anlægge en ganske lille lysthave, islandsk havehistorie – landskabsarkitektur til nytte og glæde

Einar E. Sæmundsen: Að búa til ofurlítinn skemmtigarð. Íslensk garðsaga – landslagsarkitektúr til gagns og prýði. Forlaget Hið íslenska bókmenntafélag, 2018. 398 s., 9.900 Iskr., ISBN 978 9979 66 419 2. www.hib.is

Bogen har den engelske undertitel *Creating a little pleasure garden, A History of Icelandic Gardens and Landscape Architecture*, et engelsk forord og 30 sider resumé på engelsk.

Bogen er det første værk, som er skrevet om islandske havers historie. Den er et vidtspændende værk, som sætter historien om haver i sammenhæng med begivenheder i såvel ud- som indland og samfundets udvikling helt tilbage til 1200-tallets klosterhaver. Titlen henviser til en diskusion på Altinget i 1893 om disponering af en sum penge til at forskønne området omkring Altinget. Det blev beluttet „at anlægge en ganske lille lysthave syd for tinghuset, hvor altingsmedlemmerne kunne sidde og spadsere til forlystelse".

Det islandske ord for have er *garður*. Ordet er beslægtet med det nynorske ord *gard* og *gård* på dansk. Sammensat med andre ord indgår det i betydninger som kirkegård: *kirkjugarður*, park: *almenningsgarður* og kartoffelmark: *kartöflugarður*. *Garður* betyder også gærdet, som omgiver og derved danner haven – det indgærdede. Bogens titel er derfor mere vidtfavnende end det, vi på dansk forstår ved havehistorie, og burde måske nærmere oversættes som islandske havers historie.

Livet i Island er præget af det tempererede klima, hvor temperaturen de varmeste måneder er mellem 10-20°C. Landbruget er underlagt de vulkanske jordbundsforhold, vulkanudbrud og askefald. Erosion har længe skabt store problemer for landets beboere. Det var menneskets kamp mod naturens kræfter, som fra landets bosættelse i år 874 handlede om at overleve. Der var derfor ikke kræfter og overskud til at anlægge haver, som udelukkende var til pryd og fornøjelse.

Indenlandske og udenlandske begivenheder påvirkede med tiden levevilkårene og udviklingen i Island, og fremskridt inden for handel og husbyggeri kan aflæses i havernes udvikling. Ganske langsomt udviklede de sig til også at indeholde stauder, buske og træer – til at begynde med i en lille del af haven.

En opgørelse over antallet af køkkenhaver sætter udviklingen i perspektiv: i 1804 var der 293 køkkenhaver i hele landet, men efter en periode med varemangel som følge af Napoleonskrigene 1804-15 var der 2.787 køkkenhaver i 1823. I slutningen af 1800-tallet og langt ind i det 20. århundrede blev der dyrket store mængder kartofler i alle byer og bygder. Prydhaver blev ikke almindelige før efter år 1900 i forbindelse med Reykjaviks udbygning til købstad.

I Island blev kampen for landets selvstændighed fulgt af ønsket om at styrke og udvikle den islandske kultur, opdyrke landet og at sætte sit præg på omgivelserne. Det var først og fremmest kvindesamfund og ungdomsforeninger, som trodsede de svære dyrkningsforhold og finansierede og anlagde de første offentlige parker som Frúargarður på Hvanneyri, Skallagrímsgarður i Borgarnes, Hellisgerði i Hafnarfjörður og Listigarðurinn i Akureyri. Af haver, som blev anlagt af enkeltpersoner, bør nævnes Skrúður på Núpur i Dýrafjörður, som tildeltes International Carlo Scarpa Prize of Gardens i 2013. Fra 1951 har landskabsarkitekternes virke haft stor indvirkning på udviklingen af have- og landskabskunst og by- og landskabsplanlægning.

Der er ti kapitler i bogen med adskillige underafsnit, og deres titler beskriver bogens store spændvidde: 1. Drømmen om haven, 2. Haver og tro, 3. Nyttehaver og de første landsbyhaver, 4. Århundredeskiftets ånd, 5. Offentlige haver i Island, 6. Strømme og bevægelser nær og fjernt i det 20. århundrede, 7. Pioneren, som bragte strømninger med sig fra vest, 8. Nordiske strømninger og påvirkninger, 9. Grøde og nye tider og 10. Appendiks. Kapitlerne 7 og 8 omhandler de første islandske landskabsarkitekter, pionererne Jón Björnsson og Reynir Vilhjálmsson.

Jón, som læste på Cornell University i staten New York, var under påvirkning af den amerikanske kultur og bragte en stor mængde plantemateriale med sig, mens Reynir læste på Kunstakadamiet i København og bragte de nordiske strømninger til landet.

Udover kapitler, som belyser den internationale havekunsts udvikling, er bogen fuld af billeder og interessante oplysninger om samfundsudviklingen i Island og landets dyrknings- og havehistorie. Bogen er et værdifuldt værk for alle, der interesserer sig for havekunstens rolle i et ungt land, hvor havekunsten har måttet kæmpe mod naturens kræfter for sin tilstedeværelse. Man fyldes af beundring og respekt for de idealister, som førte deres drøm om en have til nytte og glæde ud i livet under svære vilkår.

Bag bogen ligger et enormt arbejde med kildesøgning, og det har taget mange år at

samle alle oplysningerne i dette betydningsfulde værk. Vi er mange, som er Einar tak skyldig for hans store indsats. Kapitlerne om den islandske havehistorie fortjener at blive oversat og udgivet selvstændigt som et bidrag til den internationale havekunsts historie.

Einar E. Sæmundsen (f. 1941) har virket som landskabsarkitekt gennem et langt liv. Han var medstifter af tegnestuen Landmótun, stadsgartner i Kópavogur Kommune i en periode og docent ved Islands Landbohøjskole, hvor han bl.a. underviste i landskabsarkitektur, haveplanlægning og miljøplanlægning. Bogen udkommer i samme år, som Foreningen af Islandske Landskabsarkitekter har 40 års jubilæum.

Ulla Rolfsigne Pedersen, landskabsarkitekt FÍLA
Evt. spørgsmål til Einar, eesbirk@simnet.is

Denne side. Skrúður i Vestfjordene. Placeringen i landskabet er ret enestående. Den forekommer tilfældig og synes at mangle støtte i landskabet, men hvis man kigger nærmere, ses det, at den er lagt i en mindre sænkning. Pastor Sigtryggur skriver i sin dagbog, at der er flere begrundelser for valg af stedet; bl.a. at haven ved at ligge afsides vil være i fred for husdyr, og at han synes, at landskabet her er smukkest. Foto Brynjólfur Jónsson
Nederst tv. Pastor Sigtryggur Gudlaugsson og hans kone Hjaltlína M. Guðjónsdóttir i haven 1950'erne. Sigtryggur anlagde haven i 1909, og sammen vedligeholdt de den i næsten 40 år. Foto fra Sigtryggurs dagbog, ubekendt fotograf
Nederst th. Bækken fra bjerget var ledt ind til et lille springvand. Springvand havde stor tiltrækning, da de dengang var sjældne i islandske haver. Foto Luigi Latini
This page. Skrúður in Vestfjordene. The location in the landscape is quite exceptional. It appears incidental and seems to lack a context with the surrounding landscape, but on closer inspection one finds that it is placed in a small depression. Pastor Sigtryggur wrote in his diary that there were several reasons for choosing this place; including the fact that it would lie out-of-the-way and be undisturbed by domestic animals and where he thought the landscape was the most beautiful. Photo Brynjólfur Jónsson
Bottom, left. Pastor Sigtryggur Gudlaugsson and his wife Hjaltlína M. Guðjónsdóttir in the garden in the 1950's. Sigtryggur established the garden in 1909, and together they cared and maintained it for almost 40 years. Photo from Sigtryggur's diary, unknown photographer
Bottom right. The mountain stream was led into a small fountain. The fountain was a popular attraction as in those days they were seldom in Icelandic gardens. Photo Luigi Latini

SUMMARY

Preservation listing, p. 218
Liv Oustrup
In Denmark, gardens, parks and landscapes can be listed for preservation according to the Protection of Nature Act or the Preservation of Buildings Act as listing of surroundings or independent works of landscape architecture. In addition there are also possibilities for ensuring elements, schemes or nature areas through other bodies of law, including the Forestry Act, the Museum Act (ancient monuments, earth and stone walls and embankments) or the Planning Act (implementation of zone laws, or municipal and local plan systems) There exist regulations that can be compared to preservation listings in the Protection of Nature Act (such as § 3-protection, protection lines laid out around forest and scenic areas or the protection of coasts), just as EU-legislation concerning Natura 2000 and habitat areas can also be described as a kind of preservation listing.

While we today have more than 9,000 listed buildings, there are only a few listed independent works of landscape architecture: The square east of Vor Frue Kirke, Kalundborg. Vitus Bering park with sculpture, Horsens. The geometrical gardens, Herning. The Parterre Garden in Tivoli and most recently Frederiksberg Allé in Copenhagen.

C.TH. and listing, p. 224
Liv Oustrup
In 1995 the sculpture park was listed as part of the Angli V-listing together with the building, the inner courtyard, the poplar grove and the parking lot. There is no existing description of why the sculpture park is included or what is worthy of preservation in terms of form and function of the area. But when one looks at the general plan and reads C.Th.'s description, there is no doubt that this is a complete work; building with surroundings, ornamentation and the individual sculptures are conceived - and belong - together. In 2016, a renovation of the sculpture park was started. The conservation authorities were not contacted until it was completed.

The Sculpture park in Birk, p. 226
Steen Høyer
The debate concerning the renovation proposal primarily deals with the differences between reconstructing and maintaining the original scheme as opposed to preserving and reinforcing the principal values as well as offering the possibility of changes in relation to new conditions. This is a delicate balance.

C.Th. Sørensen's sketch for the round Angli V building was one of the first efforts in the development of the place. But it is difficult to place a round building on an open field, thus the idea of a forest as a support to the building scheme is natural. A scheme that relates to a grove or a forest is a classic, cultural landscape solution. In the middle of an oak forest, C.Th. created a large circular clearing, which can be seen as a negation of the circular building. If one sees Carl-Henning Pedersen and Else Alfelt's Museums as positive impressions of Angli court's interior, then a clear play of circular spaces arises, where the large forest clearing becomes the real leading actor, and where the interplay between the figures is the greatest quality.

The project for the restoration of the sculpture park is a renovation proposal where the architectural extract is reinforced, but where the history is not decisive. It began with a renovation of the edge by the aha-hollow, a renovation of the sculptures that belong to the museum, and the activation of the clearing in connection with temporary exhibitions. The proposal replaced the old railway ties with steel, and the hedged spaces were reduced from 36 to 24 in order to achieve a greater flexibility, variation and dynamic.

Open-air swimming pool, Vestbad, p. 230
Jacob Fischer
It was the visionary and socially oriented professor and landscape architect C.Th. Sørensen who was commissioned to design the park and the comprehensive plan for Vestbad, which opened in 1958. The swimming scheme with the two pools was designed by Rødovre's municipal architect Børge T. Lorentzen. In 2014, GHB Landscape Architects were asked to produce a proposal for the revitalization of the existing outdoor areas as well as the activation of the zone along the swimming hall's large glass facade from 1970. At the same time the scheme was listed. A reconstruction should be taken seriously and literally. Vestbad is a work – a unified and very convincing work of high architectural quality with Sørensen's usual insistence for a poetic narration. A narration, in which the landscape's terrain is formed by the function, and the building elements become part of a harmonious symbiosis.

The rose garden at Hellerup Strandpark, p. 236
Jane Schul
Hellerup Strandpark as a work, lies in the early stages of G.N. Brandts career as a landscape architect. It was created in the period between 1912 and 1918, The perennial garden as the first and the rose garden as the last. With the proposal for the renewal of the rose garden we have ensured the long-term health of the plants, the operating economy and the rose garden's aesthetic appearance. The plant beds are subdivided, so that half of the area is covered by other plants than roses; here Christmas roses/lenten roses. Thereby achieving a lengthening of the season as well as the possibility of letting the two plant beds exchange places with the 7-10 year period, when we must renew the roses.

In 2014, the National Society for Building and landscape architecture recommended Hellerup Strandpark for listing. In 2015, the Agency for Culture and Palaces decided to list Hellerup Strandpark as an independent work of landscape architecture motivated by the architectural and culture historical values. The decision was appealed to the Ministry of Culture in December 2015. Due to a mistake in the administrative procedure, the Ministry of Culture rescinded the listing in July 2016. As of this writing it is uncertain if the listing case will be reopened.

Saxhóll Crater. walking trail, p. 240
Thrainn Hauksson
Saxhóll Crater is located in the Snæfellsnes National Park, an area on the Snæfellsnes peninsula located west of Borgarfjörður in Western Iceland. Snæfellsnes has earned the title "Iceland in Miniature" because of the diversity of land forms and wildlife in the area, including the Snæfellsjökull glacier. The National Park is about 200 kilometers from the city of Reykjavik, and is largely considered to be a day-trip destination.

The Saxhóll Crater Walking Trail is a project pioneered by Landslag ehf. in 2014-2016 for the Environment Agency of Iceland. The staircase wraps around the crater. The staircase is built over a beaten walking path that had become largely unsafe due to heavy foot traffic.

The new structure is made of rusted steel, which blends into the hues of the surrounding lava rock and polar vegetation. It is entirely removable as it does not employ cast concrete footings, but is installed directly into the hillside. The integrity of the structure creates a safe and pleasant experience for travelers, with a gradient that varies from 1:2.5 to 1:4, which is conducive to light walking, and features a resting area halfway up the hillside.

The view from the top of the crater overlooks Snæfellsnes National Park, with notable views of Snæfellsjökull and the Atlantic Ocean. It aims to nurture, through a maximally positive experience, a reverence for nature through the respectful observation of Iceland's natural wonders.

The Saxhóll Crater Walking Trail was honored with the Rosa Barba International Landscape Award 2018.
Pete Avondoglio

LANDSKAB 2018

LANDSKAB 2018
Tidsskrift for planlægning af have og landskab
Review for Garden and Landscape Planning

99. årgang
Side 1-250

Ansv. redaktør
Annemarie Lund, landskabsarkitekt MDL
Akademisk Arkitektforening,
Åbenrå 34, 1124 København K
Tel. +45 26 21 06 33
landskab@landskabsarkitekter.dk

Redaktionsudvalg
Jacob Fischer (fmd.), Steen Bisgaard, Philip Dahlerup Christensen, Tine Gils, Ulrik Kuggas, Liv Oustrup, Lulu Salto Stephensen, Anne Dahl Refshauge (suppleant). Nordisk repræsentation: Malin Blomqvist, Finland; Ulla R. Pedersen, Island; Ingebjørg Finnebråten og Anne Tibballs, Norge; Sabina Richter, Sverige

Summary Pete Avondoglio

Korrektur Tilde Tvedt

Abonnement
Receptionen, Akademisk Arkitektforening
Tel. +45 30 85 90 00, reception@arkitektforeningen.dk

Abonnementspriser 2018
I Danmark 1.052,50 kr. inkl. moms og forsendelse.
Norden, Grønland og Europa 1.117,50 kr. inkl. moms og forsendelse.
Norge er undtaget moms, denne fratrækkes.
Øvrige udland 1.050,00 kr. inkl. forsendelse.
Løssalg 141,25 kr. inkl. moms, ekskl. porto.
Landskab udkommer 8 gange om året

Annoncer
DG Media as, Havneholmen 33, DK-1561 København V
Casper Sindet Jacobsen. Tel. +45 33 70 76 38, +45 29 25 04 07, casper.j@dgmedia.dk
Lars Schau Nielsen. Tel. +45 33 70 76 65, +45 26 27 54 75, lars.n@dgmedia.dk
www.dgmedia.dk

Udgiver
LANDSKAB udgives af Danske Landskabsarkitekter, DL,
Peter Bangs Vej 30, DK-2000 Frederiksberg. Tel. +45 33 32 23 54
www.landskabsarkitekter.dk i samarbejde med Akademisk Arkitektforening.
Landskabs artikler og illustrationer må ikke gengives
helt eller delvis i andre blade og tidsskriftet uden tilladelse

Reproduktion og tryk
Stibo Graphic A/S, Saturnvej 65, 8700 Horsens
Medlem af Danske Specialmedier
ISSN 0023-8066 (papirform), ISSN 2596-5603 (online)

Index

The first number refers to page. The second to the issue in question

C.T.H. and listing, 224/8
Esbjerg's green history, 160/6
Preservation listing of gardens and landscapes, 218/8
Friluftsbadet Vestbad, 230/8
From a harsh and windswept pioneer town to prosperous green-energy metropolis, 158/6
Gardens in England, 1/1
Hyllie's largest park, 200/7
Interview with Kristine Jensen, 70/3
Interview with Masu planning, 130/5
Interview with SLA, Aarhus, 194/7
Jeppe Aagaard Andersen; a Recollection, 116/4
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Nordhavnsvej, 58/2
Open-air swimming pool, Vestbad, 230/8
Preservation listing of gardens and landscapes, 218/8
Rosenhaven i Hellerup Strandpark, 236/8
Samtale med BOGL, 98/4
Saxhóll crater walking trail, 240/8
"Should the road be long or wide? 46/2
Slottskogsvallens entrépark, 112/4
The Dreyer Foundation Honorary Award 2018 to Erik Brandt Dam, 78/3
The rose garden at Hellerup Strandpark, 236/8
The Sculpture park in Birk, 226/8
Vester train depot park – a new major park in Copenhagen, 84/3
Who decorates the highway? 52/2

Forfatterliste

Første tal henviser til pagina
Tallet efter skråstregen til bladets nummer

Andersson, Thorbjörn
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 117/4
Axholm, Louise
Symposium: Byen et livslandskab, 88/3
Bach, Lars og Mette Esbjerg Jørgensen
Niels Bankes grønne Esbjerg, 164/6
Bak, Karen Margrethe
Temaparker i Esbjerg, 173/6
Bergaust, Tore Edvard
In memoriam, Magne Bruun, 95/3
Bisgaard, Steen
Arts & Crafts-bevægelsen og haverne, 18/1
Kelmscott Manor, 20/1
Sissinghurst Castle, 34/1
Blomqvist, Malin
Fast form och fri fantasi, 42/1
Rodmarton Manor, 28/1
Braae, Ellen Braae
In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Dahl, Holger
Roskilde Festival 2018, 138/5
Dahlerup, Philip
Great Dixter Manor, 26/1
Landscape Analysis: Investigating the potentials of space and place, 124/4
Snowshill Manor, 32/1
Deurs, Lone van
Havebyen – havebyer i Danmark, England og Tyskland før, nu – og i fremtiden 66/2
Fredet. Bygningsfredning i Danmark 1918-2018, 246/8
Gartenkunst, Idee und Schönheit, 125/4
Hele samfundets eje. Bygningsfredning i 100 år, 244/8
Rosens sjæl, 214/7
Sven-Ingvar's Garden – And Other Essays On The Oeuvre Of Landscape Architect Sven-Ingvar Andersson, 214/7
Fischer Jacob
Friluftsbadet Vestbad, 230/8
Hidcote Manor, 24/1
Om at tøjle en hest – Per Stahlschmidt 75 år, 94/3
Pausens plæner, 36/1
Galmar, Anne
Landskabet og tiden – omtale af den 16. arkitekturbiennale i Venedig, 142/5
Gelsing, Steen
Esbjergs grønne historie, 160/6
Fra barsk og vindblæst nybyggerby til blomstrende grøn energimetropol, 158/6
Livet i midtbyen, 178/6
Gelsing, Steen og Mette Esbjerg Jørgensen
De bynære landskabskiler, 168/6
Gelsing, Steen og Tine Kierkegaard
Betydningen af gadetræer i byen, 180/6
Gils, Tine
Dansk betonarkitektur, 212/7
Interview med Kristine Jensen, 70/3
Ginnerup, Mette Lise, Mette Esbjerg Jørgensen og Ulla Lyngs Ladekarl
Helhedsplan for Fovrfeld Ådal – et samskabelsesprojekt om klima, natur og rekreation, 184/6
Grunkin, Susanne R.
Veje i landskabet – vejens landskab, 55/2
Göran Lindberg, Göran
Parkstaden – Stockholms landskap och stadens rum, 64/2
Hauksson, Thrainn
Stien op til Saxhóllkrateret, 240/8
Holst, Peter
Vester Remisepark, 84/3
Horne, Mike
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 120/4
Høyer, Steen
Skulpturparken i Birk, 226/8
Isling, Bengt
Slottskogsvallens entrépark – århundradets aktivitetspark, 112/4
Jones, Emma B., Karin Larsson og Stina Linder
Hyllies största park – framtidens park är aldrig färdig, 200/7
Jørgensen, Mette Esbjerg og Lars Bach
Niels Bankes grønne Esbjerg, 164/6
Jørgensen, Mette Esbjerg og Steen Gelsing
De bynære landskabskiler, 168/6
Jørgensen, Mette Esbjerg, Ulla Lyngs Ladekarl og Mette Lise Ginnerup
Helhedsplan for Fovrfeld Ådal – et samskabelsesprojekt om klima, natur og rekreation, 184/6
Kierkegaard, Tine og Steen Gelsing
Betydningen af gadetræer i byen, 180/6
Kuggas, Ulrik
Bowood, 16/1
Green Escapes – The Guide to Secret Urban Gardens, 154/5
Hvordan man oplever det historiske – med udgangspunkt i Rousham, Bowood og Stourhead, 8/1
Rousham, 10/1
Samtale med BOGL, 98/4
Samtale med Masu planning, 130/5
Samtale med SLA i Aarhus, 194/7
Stourhead, 14/1
The Gardener's Garden, 154/5
Kynde, Freja Løgager
Vandhåndtering i fire historiske haveanlæg, 208/7
Ladekarl, Ulla Lyngs, Mette Lise Ginnerup og Mette Esbjerg Jørgensen
Helhedsplan for Fovrfeld Ådal – et samskabelsesprojekt om klima, natur og rekreation, 184/6
Larsson, Karin, Stina Linder og Emma B. Jones
Hyllies största park – framtidens park är aldrig färdig, 200/7
Linder, Stina, Emma B. Jones og Karin Larsson
Hyllies största park – framtidens park är aldrig färdig, 200/7
Lund, Annemarie
Balladen om Birk – og andre fredningsproblematikker, 217/8
Esbjerg, 157/6
Haver i England, 1/1
Klimadeprimeret?, 193/7
Kunst eller kunstigt, 97/4
Navnlig navne, 69/3
Når motorvejen skal tegnes, 45/2
Permanens, 129/5
Lund, Dennis
Skal vejen være lang eller bred? – Refleksioner over konferencen om 'motorveje i landskabet' – og et bud på fremtiden, 46/2
Nielsen, Kim Herforth
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 116/4
Odgaard, Martin
Gammel vin på grønnere flasker – om Det Grønne Danmarkskort, 150/5
Oustrup, Liv
C.Th. og fredning, 224/8
Fredning, 218/8
Pedersen, Birgitte Sværke
Ordrupgaard. Et dansk herskabshjem, 126/4
Pedersen, Ulla Rolfsigne
At anlægge en ganske lille lysthave, islandsk havehistorie – landskabsarkitektur til nytte og glæde, 248/8
Interview: Fríða Björg Eðvarðsdóttir, 92/3
Petersen, Søren Ryge
Hvem pynter motorvejen?, 52/2
Petri, Mathilde
Dreyers Fonds Hæderspris 2018 til Erik Brandt Dam, 78/3
Schul, Jane
Rosenhaven i Hellerup Strandpark, 236/8
Schønherr
Nordhavnsvej, 58/2
Skibsted, Charlotte og Lodewijk Wiegersma
In memoriam, Gustaaf Rudolf van Ooy, 67/2
Stahlschmidt, Per
En engageret pioner rundede de 80, 152/5
Stephensen, Lulu Salto
Til skønhed og nytte, 2/1
Upper Dorval House, 22/1
Vestli, Mona
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Videbæk, Ole
In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Wanscher, Marie-Louise
Elementer i Arts & Crafts-haven, 40/1
Miserden Estate, 30/1
Wiberg, Katrina
Den tørre by og den våde by, 204/7
Wiegersma, Lodewijk og Charlotte Skibsted
In memoriam, Gustaaf Rudolf van Ooy, 67/2
Yde, Marie
Byen har brug for åbne, intensive, hybride landskaber – interview med Steffan Robel, 146/5

Emneliste

Første tal henviser til pagina
Tallet efter skråstregen til bladets nummer

Bogomtale

Bendsen, Jannie Rosenberg og Mogens Andreassen Morgen: Fredet. Bygningsfredning i Danmark 1918-2018, 246/8
Christiansen, Jørgen Hegner: Dansk betonarkitektur. Med forord af Carsten Thau. Fotograferet af Torben Eskerod, 212/7
Cox, Madison (intr.), Toby Musgrave, Bill Noble og Lindsey Taylor (bidragydere): The Gardener's Garden, 154/5
DGGL, Deutsche Gesellschaft für Gartenkunst und Landschaftskultur: Gartenkunst, Idee und Schönheit, 125/4
Dragsbo, Peter og Helle Ravn: Havebyen – havebyer i Danmark, England og Tyskland før, nu – og i fremtiden?, 66/2
Gelfer-Jørgensen, Mirjam (hovedforf.) med bidrag af Carsten Thau og Annemarie Lund: Ordrupgaard. Et dansk herskabshjem, 126/4
Musgrave, Toby: Green Escapes – The Guide to Secret Urban Gardens, 154/5
Pålsson, Ann (red.), Monica Andersson, Jonas Berglund, Susanne Ingo och Laila Reppen (red.): Parkstaden – Stockholms landskap och stadens rum, 64/2
Stahlschmidt, Per, Simon Swaffield, Jørgen Primdahl og Vibeke Nellemann: Landscape Analysis: Investigating the potentials of space and place, 124/4
Sæmundsen, Einar E.: Að búa til ofurlítinn skemmtigarð. Íslensk garðsaga – landslagsarkitektúr til gagns og prýði, 248/8
Tønnesen, Allan, Claus M. Smidt , Ulla Kjær (red.): Hele samfundets eje. Bygningsfredning i 100 år. Med bidrag af Allan Tønnesen Bonnie R. Mürsch, Claus M. Smidt, Hanne Christensen, Jens Hendeliowitz, Kirsten Lund-Andersen, Mikael K. Fogde, Torben Lindegaard Jensen og Ulla Kjær, 244/8
Vest, Nils: Rosens sjæl. Med digte af Marianne Larsen, 214/7
Wiegersma, Lodewijk: Sven Ingvar's Garden – And Other Essays On The Oeuvre Of Landscape Architect Sven-Ingvar Andersson, 214/7

Boligens friarealer

Arts & Crafts-bevægelsen og haverne, 18/1
Bowood, 16/1
Elementer i Arts & Crafts-haven, 40/1
Fast form och fri fantasi, 42/1
Great Dixter Manor, 26/1
Haver i England, 1/1
Hidcote Manor, 24/1
Hvordan man oplever det historiske – med udgangspunkt i Rousham, Bowood og Stourhead, 8/1
In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Kelmscott Manor, 20/1
Miserden Estate, 30/1
Pausens plæner, 36/1
Rodmarton Manor, 28/1
Rousham, 10/1
Sissinghurst Castle, 34/1
Snowshill Manor, 32/1
Stourhead, 14/1
Til skønhed og nytte, 2/1
Upper Dorval House, 22/1

Byens friarealer

Betydningen af gadetræer i byen, 180/6
Byen har brug for åbne, intensive, hybride landskaber – interview med Steffan Robel, 146/5
C.Th. og fredning, 224/8
De bynære landskabskiler, 168/6
Den tørre by og den våde by, 204/7
Dreyers Fonds Hæderspris 2018 til Erik Brandt Dam, 78/3
En engageret pioner rundede de 80, 152/5
Esbjergs grønne historie, 160/6
Fra barsk og vindblæst nybyggerby til blomstrende grøn energimetropol, 158/6
Fredning, 218/8
Friluftsbadet Vestbad, 230/8
Helhedsplan for Fovrfeld Ådal – et samskabelsesprojekt om klima, natur og rekreation, 184/6
Hyllies största park – framtidens park är aldrig färdig, 200/7
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 116/4
Interview med Kristine Jensen, 70/3
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Livet i midtbyen, 178/6
Niels Bankes grønne Esbjerg, 164/6
Nordhavnsvej, 58/2
Rosenhaven i Hellerup Strandpark, 236/8
Roskilde Festival 2018, 138/5
Samtale med BOGL, 98/4
Samtale med Masu planning, 130/5
Samtale med SLA i Aarhus, 194/7
Skulpturparken i Birk, 226/8
Slottskogsvallens entrépark – århundradets aktivitetspark, 112/4
Temaparker i Esbjerg, 173/6
Vester Remisepark, 84/3

Debat, leder

Balladen om Birk – og andre fredningsproblematikker, 217/8
Esbjerg, 157/6
Gammel vin på grønnere flasker– om Det Grønne Danmarkskort, 150/5
Haver i England, 1/1
Klimadeprimeret?, 193/7
Kunst eller kunstigt, 97/4
Navnlig navne, 69/3
Når motorvejen skal tegnes, 45/2
Permanens, 129/5

Det åbne land

De bynære landskabskiler, 168/6
Den tørre by og den våde by, 204/7
Dreyers Fonds Hæderspris 2018 til Erik Brandt Dam, 78/3
En engageret pioner rundede de 80, 152/5
Esbjergs grønne historie, 160/6
Fra barsk og vindblæst nybyggerby til blomstrende grøn energimetropol, 158/6
Gammel vin på grønnere flasker– om Det Grønne Danmarkskort, 150/5
Helhedsplan for Fovrfeld Ådal – et samskabelsesprojekt om klima, natur og rekreation, 184/6
Hvem pynter motorvejen?, 52/2
Interview med Kristine Jensen, 70/3
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Roskilde Festival 2018, 138/5
Skal vejen være lang eller bred? – Refleksioner over konferencen om 'motorveje i landskabet' – og et bud på fremtiden, 46/2
Veje i landskabet – vejens landskab, 55/2

Friarealer ved uddannelse, administration etc.

Balladen om Birk – og andre fredningsproblematikker, 217/8
C.Th. og fredning, 224/8
En engageret pioner rundede de 80, 152/5
Fredning, 218/8
Friluftsbadet Vestbad, 230/8
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 116/4
Interview med Kristine Jensen, 70/3
Samtale med BOGL, 98/4
Samtale med Masu planning, 130/5
Samtale med SLA i Aarhus, 194/7
Skulpturparken i Birk, 226/8

Forskning og teori

Den tørre by og den våde by, 204/7

Havekunst

Arts & Crafts-bevægelsen og haverne, 18/1
Balladen om Birk – og andre fredningsproblematikker, 217/8
Bowood, 16/1
C.Th. og fredning, 224/8
Elementer i Arts & Crafts-haven, 40/1
Fast form och fri fantasi, 42/1
Fredning, 218/8
Friluftsbadet Vestbad, 230/8
Great Dixter Manor, 26/1
Haver i England, 1/1
Hidcote Manor, 24/1
Hvordan man oplever det historiske – med udgangspunkt i Rousham, Bowood og Stourhead, 8/1
In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Kelmscott Manor, 20/1
Miserden Estate, 30/1
Pausens plæner, 36/1
Rodmarton Manor, 28/1
Rosenhaven i Hellerup Strandpark, 236/8
Rousham, 10/1
Sissinghurst Castle, 34/1
Skulpturparken i Birk, 226/8
Snowshill Manor, 32/1
Stourhead, 14/1
Til skønhed og nytte, 2/1
Upper Dorval House, 22/1
Vandhåndtering i fire historiske haveanlæg, 208/7

Kirkegårde

In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Interview med Kristine Jensen, 70/3

Konferencer

Hvem pynter motorvejen?, 52/2
Landskabet og tiden – omtale af den 16. arkitekturbiennale i Venedig, 142/5
Skal vejen være lang eller bred? – Refleksioner over konferencen om 'motorveje i landskabet' – og et bud på fremtiden, 46/2

Symposium: Byen – et livslandskab, 88/3
Vandhåndtering i fire historiske haveanlæg, 208/7
Veje i landskabet – vejens landskab, 55/2

Konkurrencer
Hyllies största park – framtidens park är aldrig färdig, 200/7
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Samtale med BOGL, 98/4
Samtale med Masu planning, 130/5
Slottskogsvallens entrépark – århundradets aktivitetspark, 112/4
Stien op til Saxhóllkrateret, 240/8

Personalia, priser, æresbevisninger
Byen har brug for åbne, intensive, hybride landskaber – interview med Steffan Robel, 146/5
Dreyers Fonds Hæderspris 2018 til Erik Brandt Dam, 78/3
En engageret pioner rundede de 80, 152/5
In memoriam, Gustaaf Rudolf van Ooy, 67/2
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 116/4
In memoriam, Magne Bruun, 95/3
In memoriam, Preben Juul Skaarup, 188/6
Interview med Kristine Jensen, 70/3
Interview: Fríða Björg Eðvarðsdóttir, 92/3
Landskapsarkitekturprisen 2018, 106/4
Niels Bankes grønne Esbjerg, 164/6
Om at tøjle en hest – Per Stahlschmidt 75 år, 94/3
Samtale med BOGL, 98/4
Samtale med Masu planning, 130/5
Samtale med SLA i Aarhus, 194/7
Stien op til Saxhóllkrateret, 240/8

Uddannelse
In memoriam, Jeppe Aagaard Andersen, 116/4

Emneliste på annoncesider

Bogomtaler
Akademiraadets 20 anbefalinger til et skønnere Danmark, A48/4
Boligparken – et kvalitativt begreb, A18/2

Forbrugerinformation
Abonnementspriser 2019, A94/8
Ballerup Kommunes Bygningspris 2018, A83/7
Boligparken – et kvalitativt begreb, A18/2
Forslag til udvidet fredning af omgivelserne ved Kildeskovshallen i Gentofte, A92/8
Frederiksberg Allé fredet, A38/4
Green cities for a sustainable Europe, A84/7
Havepersonligheder i LANDSKAB 1-2018, A12/1
Herning Kommunes bygningspræmieringspris 2018, A83/7
Hitsa A/S køber Veksø A/S, A20/2
Kunstlegeplads Ordrupgaard, A48/4
Naturarealet på Mandø udvides betragteligt, A23/2
Nyt Homann parkarmatur, A70/6
Rettelse: afgangsprojekt Saltholm, A90/8
St Marys kirkegård i Painswick, A11/1
Takshækken ved Cirencester Park, A9/1
Udgivelsesplan LANDSKAB, A18/2, A36/3, A44/4 A52/5, A66/6, A78/7, A94/8
Udtalelse om ændringer af Sankt Jørgens sø i forbindelse med skybrudssikring, A92/8
Vadehavscentret vinder den danske lyspris 2017, A23/2
Vestre på Times Square i NYC, A71/6
Victoriadrivhuset i botanisk have flyttes, A38/4

Foreningsnyt, DL-siden, FÍLA, LAR, MARK, NLA og IFLA
90-års fødselsdag, A90/8
Broen er opppe! Nordisk Møde 2018 i Reykjavik, A90/8
By- og landskabsarkitektur med lang levetid – Høstdebat 2018, A90/8
Call for abstracts – IFLA 2019, A94/8
Cirkulær økonomi, A78/7
Danske Landskabsarkitekters Høstdebat 2018, A72/6
DL's generalforsamling 2018, A32/3
DL's nye bestyrelse, A32/3
Fælles strukturbillede for den østjyske millionby, A75/7
Grønt netværk får del i EU-millioner, A24/2
Hellerup strandpark – både på højt bystrategisk niveau og på dybt plantefagligt niveau, A52/5
IFLA verdenskongress i Oslo 18.-20.09.2019: Common ground, A60/5, A72/6, A84/7, A94/8
Ja til levende landskaber!, A78/7
Københavns bypanel – bedre byggeri når vi renoverer, A52/5
Konstituerende bestyrelsesmøde hos Danske Landskabsarkitekter, A42/4
Landskabs redaktionsudvalg – valgt på generalforsamlingen 2018, A32/3
Landskabsarkitekter udstiller afgangsprojekter A74/7
Redaktør gennem 35 år og 70-års fødselar!, A18/2
Runde fødselsdage, A2/1, A18/2, A36/3, A44/4, A52/5 A66/6, A78/7, A94/8
Til lykke til Kolding med de 750 års jubilæum, A44/4
Tilgængelighed er en selvfølge, A66/6
Travl sæson for DL's bestyrelse, A66/6
Vejle og vadested – begge dele samler liv, A66/6
Økosystemtjenester sætter økonomi på naturens værdier, A42/4

Konferencer, kongresser, kurser
Danske Landskabsarkitekters Høstdebat 2018, A72/6
Danske Parkdage 2018, A70/6
Havehistorisk Selskab 2018, A2/1, A14/2, A36/3, A72/6
IFLA verdenskongress i Oslo 18.-20.09.2019: Common ground, A60/5, A72/6, A84/7, A94/8
Outside the Garden – Copenhagen Landscape Lectures Spring 2018, A14/2
Seminar 2018/2: Boligidealer og bebyggelsesplaner, 9. november 2018 kl. 8.30-16.00 i Boligselskabernes hus, Studiestræde 50, København V, A62/6

Konkurrencer
Arkenwalk i Ishøj, A68/6

Personalia, priser, æresbevisninger
90 års fødselsdag, A90/8
Akademiets medaljer 2018, A26/3
Forskning i klimatilpasning udløser pris fra Statens Kunstfond, A80/7
Hæder til seks kunstnere, A80/7
Nye bidrag til rejser og bøger fra Boyes fond, A60/5
Opland kåret som gazellevirksomhed 2018, A82/7
Pris for enkelhed, A94/8
Redaktør gennem 35 år og 70-års fødselar!, A18/2
Rosa Barba Landscape Prize 2018, A36/3
The Céide Fields, The International Carlo Scarpa Prize for Gardens XXIX edition, 2018, A40/4
Uddeling fra Eslagart fond, A20/2

Udstillinger
Landskabsarkitekter udstiller afgangsprojekter A74/7

LINEARA LED-indendørsarmaturer fremhæver arkitekturens geometri med lys. Som lofts- og vægarmaturer samt som pendelarmaturer åbner de for nye dimensioner inden for lysplanlægning. LINEARA-armaturernes store lysstyrke og lyskvalitet skaber en overbevisende høj visuel komfort. De fås i længder fra 1000 – 3000 mm.
BEGA distribution i Danmark: Solar A/S · Industrivej Vest 43
6600 Vejen · Tlf. 7652 7000 · bega@solar.dk · www.bega.com

BEGA

Das gute Licht.
Til nye lineære detaljer.

COMMON GROUND

IFLA WORLD CONGRESS 2019
Oslo, Norway
18–20 September

NLA IFLA

IFLA VERDENSKONGRESS I OSLO 18.-20.09.2019: COMMON GROUND

Å lære seg å leve med forandring er en felles utfordring som alt liv på jorden deler. Vi trenger utholdende motivatorer, inspirerende forskere og prosjekterende, intelligente kommunikatorer og modige politikere. Den globale utfordringen for et bærekraftig liv har mange aspekter. Bærekraft er ofte en kritisk faktor hvor demokratiske prosesser mangler. Den blå planeten er vår felles grunn. Hvem skal bestemme hvordan landskap og ressurser skal fordeles, utvikles og formgis?

Gjennom IFLA Verdenskongress 2019 vil vi se nærmere på bærekraftige bytransformasjoner, grønn mobilitet, sunne og vakre byer og medvirkning. I løpet av tre dage i Oslo ønsker vi å inspirere, utfordre og overraske. Vi vil gjerne at du kommer og deler dine synspunkter over det som blir utviklet, presentert og diskutert. Bli med i arbeidet med å forstå og beskytte vår felles grunn.

NLA har engasjert landskapsarkitekt MNLA Anita Veiseth som prosjektleder for IFLA verdenskongress i 2019. NLA står som vertskap for arrangementet, som vil foregå i Oslo Kongressenter. Styret har besluttet å arrangere IFLA-kongress sammen med ECLAS-konferanse i 2019. Landskapsarkitektutdanningen på Ås fyller dessuten 100 år i 2019.

NLA, Norwegian Association of Landscape Architects, Josefines gate 34, Oslo, Norway
post@landskapsarkitektur.no
www.ifla2019.com

CALL FOR ABSTRACTS – IFLA 2019

NLA invites you to send us abstracts of up to 350 words, including project presentations, critical analyses, reflections and discussions related to the congress themes:

– Sustainable urban transformation
– Green mobility
– Beautiful and healthy cities
– Participation and democracy

Indicate to which track your abstract primarily belongs. A scientific committee will review the abstracts, and authors will be notified in February 2019. Final acceptance and inclusion in the programme will take place after authors have signed up for attendance before Early Bird Deadline.

Deadline for submission: 10 January 2019; notification of acceptance or rejection, feedback from reviewers: 15 February 2019; Early Bird Registration closes: 31 March 2019; World Congress paper presentations: 18-19 September 2019. See guidelines and submit your abstract: www.ifla2019.com/call-for-abstracts

PRIS FOR ENKELHED

I forbindelse med Torben Schønherrs aftrædelse indstiftede ledelsen af tegnestuen Schønherr en pris for at hylde Torben Schønherr og hans arbejde for landskabsarkitektur.

Sissel Sønderskov, nyuddannet arkitekt fra Arkitektskolen i Aarhus, har i november modtaget den nyindstiftede pris.

Tegnestuen Schønherrs indehavere, landskabsarkitekterne Nina Jensen og Rikke Juul Gram, fortæller, at valget af prismodtager ligger i tæt tråd med det værdisæt, som tegnestuen arbejder for: Sissel Sønderskovs analyse af fortællingerne bag de danske kystlinjers uendelige og tidløse enkelhed rummer en, for os alle, helt nødvendig indsigt. Det er netop den forståelse af de komplekse processer, som har født vores land for 10-15.000 år siden, der er nødvendig for at kunne diskutere bevarelsen af kystlandskaberne for fremtidens generationer.

Prisen består af 25.000 kroner til et studieophold i Rom samt et af Torben Schønherrs tegnede værker.
Inf. www.schonherr.dk

RUNDE FØDSELSDAGE

90 år: Peder Borup, 18. februar
80 år: Michael Møller, 1. januar,
Hanne Hauer, 17. februar
75 år: Knud W. Ø. Larsen, 16. januar
70 år: Jette Hansen-Møller, 22. februar
60 år: Kuno Pedersen Lorenzen, 3. januar,
Martin Larsen Nielsen, 8. januar

UDGIVELSESPLAN LANDSKAB

Nr. 1. Udk. 15. februar
Nr. 2. Deadline 28. januar, udk. 5. april

ABONNEMENTSPRISER 2019

I Danmark 1.059,75 kr. inkl. moms og forsendelse. Norden, Grønland og Europa 1.125,00 kr. inkl. moms og forsendelse. Øvrige udland 1.057,25 kr. inkl. forsendelse. Løssalg 142,50 kr. inkl. moms, ekskl. porto.

Sven Bech A/s
ANLÆGSGARTNERFIRMA • SIDEN 1921

www.birk-holm.dk
Totalleverandør
– også af professionel rådgivning
Birkholm Planteskole A/S
Ring og få rådgivning om plantevalg – tlf. 48 17 31 26
Forhandler af: mobilane Dansk importør af: SikkerVand® Kvalitetsstandard:
BIRK HOLM

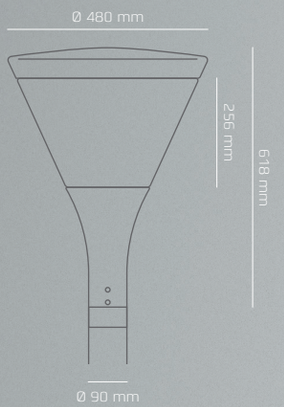
FOCUS-LIGHTING A/S
TEL +45 4914 8080
FOCUS@FOCUS-LIGHTING.DK
FOCUS-LIGHTING.DK

keepitmoving.dk

Sky Park

Sky serien består af en parklygte, et vægarmatur og en pullert.

Design: AART designers

FOCUS-LIGHTING

Belysningen gør en forskel . . .

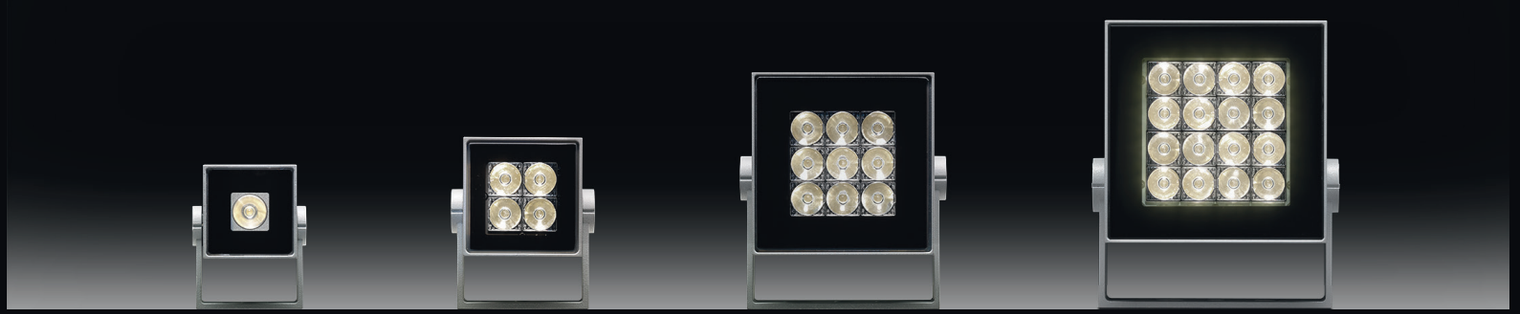
Superlight Nano

Siden 1986 har Superlight Compact serien fra Willy Meyer sat standarder inden for design, kompakthed og kvalitet. Det er stadig i dag den mest kompakte og effektive LED projektør til udendørs applikationer. Den håndværksmæssige høje standard og de bedste materialer sikrer pålidelig drift, år efter år.

Nano1:	1 x 3W	60 x 60mm.
Nano2 :	4 x 1,5W	76 x 76mm.
Nano3 :	9 x 2,5W	115 x 115mm.
Nano4:	16 x 2,5W	141 x 141mm.

Spredningsvinkler: 6°, 8°, 13°, 29°, 32° og 66°, samt linær vandret/lodret udstråling.

www.deluxdk.com